Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Andet Binds andet Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
1899.

Udgivet sammen med 1. Hefte for 1. Halvaar 1899.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup**, Direktør **Marcus Rubin**, Prof. **J. A. Fridericia** og Museumsassistent, Cand. mag. **M. Mackeprang.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1. Bd. 1897—99. 2. Bd. 1. H. 1899. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Om Artilleriet i de danske Hære

i det 16. Aarhundrede.

Af

Emil Madsen.

Medens Forholdene for Fodfolkets og Rytteriets Vedkommende i det 16. Aarhundrede endnu ikke vare videre fremskredne, hvad Udrustningen angik, end at man hovedsagelig troede at kunne overlade det til den enkelte Mand selv at anskaffe, hvad han behøvede i Krig, vare Forholdene i Artilleriet anderledes, idet Materiellet i denne Vaabenart paa Grund af sin Kostbarhed og Hestene paa Grund af deres Talrighed ikke kunde anskaffes af Soldaterne selv. Hertil kom, at det enkelte Stykke Skyts til sin Betjening ligesom nu fordrede en Samvirken af flere Personer.

Dette betingede en vis Ordning; men denne var dog ikke saaledes som i Fodfolket og Rytteriet i og for sig given i Hovedtrækkene. Den kunde foretages paa flere Maader og skiftede, alt som Materiellets Udvikling skred frem.

Der fordredes allerede paa et lavere Udviklingstrin ikke alene et Betjeningspersonale, bestaaende af Soldater,

som forstod at bruge det færdige Vaaben, men tillige Haandværkere, der kunde vedligeholde det og foretage de særlige Arbejder, som det Materiel, der henhørte under Artilleriet, krævede i forskellige Tilfælde. Dette Materiel var derhos af en særdeles mangfoldig Art. Det omfattede ikke alene Skytset og hvad der hørte til dette i egentlig Forstand; men alt, hvad der nu henregnes til Ingeniørvirksomheden, varetoges af Artilleriet, og der var ikke som nu til Dags udskilt i særlige Afdelinger, hvad der behøvedes for i Felten at skaffe Erstatning af Ammunition og Vaaben til Fodfolket og Rytteriet.

Endvidere vare Land- og Søartilleriet ikke adskilte. Det hele, vidtløftige Materiel kunde ikke til Veje bringes i sidste Øjeblik ved Udbrudet af en Krig. Det maatte haves til Stede forud i alt væsentligt allerede i Fredstid. Hvilken Bestemmelse Materiellet end havde, om det skulde anvendes paa Stedet ved en Fæstnings Forsvar eller uden for Stedet som Feltartilleri, om Bord i Krigsskibe eller ved Angreb paa Befæstninger, saa maatte det dog haves, vedligeholdes og passes alt i Fredstid, og det betingede saaledes, i Modsætning til hvad der fandt Sted ved Fodfolket og Rytteriet, ikke blot en Krigsordning, men tillige en Fredsordning, i hvilken en Del af de Soldater og Haandværkere, der skulde virke i Krigen, vare til Stede.

Nu indtraf tillige i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede den bekendte store og mærkelige Overgang fra Middelalderens sammensatte, oftest ved Smedning fremstillede Bagladeskyts til den nyere Tids Forladeskyts, som maatte tilvirkes i ét Stykke ved Støbning, tilligemed mange Forbedringer i Beskaffenhed og Form af Krudt, Kugler og Skytsunderlag. Artilleriet, der i Middelalderen kun havde

spillet en temmelig underordnet Rolle i Kampene baade til Lands og til Søs, voksede herved overordentlig stærkt i Betydning. Der fordredes en stedse større Mængde af Skyts og andet Materiel, og samtidig steg selvfølgelig Kravene til Talrigheden og Dygtigheden af Personellet.

Ved Slutningen af Middelalderen var Krigsmagten hovedsagelig national og udrededes af de enkelte Stænder. Befæstningerne vare dels Kronens og Kongens Slotte, dels enkelte Byer og et Antal af Gaarde og Borge, og det til disses Forsvar fornødne Materiel udrededes og ejedes tilsvarende dels af Kronen og Kongen, dels af vedkommende Borgere, Adelsmænd og Gejstlige. De samme drog tillige Omsorg for Tilvejebringelsen af det Personel, der i Fredstid og Krigstid skulde anvendes ved Skytset, baade til Lands og Vands, idet ogsaa Udredelsen af de Skibe, paa hvilke det efter Omstændighederne skulde anvendes, paahvilede dem. Dog optraadte Kongen ikke i Reglen som umiddelbart virkende i disse Sager, hverken paa Kronens eller egne Vegne, idet de Lensmænd, som Slottene vare betroede, som oftest selv drog Omsorg for alle Enkeltheder.

I samtlige disse Henseender voldte Reformationen i Forbindelse med Udviklingen af Materiellet store Forandringer, der herhjemme som andetsteds gradvis gjorde sig gældende. Ved Bispegodsets Inddragelse under Kronen bortfaldt væsentligt den Andel i Udredningen, som Gejstlige hidtil havde haft, og det blev alene Kongen med hans Lensmænd, visse Købstæders Borgere og nogle Adelsmænd, som forbleve i Besiddelse af Artilleri. Samtidig bevirkede Kjøbenhavns voksende Betydning, at Kongen ved Stadens Overgivelse 1536 forlangte at blive Herre over dens Befæstning og det til samme hørende

Skyts, og Kjøbenhavn ophørte derved at kunne henregnes til de Byer, hvis Borgere besad Artilleri. Snart derefter stillede det sig overhovedet vanskeligere for Købstadborgere og for Adelsmænd at følge med i Udviklingen; thi den nyere Art Skyts kunde i længere Tid kun fremstilles af Bronce, og det blev herved saa kostbart, at det ikke blev muligt for de ovennævnte at afholde de Udgifter, som krævedes ikke alene til selve Skytset og dets Personel, men tillige til de Omdannelser, som dets almindeligere Benyttelse nødvendiggjorde i Bygningsmaaden baade af Befæstningerne og af Skibene. Vel blev det i det 16. Aarhundredes anden Halvdel muligt ogsaa at bringe Skyts til Veje ved Støbning af Jærn, men ved den store Mængde, i hvilket Skytset behøvedes baade til Befæstningerne og til Skibene, forandrede dette ikke Sagen meget, og i Hovedsagen blev det fra denne Tid Kongen alene, som formaaede at til Veje bringe det hele Artilleri, der behøvedes til Lands og til Vands, samt at til Veje bringe Orlogsskibe og Befæstningers hensigtssvarende Omdannelse.

Alt som denne Udvikling foregik, forringedes efterhaanden ogsaa Lensmændenes Andel i Styringen af Artillerisager. De havde vel endnu ved Slutningen af Aarhundredet til Dels at drage Omsorg for at skaffe det Personel, som behøvedes i den dem betroede Befæstning; men hvor Befæstningen ansaas for at være af større Betydning, som for Eks. Kronborg, overtog Kongen ogsaa de fleste Enkeltheder i saa Henseende, og Materiellets Anskaffelse blev overalt væsentlig Kongens Sag. I de befæstede Byer vedblev vel Borgerne at maatte bære i det mindste en stor Del af Byrderne ved Befæstningens Omdannelse og Vedligeholdelse, og Borgerne stil-

lede en stor Del af det Personel, som behøvedes ved et Forsvar; men selve Skytset betragtedes mere og mere som tilhørende Kongen og anskaffedes af ham, hvorhos Styringen af de Anliggender, der angik samme, mere og mere gled bort fra Borgerne og kom hen under Kongen, der styrede dem til Dels ved Hjælp af den Lensmand, der havde faaet Befalingsmyndighed over Byen. Det blev saaledes alt i Aarhundredets anden Halvdel kun det kongelige Artilleri, som egentlig er at tage i Betragtning.

Omdannelserne af Materiellet ere saa omstændelig behandlede af andre[1]), at de her hovedsagelig kunne forbigaas, og Betragtningen af Artilleriets Forhold indskrænkes til omtrent kun at gælde Personellet.

Dette synes fra først af ikke at have været synderlig stort i Fredstid hverken det ene eller andet Sted. Angaaende Købstæderne synes der ikke at forekomme Optegnelser, som nærmere belyse Forholdene. Mønstrings- og Takseringslisterne angive kun, hvad den paagældende By skulde stille af Fodfolk, og det er formentlig ved Afgivelse herfra, at man har faaet det til Artilleriet fornødne Mandskab, for saa vidt Materiellets Pasning og Brug var betroet Borgerne. For Adelsgaardenes Vedkommende findes der næppe tilstrækkelige Oplysninger[2]). Af de paa Gaardene holdte Folk er der formentlig udtaget, hvad der behøvedes, saa længe der fandtes Artilleri paa vedkommende Borg eller Gaard.

[1]) Særlig Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, Kjøbenhavn 1877, og Ældre danske Metal- og Jern-Stykker, Kjøbenhavn 1889—1891.

[2]) Artilleripersonale er saaledes ikke særlig anført blandt den Besætning paa en Adelsmands Gaard, der findes optegnet i Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 175.

Om Forholdene paa de kongelige Slotte haves der derimod enkelte Oplysninger, og disse pege hen paa, at de Bøsseskytter eller Artillerister, som i Fredstid skulde forefindes paa det paagældende Slot, ikke vare talrige i Aarhundredets første Halvdel. Eksempelvis kan nævnes, at der i en Slags Bestalling af 8. Novb. 1540 for Reinold v. Hedensdorf om at antage Krigsfolk i Aarssold til Slottet Elnbogen (Malmøhus) findes udtalt, at Besætningen skulde udgøre 50 Mand, hvoriblandt 7 Bøsseskytter[1]), og at det samme Aar bestemtes, at der paa Dragsholm skulde være 6 og paa Vordingborg 10[2]).

Paa Kjøbenhavns Slot, der maa betragtes som det Sted, hvor det væsentligste af Materiellet fandtes i Begyndelsen af Aarhundredet, har der næppe fra først af været andre Forhold til Stede end paa Slottene udenfor Kjøbenhavn. Senere, da Christian III havde tilvejebragt et ret betydeligt Artillerimateriel allerede til Brug under Grevens Fejde, derpaa ved Kjøbenhavns Overgivelse var kommen i Besiddelse af mere Skyts og endelig havde lade støbe en Del i Kjøbenhavn og Flensborg, maa Kravene baade til det kongelige Artilleris Personel og til et passende Opbevaringssted for dets Materiel være voksede.

Kravene til det sidstnævnte tilfredsstilledes indtil videre ved Bygningen af et Tøjhus ved Kjøbenhavns Slot[3]), som blev Opbevaringsstedet baade for det Artillerimateriel, som Kongen da var i Besiddelse af, og den Forøgelse, der skaffedes dette ved indenlandsk Tilvirk-

---

[1]) Rigsark. Tyske Kanc. (fra Danske Samlinger).
[2]) Erslev og Mollerup, D. Kancellireg. 143, 144.
[3]) Jvf. herom Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, 3 flg. og Afh. i Hist. Tidskr. 6. I. 558 flg.

ning og Indkøb i Udlandet. Dette Tøjhus synes efter Datidens Forhold at have været ret rummeligt, men at man dog ikke har tænkt sig, at Udviklingen paa Materiellets Omraade vilde gaa saa hurtigt, som det blev Tilfældet, især da Udredningen af Krigsskibe af andre end Kongen ophørte, synes at fremgaa deraf, at Lofterne i det Tøjhus, der befaledes bygget 1550, nærmest tænktes benyttede til Oplag af Korn, som fra Lenene eller paa anden Maade kom ind til Slottet.

Svarende til dette Standpunkt var Antallet af det Personel, som var fast antaget til at passe Materiellet i Fredstid og efter Omstændighederne rykke ud med Skytset, især til Søs, heller ikke talrigt endnu i Christian III's Tid.

Den vigtigste Person ved Artilleriet i Kjøbenhavn var den saakaldte Arkelimester[1]), der som Bøsseskytternes Foresatte ledede Vedligeholdelsen af Materiellet og overhovedet de Arbejder, der forefaldt ved samme. Den første, der maa antages at have beklædt denne Stilling ved Kongens Artilleri, er Wulf Ulenborst, der var Arkelimester ved Christian III's Felthær mindst fra 1534[2]). Medens denne Betegnelse eller lignende alt førend Christian III's Tid jævnlig anvendtes paa den øverstbefalende ved Artilleriet i Krig til Lands, som det vil blive om-

[1]) Ordet Arkeli betegner i Reglen i hin Tids Sprog Artillerimateriellet, sjældnere Opbevaringsstedet for samme, idet den almindelig forekommende Betegnelse for dette er „Tøjhus". Enkelte Gange, især under Frederik II, findes Betegnelsen „Tøjmester" brugt istedetfor „Arkelimester"; men den sidste Betegnelse vedblev dog at være den almindelige i det hele Aarhundrede paa den Person, der var Bøsseskytternes Foresatte og havde Artillerimateriellet i Varetægt i Fredstid.

[2]) Om denne Mand, hvis Navn findes skrevet paa mange, indbyrdes afvigende Maader, se D. Mag. 4. III. 81. Anm. 3.

handlet i det følgende, er den da næppe tillige brugt om den, der i Fredstid paa et eller andet Slot særlig havde Befaling over Bøsseskytterne. Saa længe mange andre end Kongen deltog i Udredningen af Artilleri, og der af Materiel derfor næppe fandtes mere paa Kjøbenhavns Slot end paa de vigtigste andre Slotte, og Bøsseskytternes Antal i Fredstid kun var ringe, har man vistnok i Stedet for en Arkelimester kun haft, hvad vi nu vilde kalde en Formand for Bøsseskytterne. Efter Kjøbenhavns Overgivelse vedblev Wulf Ulenborst at være i Kongens Tjeneste indtil 1540, da han synes at være traadt ud af Virksomhed, idet han da fik Bestalling for 3 Aar som Kongens „Tjener" med 50 Gylden om Aaret og Forpligtelse til at lade sig bruge i Krigssager[1]), og samme Aar Heinrich v. Husum blev antagen som Kongens „Artlareymeister" med Forpligtelse at bo i Kjøbenhavn, eller hvor man behøvede ham, varetage Skytset og lade sig bruge i Krig. Hans Bestalling fornyedes 1541[1]). Efter ham findes ingen tilsvarende Person nævnt førend 1550, da Herman Jeger fik Bestalling som Arkeli- eller Tøjmester. Han forpligtedes til at holde Skytset m. v. i god Stand, samt til at hemmeligholde alt, hvad der vedrørte de ham betroede Beholdninger, hvorhos han fik Ret til at befale over Bøsseskytterne og Straffemyndighed med Hensyn til dem[2]). 1555 blev han ansat for Livstid[3]). Han nævnes i Rentemesterregnskaberne sidste Gang som staaende i Aarssold Mikkelsdag 1565 og synes da at være bleven udkommanderet, idet der

[1]) Bestallingsreg. 1540—44. 11 b, 16 flg. Ulenhorst fik atter Bestalling 1544 som „Tjener" og 1546 som Høvedsmand.
[2]) Bestallingsreg. 1545—54. 102.
[3]) Bestallingsreg. 1555—73. 79 b.

blandt Artilleristerne i Maanedssold ved Varberg nævnes en „Mester Herman", medens „Mester Rolf" nævnes ved Tøjhuset omtrent fra Foraaret 1566[1]). For denne, Rudolf v. Deventer, der var bleven ansat i Kongens Tjeneste som Krudtmager og Bøsseskytte 1563, men kort efter anvendtes som Hverver[2]) og i Syvaarskrigen, er der dog ikke forefundet nogen Bestalling ældre end 1569, skønt han alt 1567 og 1568 ses at have været til Stede i Tøjhuset som Arkelimester[3]). Efter Rudolf v. Deventers Død, der synes at være indtruffen 1586, blev Frans v. Zelle Arkelimester[4]). Ved dennes Død eller Sygdom c. 1593 blev det overdraget Skibsarkelimester Frans Davidsen midlertidig at varetage Kongens Arkeli og Tøjhus ved Kjøbenhavns Slot[5]), og kort derefter ansattes Matthias Kirckmann i den ledig blevne Plads. Hans Bestalling fornyedes Aar 1600[6]).

[1]) Det synes, at Herman Jeger atter har gjort Tjeneste i Tøjhuset en kort Tid, idet der i Rentemesterregnskab 1570, 243 findes Udgift til Salpeter, modtaget baade af „Herman Arkelimester" og af „Rolf Tøjmester".

[2]) 13. April 1563 (Kanc. Brevb.); Joakim Beks Regnskab 29. Sept. 1562 til 29. Sept. 1563. 87 b.

[3]) Bestallingsreg. 1555—73. 279 b; Joakim Beks Regnskab 1566—67. 129; Ejler Grubbes Regnskab 1567. 175.

[4]) Rentemesterregnskab 1. Jan. til 8. Maj 1587. 121. — Han fik Bestalling som Fyrværker 28. Juli 1577 (Sj. Rg.) og kan være den samme Fyrværker, der blev antagen 1573 til ogsaa at forfærdige Skytsunderlag (6., 21. Juni 1573, Kanc. Brevb.).

[5]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1595 til 1. Maj 1596. 205. — I Frederik II's Tid findes Titlen Arkelimester overført til ogsaa at betegne den Mand, som om Bord paa hvert Orlogsskib havde Artillerimateriellet i Varetægt. Den Frans v. Atke, der aflagde Tøjhusregnskab for Aaret 1592, maa være den samme som Frans Davidsen og er saaledes en anden end Frans v. Zelle (jvf. Otto Blom, Kristian den fjerdes Artilleri, 23 og 347).

[6]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1594 til 1. Maj 1595. 374; 9. Dec. 1600 (Sj. Reg.).

Arkelimestrene havde en særdeles vellønnet Stilling. De fik vel i Reglen fra først af kun et Pengevederlag af 100 Daler, men dette forhøjedes for flere snart til 300, hvorhos der tildeltes dem Klædning, Underholdsmidler, fri Bolig m. m. Matthias Kirckmann findes tillige opført blandt Hoftjenerne.

Foruden Arkelimesteren fandtes der i det mindste fra 1556 ved Tøjhuset i Kjøbenhavn en Fyrværker, hvis særlige Omraade var Tilberedelsen af Brandkugler og lignende Sager, hvilke den Gang i Almindelighed kaldtes Fyrværk. I de Rentemesterregnskaber, som ere ældre end 1557, nævnes ingen Fyrværker. 1556 fik dog Herman v. Halle Bestalling som Bøssemester og Fyrværker, og han skulde da for sin egen Person have frit Bord ved Hoffet, naar han havde Forretninger dèr[1]). I Rentemesterregnskabet for 1567 findes han optegnet blandt Hoftjenerne; men noget efter ophørte dette atter. Fyrværkerbestillingen vedblev at bestaa i den hele paafølgende Del af Aarhundredet.

Foruden Fyrværkeren henregnedes Krudtmageren og Teltmageren i den største Del af Aarhundredet til Arkeliets Personale, om de end indtog mere selvstændige Stillinger. Henimod Slutningen af samme findes de opførte blandt Hoftjenerne og henhørte da ikke længer til hint[2]).

Fra 1567 forekommer en Arkeliskriver, derhos i Slutningen af Aarhundredet en Profos, og de saaledes nævnte mere overordnede Personers Antal forøgedes derefter ikke i det her omhandlede Tidsrum.

---

[1]) Bestallingsreg. 1555—73. 75 b.

[2]) Jvf. om disse Emil Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarh. 124, 134 flg.

Det underordnede Personale kaldtes under ét Bøsseskytter, hvilken særlig Bestilling den enkelte end havde at varetage. I Udlandet skelnedes i Almindelighed i hin Tid mellem Bøssemestre, der indtog en noget højere Stilling, og Bøsseskytter. Denne Gradforskel anvendtes ikke herhjemme. Betegnelsen Bøssemester træffes nogle Gange i Udfærdigelser paa tysk fra Christian III's Tid, men ellers næppe, førend i de Aar 1600 udstedte Artikler for Bøssemestre[1]), i hvilke dog dette Ord kun synes brugt i ren Almindelighed i Stedet for Bøsseskytter. Derimod findes i Frederik II's Tid Betegnelserne Kartoveskytter og Halvslangeskytter undertiden brugte om dem, der i Krigstid betjente visse Stykker af det svære Skyts. En ganske sjælden Gang synes Benævnelsen Bøssemester ogsaa brugt herhjemme istedetfor Bøssesmed eller Bøssemager, der betegnede de Haandværkere, som gav sig af med at forfærdige smedet Skyts af den ældre Art og Haandskydevaaben. Den almindelige, fælles Betegnelse for de underordnede ved Artilleriet var saaledes Bøsseskytter. De vare alle hvervede, i Fredsstid i Aarssold.

Da der ikke haves Rentemesterregnskaber, i hvilke de ere optalte, fra førend 1551, kan det ikke oplyses hvor stort deres Antal var for Kjøbenhavns Vedkommende forud for dette Aar. Af Regnskaberne for hint og nærmest paafølgende Aar indtil Christian III's Død ses, at deres Antal vekslede mellem c. 50 og c. 70. Samtidig med Frederik II's Tronbestigelse begyndte den stærkere Udvikling af den kongelige Flaade, og som Følge heraf voksede Bøsseskytternes Antal hurtigt. Der antoges nu hvert Aar flere og flere. Regnskaberne for

[1]) Trykte i Secher, Corpus constitutionum Daniæ. III. 89.

1560 vise et Antal af noget over 100 Mænd, Regnskabet for 1561 henved 140, og Regnskabet for 1563 endog henved 280. Syvaarskrigen førte derpaa en yderligere Stigning i Antallet med sig, idet der fordredes Bøsseskytter baade i Tøjhuset, ved Hæren og paa Flaaden. Der udsendtes snart en og snart en anden Person for at skaffe Tilgang fra Fyrstedømmerne, Nordtyskland, Holland og England, og der indtraf her i Riget til forskellig Tid mange paa én Gang, saaledes i Foraaret 1566 mindst 100[1]). Medens i Christian III's Tid mange Bøsseskytter synes at have været danske, at dømme efter deres Navne, blev Forholdet nu anderledes, saaledes at de fleste vare fremmede. Man synes til Dels at have fulgt den Regel at benytte de danske Bøsseskytter fortrinsvis som faststaaende ved Tøjhuset og de fremmede om Bord paa Skibene. Hvormange der fandtes paa hvert af hine Steder samt ved Hæren, kan ikke opgøres, da de samme Personer selvfølgelig efter Omstændighederne snart vare i Land og snart om Bord, og lige saa lidt kan der opgøres noget nøjagtigt Summatal, men dette kan næppe have været mindre end 400, snarere end Del større. Allerede blot om Bord i Skibene var Antallet stort. Af Regnskabet for 1566—67 fremgaar det saaledes, at der da fandtes paa et af Skibene, Fortuna[2]), ikke mindre end 82, paa de andre Orlogsskibe 181, alle tyske, der-

[1]) Højst undtagelsesvis synes man ved Syvaarskrigens Begyndelse at have villet afhjælpe en øjeblikkelig Trang til Bøsseskytter ved at forsøge at faa dem tilligemed Baadsmænd og Styrmænd fra fremmede Skibe, som sejlede gennem Øresund (Brev af 17. April 1563 til Tolderen i Helsingør, Kanc. Brevb.).

[2]) Sandsynligt den nye Fortuna, paa hvilken Evert Bild var om Bord som Admiral 1567. (Rørdam, Mon. hist. dan. 1. II. 360).

hos 23 engelske. I Kongens Skrivelse af 1. Nov. 1567 tales der endog om en Sending af 100 Bøsseskytter til Norge og 200 i Halmstad[1]). Fra 1568 umuliggøres en Optælling, saaledes som den indtil dette Aar nogenlunde kan udføres ved Hjælp af Rentemesterregnskaberne, da alle Bøsseskytter derpaa nærmest betragtedes som henhørende til Søværnet, hvorfor de fra dette Tidspunkt ikke længer lønnedes umiddelbart af Rentekammeret. Der betaltes derpaa summarisk til en af Renteskriverne de Penge, som behøvedes under ét til Skippere, Styrmænd, Baadsmænd, Bøsseskytter og Skibsbyggere, og tilsvarende til Slotsfogeden paa Kjøbenhavns Slot hvad der blandt andet behøvedes til Tømmermænd, Smede og enkelte andre Haandværkere paa Holmen, hvornæst denne Ordning atter noget efter Syvaarskrigens Slutning ændredes derhen, at der fra Rentekammeret udbetaltes til en Renteskriver, hvad der under ét fordredes til Holmens Behov paa Personellets Omraade, saaledes at denne videre udbetalte Lønningerne m. m. til Skibshøvedsmændene og Skibskaptajnerne, Skibspræsterne, Bartskærerne og Skibsarkelimestrene, foruden det ovennævnte Personale.

Det eneste Middel til omtrentlig at bestemme Antallet af de til Kjøbenhavn knyttede, kongelige Bøsseskytter efter 1568 synes at være de Bestemmelser, som hyppig udgik angaaende den Styrke, der skulde indkvarteres i Rigets Købstæder, naar der midlertidig ingen Brug var for nogle af Bøsseskytterne paa Flaaden eller i Tøjhuset. At dømme efter dissse Bestemmelser maa Antallet en Tid lang have været jævnt voksende. Det største Antal, der har været forlangt indkvarteret, synes at forekomme 1577, da der skulde anbringes 297 Bøsse-

[1]) Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 285.

skytter i Skaane og 393 i Jylland, i alt altsaa ikke mindre end 690 udenfor Kjøbenhavn[1]). Senere, især da der var foretaget en Omordning af Tjenesten paa Holmen[2]), hvorved blandt andet ogsaa Bøsseskytter kom til at deltage i den daglige Vagttjeneste, dog kun i ringe Antal, synker den Styrke af Bøsseskytter og Baadsmænd, der forlangtes indkvarteret, og en nærmere Bestemmelse umuliggøres fra 1591 ved, at Bøsseskytter og Baadsmænd derpaa som Skibsfolk indkvarteredes under ét, medens man tidligere i Reglen havde holdt dem adskilte i Befalingerne og som oftest iagttaget, at Baadsmændene bleve anbragte paa Sjæland, Laaland, Falster og til Dels Fyen, Bøsseskytterne i de øvrige Landsdele. Deraf kan der dog næppe drages den Slutning, at Bøsseskytternes Antal er blevet stærkt formindsket.

I Middelalderen havde Bøsseskytterne indtaget en særdeles anset Stilling, og der fordredes da, at de vare i Besiddelse af omtrent al den Kundskab i teknisk Henseende, som hin Tid besad[3]); men efterhaanden havde dette forandret sig en Del, og i det mindste efter Midten af det 16. Aarhundrede vare Bøsseskytterne hvervede i Aarssold paa kun lidt bedre Vilkaar end andre i Aarssold hvervede Soldater. De fik Lønning, 5 Daler halvaarlig i den Tid, da Bøsseskytterne lønnedes umiddelbart af Rentekammeret, derhos de væsentligste Beklædningsgenstande og frit Underhold eller tilsvarende Vederlag i Penge. Naar de gjorde Tjeneste i Felten, vel ogsaa naar de i Krigstid vare om Bord, indtraadte de sæd-

[1]) 30. Juni 1577 (Sj. Tg.).
[2]) Omtrent 1585. Jvf. Secher l. c. II. 487 flg.
[3]) Se herom Essenwein, Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen, Leipzig 1877. 29, 32.

vanlig i Maanedssold for den Tid, de saaledes anvendtes. Under alle Omstændigheder tilstodes dem fri Kur og Pleje, hvis de bleve syge eller saarede i Tjenesten, og der synes i Reglen at være tilsikret dem Løskøbelse, hvis de kom i Fangenskab, og Forsørgelse for Livstid i Tilfælde af Invaliditet. Nogle Biindtægter kunde forefalde, Penge til Anskaffelse af Lunter og Arbejdspenge for et og andet, som ikke hørte til deres Stilling, saasom at udbære Krudt fra Tøjhuset. Endelig havde de en ingenlunde uvæsentlig Andel i det Bytte, der kunde blive gjort ved forskellige Lejligheder[1]). Nogen Utilfredshed med Forringelsen af deres Stilling og den Behandling, de fik, gav sig stundom til Kende[2]).

I Listerne fra Syvaarskrigen Tid forekommer der en Del Bøsseskytter med Betegnelsen „Halvmand". Disse fik kun den halve Løn og synes saaledes at have udgjort en Slags Reservemandskab, der kun lejlighedsvis benyttedes.

Om Bøsseskytternes daglige Ophold og Underhold i Fredstid, naar de ikke vare om Bord, kan intet siges med Bestemthed angaaende den Del af dem, der kan betragtes som fast ansat ved Kjøbenhavns Slot og Tøjhus. Formentlig har denne Del endnu i Christian III's Tid været henregnet til Slotsfolket og sammen med de andre Personer, som henhørte til dette, f. Eks. det underordnede Personale i de kongelige Stalde, i Reglen haft Ophold og Underhold paa Slottet[3]). Som bekendt søgte

[1]) Om nogle Særrettigheder, som Artilleriet stundom gjorde Paastand paa, se Emil Madsen l. c. 38 flg.

[2]) Se saaledes Kongens Skrivelse af 11. Febr. 1587 (Sj. Tg.).

[3]) Det ses dog, at en Bøsseskytte besad et Hus i Kjøbenhavn 1532 (?) (Kbh. Dipl. I. 345). — Tilsvarende nævnes en Bøsseskyttes Gaard i Kalundborg 1542, og en Bøsseskytte paa Dragsholm fik 1539 Livsbrev paa et Byggested i Vindekilde (Erslev og Mollerup, D. Kancellireg. 246, 95).

Frederik II imidlertid straks efter sin Tronbestigelse at indføre Besparelser i Hofholdningen, særlig med Hensyn til hvilke Personer der skulde bespises paa Kjøbenhavns Slot, og der udgik efterhaanden en Række Bestemmelser herom. De kendes dog ikke alle, og det kan derfor ikke nøjagtig ses, naar og hvorvidt de berørte Bøsseskytterne.

I de Bestemmelser, som blev trufne 1564, er der udtalt, at 4 Bøsseskytter i Arkeliet skulde bo og bespises paa Slottet[1]). Derimod nævnes ikke andre af Tøjhusets Folk, og det kan derfor vel antages, at for det større Antal af de nævnte Bøsseskytter ere Opholdet og Underholdet paa Slottet omtrent fra Begyndelsen af Frederik II's Tid blevne ombyttede med et Pengevederlag, eller de ere maaske til Dels blevne tildelte Bolig paa Holmen, som andre af Skibsfolket.

Bøsseskytternes daglige Gerning var allehaande Arbejder i Tøjhuset, navnlig angaaende Vedligeholdelsen af Skytset og dettes Tilbehør. For en Del synes de derhos i Forhold til deres Haandværksfærdighed at have forfærdiget forskellige nye Sager[2]).

Undertiden ses Bøsseskytter at have modtaget særlige Tegn paa Kongens Naade. I Frederik II's sidste Leveaar besluttede Kongen saaledes at forære et Antal af dem Kaarder med Sølvbeslag[3]). Af og til findes de ogsaa anvendte til forskellige Hverv, der mere angik de kongelige Personer som saadanne end Hæren. Fyrværker Herman v. Halle benyttedes saaledes til de Kunstfyrværkerier, der afbrændtes 1557 i Anledning af Kurfyrst August af Sachsens Besøg hos Kongen[4]). Arkelimesteren

[1]) D. Mag. 2. V. 61.
[2]) Se nærmere herom Emil Madsen l. c. 122 flg.
[3]) Rentemesterregnskab 8. Maj 1587 til 8. Maj 1588. 354 flg.
[4]) Rentemesterregnskab 1557—58. 76 b.

var medvirkende ved de Arrangementer, der bleve foretagne angaaende Ringrenden m. m. ved Christian IV's Kroning, og der betaltes ham Penge til det Fyrværkeri, som afbrændtes ved Dronningens Kroning 1598[1]). En sjælden Gang findes en Bøsseskytte anvendt som Budbringer i Kongens Ærinde, saaledes 1597, da en Bøsseskytte sendtes med Breve til Kongen, medens denne befandt sig i Haderslev[2]).

For de Bøsseskytter, der ikke kunne betragtes som fast ansatte ved Kjøbenhavns Tøjhus, men hvis Hovedvirksomhed var om Bord paa Skibene, synes Ophold og Underhold, naar Skibene vare lagte op, at være forskaffet dem ved Indkvartering i Købstæder. Denne Anbringelsesmaade ses at være begyndt i Christian III's Tid, men tiltog saa mere og mere, som Antallet af Bøsseskytter voksede. I Forbindelse med Baadsmændenes og undertiden Landsknægtes Indkvartering gav den under Frederik II Anledning til mangfoldige Uordener og Besværinger, hvilke atter fremkaldte et Utal af kongelige Befalinger, som i Reglen temmelig frugtesløst søgte at raade Bod paa dem.

Retsforholdene, saa vel for de ved Tøjhuset og Slottet ansatte Bøsseskytter som for dem, der vare indkvarterede i Købstæderne, fremtræde i det hele som meget vaklende. Der kan ikke spores nogen bestemt, ledende Grundsætning i, hvem der skulde anses som Arkelimesterens og dermed ogsaa Bøsseskytternes højere Foresatte. Det var til de forskellige Tider forskellige

---

[1]) Rentemesterregnskab 1. Sept. 1596 til 1. Maj 1597. 456 b.; 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 547 b.

[2]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 292 b.

Personer, der med Hensyn til Enkelthederne kunne betragtes som Mellemledet mellem Kongen og Arkeliets Personale. Fra først af synes det at have været Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, hvad der ogsaa vilde stemme med de naturlige Forhold, saa længe Artilleriet kun havde naaet en ringere Grad af Udvikling. Endnu indtil 1556 var hin Lensmand den, som var betroet Styrelsen af alle Enkeltheder vedrørende Kongens Artilleri. Efter ham var det Statholderen og den senere Rigshofmester Mogens Gyldenstjerne, der i øvrigt ogsaa en Tid lang var Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, medens der dog tillige samtidig var andre, som Kongen befalede at udføre forskellige Hverv paa Artilleriets Omraade, navnlig Adelsmanden Peder Bille, som i Skrivelser fra 1559 til noget ind i Syvaarskrigens Tid findes kaldt Arkelimester, saaledes at denne Betegnelse i hine Aar er brugt baade om den egentlige Arkelimester og dennes overordnede, og saaledes at det synes, at man har villet indføre en fastere Fredsordning ved Hjælp af en overordnet Arkelimester. Denne Ordning blev dog snart igen forladt, og Ordet Arkelimester forekommer ikke brugt paa den her omhandlede Maade længere frem i Tiden[1]). Efter Mogens Gyldenstjernes Afgang benyttede

[1]) Som det vil blive nærmere omtalt i det følgende, er der nogen Sandsynlighed for, at Niels Ulfstand en ringe Tid efter Peder Bildes Afrejse til Hæren 1563 har fortsat dennes Virksomhed som overordnet Arkelimester i Kjøbenhavn, og den Omstændighed, at Peder Hvitfeld nævnes som medvirkende ved Indkøb og Modtagelse af nogle Partier Krudt, første Gang den 28. Juli 1564 og derpaa i 1567 (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1 og 2), indeholder maaske en Antydning til, at denne har udøvet en lignende Virksomhed efter Niels Ulfstand. Peder Hvitfeld synes dog ikke nogen Sinde at være kaldt Arkelimester.

Kongen derimod i Styringen af Artilleriets Sager fortrinsvis Rigshofmesteren Peder Oxe, derpaa Rentemesteren Kristoffer Valkendorf, og denne udførte dette Hverv indtil sin Død, ogsaa efter at han var bleven Medlem af Formynderregeringen og til sidst Rigshofmester[1]).

I Artiklerne af 25. Febr. 1600 for Bøssemestre (Bøsseskytter) i Kjøbenhavn findes Straffemyndigheden i mindre vigtige Tilfælde tillagt Arkelimesteren, medens Sagerne for grovere Forbrydelsers Vedkommende skulde forebringes Kongen og Rigshofmesteren eller i disses Fraværelse Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot.

Næst Arkeliet i Kjøbenhavn var Arkelïet paa Kronborg af væsentlig Betydning i Aarhundredets sidste Fjerdedel, og Forholdene ved dette ere i de fleste Retninger langt bedre oplyste ved Hjælp af Sundtoldregnskaberne end Forholdene ved Kjøbenhavns Slot og Tøjhus, idet næsten alle Udgifter vedrørende Kronborg afholdtes af Tolderen i Helsingør. Allerede fra 1579 holdtes der paa Kronborg en ret talrig Besætning af Fodfolk og Artilleri. Fra 1581 fandtes der her en Arkelimester, Karsten Kønig[2]), der efterfulgtes 1585 af Hans Kirckmann; denne døde 1596, og Hans Budse[3]) blev derpaa Arkelimester. Der fandtes derhos fra 1579 Fyrværkere og Bøsseskytter i et Antal, der efterhaanden naaede op til c. 50. Om der endnu i hine Tider kan

[1]) Samtidig findes enkelte artilleristiske Hverv at have været overdragne Karl Bryske, der var Lensmand paa Kjøbenhavns Slot 1595—97 (Kbhs. Dipl. IV. 729, 731).

[2]) Nævnes alt 17. Febr. 1576 som antagen i Kongens Tjeneste til at rejse udenlands for at hverve Bøsseskytter (Sj. Tg.).

[3]) Havde alt fra 1579 tjent paa Kronborg som Fyrværker. Af Kongen havde han faaet Brev og derpaa Skøde paa en Ejendom i Helsingør (1. Novb. 1584, 19. April 1585, Sj. Reg.).

findes et Eksempel paa, at man troede at kunne paalægge Bøsseskytter større Ansvar end menige Soldater i Almindelighed[1]), saa havde deres Vilkaar dog yderligere forandret sig saaledes, at deres Vederlag paa Kronborg (og vel altsaa samtidig i Kjøbenhavn) var ringere end Fodfolksoldaternes[2]). Paa den anden Side var der for Bøsseskytterne god Lejlighed til Bierhverv, idet Kronborg i hin Tid gjordes til en Samling af Artilleriværksteder. De arbejdede med paa Skytsunderlag, forfærdigede adskillige mindre Sager og sendtes stundom ud for at hugge Træ til Skytsunderlag m. m. Nogle Begunstigelser blev dem ogsaa til Del. Kongen forærede dem saaledes 1581 gult og rødt Klæde, Lærred m. m. og bekostede Dragter syede til dem deraf. 1596 fik de af Kongen ½ Læst Rostocker Øl til Genforæring for en Krans, de havde givet ham. Aar 1600 bestemte Kongen, at nogle af dem skulde have deres Lønning forbedret med 1 Dlr. maanedlig, imod at de forpligtede sig til at lade sig bruge det hele Aar i Arkeliet, naar Behov gjordes, i det Haandværk, de havde lært, uden at kunne kræve højere Besoldning eller Dagløn. Idet de øvrige bleve staaende paa de tidligere Vilkaar, opstod der saaledes 2 Lønningsklasser.

Ligesom i Kjøbenhavn benyttedes ogsaa paa Kronborg Bøsseskytter stundom til Hverv, der mere vedrørte

[1]) Da et Stykke Skyts sprang paa Varberg 1563, lod Lensmanden den Bøsseskytte, som havde affyret Stykket, fængsle. Kongen befalede dog at løslade ham og ikke at foretage videre end at sende Stykket til Kjøbenhavn for at støbes om (21. Novb. 1563, Kanc. Brevb.).

[2]) Bøsseskytternes halvaarlige Sold var vel 9 Dlr. og Hageskytternes 6, men Bøsseskytterne fik halvaarligt kun 3 Dlr. i Klædepenge og 5 Dlr. maanedlig i Kostpenge, medens Hageskytterne fik henholdsvis 6 og 6.

de kongelige Personer som saadanne end Krigsmagten. Arkelimesteren m. fl. betaltes 1595 og 1596 for Fyrværkeri, der i Forbindelse med en Æreport anvendtes ved et Besøg af fremmede Herrer paa Kronborg. Bøsseskytten Hans Wolf Entfelder, der fra 1600 kom til at forestaa det kongelige Stykkestøberi ved Kronborg, benyttedes til et „Posier-Arbejde", der skulde bruges til de „Inventioner", som Christian IV lod forfærdige paa Mønten i Kjøbenhavn ved Hjælp af den derværende Arkelimester og Kongens Stempelskærer, og som skulde benyttes ved Festlighederne i Anledning af Dronningens Kroning [1]).

Foruden paa Kronborg nævnes i Aarhundredets anden Halvdel Arkelimestre nogle enkelte andre Steder, saasom Bohus og Varberg [2]).

---

[1]) Rentemesterregnskab 1. Maj 1597 til 1. Maj 1598. 545 b, 550. — Kongen og de andre Deltagere i Ringridningerne paa Amagertorv ved Kongens Kroning 1596 mødte i Forklædning og kom i store Optog, Kongen saaledes den ene Dag forklædt som Pave, ledsaget af Kardinaler, Biskopper, Domherrer o. s. v. Disse Optog findes kaldt Inventioner. Det samme Ord maa formodes brugt om Fremstillingerne af Bygninger og Figurer i de store Fyrværkerier, som vare en anden Del af Festlighederne ved højtidelige Lejligheder, og det er vel nærmest paa saadanne, at de ovenfor nævnte Personer have arbejdet; thi ogsaa til Arkelimesteren i Kjøbenhavn findes der da udredet Penge til en Invention. — I Regnskabet 1. Maj 1600 til 1. Maj 1601, 454 b findes vistnok tilsvarende betalt Arbejdsløn til en Maler i Kjøbenhavn for adskillige Billeder, han havde „pudtzerid" og forfærdiget til det nye Fyrværk, Kongen lod anrette paa Kjøbenhavns Slot.

[2]) Paa Kronborg, hvor Personellet svarede til Tilstandene henimod Aarhundredets Slutning, fandtes selvfølgelig ingen Krudtmager. Derimod synes der tidligere at have været en saadan paa enkelte Slotte. Saaledes nævnes blandt Bøsseskytter, som 1564 skulde sendes fra Varberg til Kjøbenhavn for at benyttes til Søs, en Niels Krudtmager (21. Marts 1564, Kanc. Brevb.).

Paa de kongelige Slotte udenfor Kjøbenhavn, hvor der fandtes Artillerimateriel og Artilleripersonel, var Lensmanden det sidst nævntes øverste, paa Stedet værende foresatte, idet dog paa Kronborg Høvedsmanden for Krigsfolket dannede et Mellemled saa vel med Hensyn til dette som til de derværende militære Anlæg.

Artilleriets Krigsordning i det 16. Aarhundrede viser ikke mindre end dets Fredsordning den betydelige Udvikling, som foregik i denne Vaabenart, selv om Ordningen af den Del af Artilleriet, der anvendtes til Søs, forbigaas her.

Det er sandsynligt, at der i Christian II's Felttog har været et ikke ubetydeligt Artilleri ved Hæren, men om dets Ordning vides meget lidet. Det synes, at den Person, som stod i Spidsen for det, kaldtes Arkelimester ligesom senere den Person, der varetog Beholdningen paa et betydeligere, befæstet Slot. Som saadan nævnes Anders Bilde 1502[1]).

Lidt mere vides om Ordningen i Frederik I's og Christian III's Tid. Baade Vaabnets Personel og Materiel synes da hovedsagelig til Veje bragte ved Hjælp af nationalt Udbud. I en Mønstringsrulle fra 1529 angaaende Udbudsstyrken fra Sjæland, Laaland og Falster findes saaledes Skydevaabenenes Antal opgjort, medens Styrken i øvrigt kun findes optegnet som værende til Fods eller til Hest, saa at Artilleriets Personel ikke fremtræder særskilt. Det fremgaar af Listen[2]), at Biskop Lave Urne stillede 1 Halvslange eller 2 Falkonetter, Abbeden af Sorø og Prioren af Andvordskov hver 1

[1]) Hvitfeld 1046.
[2]) D. Kanc. Mynstringsruller etc. 1505—1562.

Halvslange, Abbeden af Esrom 1 Falkonet, forskellige Adelsmænd 4 Halvslanger og 1 Falkonet, Kjøbenhavn og enkelte andre Købstæder 1 Halvslange og 10 Falkonetter, alt foruden Hager, der nærmest maa betragtes som Haandvaaben. I en Mønsterseddel fra c. 1535[1]) angaaende Udbudsstyrken fra Købstæderne i Landsdelene Øst for Sundet findes Styrken paa samme Maade opgjort alene ved Angivelse af, hvormange der var til Fods og hvormange til Hest med Vedtegning om de Skydevaaben, der stilledes. Malmø (Elnbogen) findes opført med 1 Halvslange og 1 Falkonet, Landskrona og Åhus hver med 1 Falkonet, Vä med 1 Dobbeltskerpentin, Ystad med 2 Falkonetter, alt foruden nogle Hager. Under Grevens Fejde og særlig Kjøbenhavns Belejring findes der ansat under den foran nævnte Arkelimester Ulenborst 6 Bøsseskytter (og 8 Hageskytter)[2]). Efter al Sandsynlighed er der her dog kun Tale om den af Christian III personlig stillede Styrke. I alt maa der ved Hæren have været mere Artilleri, end der svarer til 6 Bøsseskytter. Ligesom tidligere siges den, der stod i Spidsen for det hele ved Hæren værende Artilleri, at have været benævnt Arkelimester, saaledes Henrik Krummedige 1525[3]), Anders Bilde 1531[4]). Det kan dog maaske være tvivlsomt, om Ulenborst har indtaget denne Stilling i Grevens Fejde, eller der tillige har været en anden, ham overordnet Arkelimester.

---

[1]) D. Kanc. Mynstringsruller etc. 1505—1562. I Hist. Tidsskr. 6. I. 553, hvor omtrent det samme findes fremsat, er udtalt, at den sidst nævnte Mønsterseddel skulde være ældre end 1529, hvilket dog synes mere tvivlsomt.

[2]) D. Mag. 4. III. 81. Anm. 3.

[3]) D. Mag. 3. II. 253.

[4]) Pontoppidan, D. Atlas, III. 160.

Den første Gang, at der træffes en nøjere Redegørelse for, hvad der ansaas fornødent især af Befalingsmænd og ligestillede, samt af Haandværkere, er i et Overslag fra c. 1554, der slutter sig til lignende angaaende Fodfolket og Rytteriet og sammen med hine er indført i Bestallingsregistranten 1555—1573[1]). I dette findes opført med den maanedlige Sold, der antoges passende:

Tøjmesteren, personlig 100 Gld. eller	25	Sold
Hos samme 4 Heste, der skulde mønstres.		
1 Løjtnant	10	—
4 Drabanter, til hver 1 Sold, foruden hvad der betaltes dem som Menige („Ubersold"), i alt	4	—
1 Skriver	3	—
1 Skansemester	10	—
1 Fænrik	2	—
1 Vognmester	4	—
1 Profos	3	—
2 Stokkeknægte à 6 Gld.	3	—
1 Krudtvogter („Pulfferhuetter") 6 Gld.	1½	—
1 „Schneller" 6 Gld. eller	1½	—
10 Tømmermænd à 6 Gld.	15	—
2 Smede à 6 Gld.	3	—
2 Hjulmænd („Wagner") à 6 Gld.	3	—
1 Bødker („Fassbinder") 6 Gld.	1½	—
10 Bøssemestre à 3 Sold	30	—
I alt . . .	119½	—

eller 478 Gld. Desuden skulde der findes et Antal Skansegravere, som hver skulde have 1 Sold eller 4 Gylden maanedlig[2]).

[1]) Jvf. Hist. Tidsskr. 7. I. 168 og 7. I. 416.

[2]) I Bestallingsregistranten er Summatallet 113½ Sold eller 454 Gylden, uden at det kan ses, hvorfra Uoverensstemmelsen hidrører. Det oplyses ikke, hvilken Slags Gylden der er nævnt (jvf. Hist. Tidsskr. 7. I. 169 Anm.).

Det hele Artilleripersonel er her aabenbart forudsat hvervet, svarende til, at nu kun det kongelige Artilleri toges i Betragtning. Den ældre Betegnelse Arkelimester paa den, der var øverstbefalende i Hærens Artilleri, er efter Udlandets Eksempel ombyttet med Betegnelsen Tøjmester, og naar der for dennes Heste er anført, at de skulde mønstres, maa dette være ensbetydende med, at der for dem skulde beregnes særskilt Sold, ligesom f. Eks. ved Rytteriet. Solden er i øvrigt for Befalingsmændene ansat lavere end den, der i Reglen ydedes ligestillede Personer i Fodfolket, medens Bøssemestrene, det vil sige Bøsseskytterne, ere temmelig højt besoldede.

Det mindre heldige i disse Lønningssatser maa snart være blevet erkendt, thi der haves fra kun faa Aar derefter en Besoldningsliste, der afviger betydeligt med Hensyn til Lønningerne, derhos ogsaa med Hensyn til de Befalingsmænd m. fl., der antoges fornødne. Denne Liste, der er udfærdiget i Nortorf d. 30. April 1559 i Kongens og Hertugerne Johannes og Adolfs Navn og maa antages at være benyttet i Ditmarskerkrigen, er følgende[1]):

Tøjmesteren	400 Gld.
1 Løjtnant	50 —
1 „Der das Zeug wartet“ (Zeugwart)	24 —
1 „Zeugschreiber“	12 —
4 Drabanter à	8 —
1 „Ober-Schirrmeister“	24 —
1 Profos	20 —
1 Smed	8 —
1 Skansemester	20 —

[1]) Bestallingsregistranten 1555—73. Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 3 (Heftet Beregninger og Fortegnelser).

1 „Setzer“	12 Gld.
1 Hjulmand („Wagner“)	8 —
De Bøssemestre, som skyde med Falkonetter („Falkonettel“), hver	8 —
De Bøssemestre, som skyde med Falkoner („Falkunen“), hver	10 —
De Bøssemestre, som skyde med Halvslanger, hver	12 —

I denne Liste er ligesom i Overslaget af c. 1554 den øverstbefalende kaldt Tøjmester[1]). Der er til Dels andre Befalingsmænd m. fl., end der er nævnt i hint. Der findes saaledes ingen Fænrik; der er gjort Forskel paa den Besoldning, der tilstodes Bøssemestrene (Bøsseskytterne), eftersom de betjente et sværere eller lettere Stykke Skyts[2]), og der mangler Haandværkere, som næppe kunde undværes, saaledes Tømmermænd; men uheldigvis er der ikke her, lige saa lidt som i Overslaget af c. 1554, givet nogen Oplysning om Antallet af de Kanoner m. m., der tænktes anvendte. Der er ej heller nævnt Skansegravere.

Fra Syvaarskrigens Tid findes flere Regnskaber, som give et ret godt, om end ikke i alle Maader fuldt oplysende Indblik i Ordningen; thi de angive kun, hvad der nu og da stykkevis er betalt til flere eller færre Personer, som det kunde træffe sig, ikke de fuldstændige Styrker, som befandt sig ved Hæren paa et eller andet Sted. Disse Regnskaber ere dels Rentemesterregnskaberne, af hvilke dog egentlig kun Joakim Beks fra 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1566 og Ejler Grubbes fra Juledag 1564

[1]) Paa Mindetavlen i Ut Kirke er den øverstbefalende ved Hærens Artilleri, Kuntz v. Prusser, endnu kaldt Arkelimester og ikke Tøjmester (Pontoppidan, Marmora danica II. 187).

[2]) Angaaende at Falkoner her ere betragtede som sværere Skyts end Falkonetter se Emil Madsen l. c. 101. Anm. 3.

(ɔ: 1563) til Nytaarsdag 1565 indeholde noget om det her omhandlede Æmne, dels nogle Regnskaber angaaende Udbetalinger, der ikke ere foretagne umiddelbart af Rentekammeret, men ved Hjælp af andre i Begyndelsen af Krigen.

I det første af de ovennævnte Rentemesterregnskaber, hvilket omfatter Tiden fra 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1564, er der flere Udgiftsposter vedrørende Penge, betalte til den „øverste Tøjmester" Povl v. Sara, nemlig dels Besoldning for ham selv, betalt til forskellig Tid, dels Besoldning til forskellige „hoge Ampter" i Artilleriet, saaledes 1 Profos (tilligemed hans Folk), 1 Skansemester, 1 Kvartérmester, 1 Profosløjtnant, 1 Feltskærer og nogle Spillemænd, hvilke Personer den 27. Januar 1564 fik til gode havende Sold betalt, Profossen og hans Folk for 4 Maaneder, de øvrige for 3 [1]). Andre Udgiftsposter vedrøre 13 „Bøsseskytter" (blandt hvilke den før nævnte Rudolf v. Deventer og Cornelius Dyckert, som vil blive nævnt i det følgende, 1 Profos og 1 Skriver), 3 Tømmermænd m. fl., som til Hobe fik Maanedssold fra 1. Juli 1564, og om hvilke der siges, at de skulde følge „Arkelimester" Niels Ulfstand med Feltskytset. Endvidere findes der opført, at der er betalt Penge til 4 Bøsseskytter, 2 Tømmermænd m. fl., som skulde være hos Peder Bilde og ligeledes fik Maanedssold fra 1. Juli 1564, og endelig, at der er betalt Niels Ulfstand for 1 Maaned, som begyndte den 10. Juli 1564, dels 300 ℔ som Besoldning til ham

[1]) At Lønningsudbetalinger ofte fandt Sted for flere Maaneder ad Gangen som Efterbetaling og i det hele meget uregelmæssigt, skyldtes de uheldige Pengeforhold. I Brev af 26. Sept. 1564 fra Jørgen Lykke, Verner Parsberg og Lave Brade til Kongen, udtale disse endog, idet de bede om at faa sendt Penge, at Niels Ulfstand havde betalt Artilleriets Personel af sine egne Midler (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1).

selv, dels Sold for 8 rustede Heste à 10 Dlr., dels 20 Dlr. til 1 Vogn og 30 ß for en hel Tros (ɔ: Troshest). Af de andre, ovenfor nævnte Regnskaber[1]) fremgaar, at der i Juli og August 1563 er betalt Maanedssold til en Del Haandværkere ved Artilleriet, Hjulmænd, Tømmermænd, Bødkersvende, Smede og Remsnidere, derhos 1 særlig Beslagsmed, der alle eller for største Delen bleve antagne af „Arkelimester" Peder Bilde.

Det tilsyneladende Usammenhængende eller Modstridende heri, der navnlig fremtræder ved, at der som højestbefalende ved Hærens Artilleri findes nævnt i broget Blanding ikke færre end 3 Mænd, Povl v. Sara, Niels Ulfstand og Peder Bilde, snart kaldte „Arkelimester" efter den ældre Tids Brug, snart „Øverste Tøjmester" eller lignende, kan dog nok forklares. Sammenhænget synes at have været, at Peder Bilde, der som alt foran omtalt allerede førend Krigen beklædte en Slags overordnet Arkelimesters Plads, fik til Hverv at organisere det Artilleri, som skulde drage i Felten. Dette Artilleri, der omfattede baade egentlig Feltartilleri og det Belejringsartilleri, der skulde anvendes mod Elfsborg, dannede et samlet Hele, hvis Befalingsmænd m. fl. ganske eller delvis maa have været de samme Personer, til hvem Betaling senere, ifølge Rentemesterregnskabet, skete ved Povl v. Sara. Peder Bildes Virksomhed som Artilleriets Øverste kan nemlig ikke paa den Tid have strakt sig stort videre end til selve Organisationen af det udrykkende Artilleri. Frederik II forlod Kjøbenhavn den 25.(?) Juli, var i Helsingborg 30. Juli til 4. Aug. og indtraf med Hæren i Elfsborg den 21. eller 22. s. M. Som nævnt

[1]) Rigsark. Militære Regnskaber. I. B. 1545—70.

findes der Folk antagne til Artilleriet af Peder Bilde, i Kjøbenhavn, sidst i Juli, og Artilleriet maa saaledes antages hovedsagelig først at have forenet sig med Hærens Fodfolk og Rytteri paa Marchen fra Helsingborg til Elfsborg, ja til Dels først ved selve Elfsborg[1]). Der findes udredet Betaling til Artillerimandskab under Marchen gennem Halland efter Peder Bildes Befaling, senest den 17.—19. Aug. ved Kongsbacka; men meget længere frem i Tiden kan Peder Bildes Virksomhed ikke have strakt sig paa dette Omraade. I alt Fald under det senere Forløb af Belejringen, der endte den 4. Sept. med Fæstningens Overgivelse, kan Peder Bilde ikke have været højestbefalende ved Artilleriet[2]); thi den, som her beklædte denne Stilling, var den ovennævnte Povl v. Sara, en Udlænding, som alt fra 1562 var traadt i Kongens Tjeneste og da havde faaet Bestalling som Oberst til Raadighed (i Pension)[3]). Dette fremgaar af, at han efter Indtagelsen af Elfsborg blev uenig med de danske Myndigheder om Delingen af Byttet[4]). Han maa dog endnu i Vinteren 1563—64 have beholdt sin Stilling, medens det ham undergivne Artilleri dels havde efterladt en Styrke paa Elfsborg og dels med den øvrige Hær havde faaet Vinterkvarter i Skaane. Det vedrører ikke Sagen, at han fra Maj 1564 anvendtes som Skibshøvedsmand under Herluf Trolle, undtagen for saa vidt det Tidspunkt derved omtrent angives, da han maa have fratraadt Pladsen som højestbefalende ved Artilleriet, om han end

[1]) Jvf. Kongens Skrivelse af 26. Aug. 1563 (Kanc. Brevb.).
[2]) En til Dels modsat Opfattelse synes at forekomme i Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Historie, I. 771.
[3]) Bestallingsreg. 1555—73, 168 b.
[4]) Skrivelse om denne Sag findes i Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1.

samtidig modtog paa Regnskab (som Efterbetaling) Besoldning til sig selv i denne Egenskab. Nogen Tid derefter vendte han tilbage til Tyskland[1]).

Ved Povl v. Saras Afgang synes der at være indtraadt en Mellemtid, i hvilken Niels Ulfstand maa betragtes som den højestbefalende, uagtet han først fik Bestalling som saadan den 10. Juli; thi Personer, som skulde ud med ham, ses, som foran nævnt, alt at være indtraadte i Maanedssold den 1. Juli. Da han baade i Maj 1564 og da kaldes Arkelimester, har han muligt efter Peder Bildes Afrejse til Hæren 1563 skullet varetage Artilleriet i Kjøbenhavn i hans Sted. I Bestallingen af 10. Juli 1564 kaldes han Tøjmester[2]), hvorved der muligt er antydet en Forandring i hans Stilling. Han nævnes derpaa udtrykkelig som havende været med paa Toget mod Kalmar (25. Sept. til 14. Okt. 1564), i hvilket Peder Bilde ikke deltog[3]), og blandt de Bøsseskytter, som da vare hos ham, træffes Rudolf v. Deventer, derhos ogsaa 1 Skansemester[4]).

Forinden dette Tog var der dog tillige (fra c. 22. Juli til 9. Aug. 1564) foretaget et andet Tog mod Jønkøping; men de nærmere Omstændigheder angaaende Kommandoforholdene paa dette ere vanskelige at udrede. Det er utvivlsomt, at Grev Günther til Schwarzburg ogsaa

---

[1]) Han blev 1566 Kejserens Felttøjmester i Krigen mod Tyrkerne og skrev baade den Gang og senere indtil 1578 meget underdanige Breve til Kongen (Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 1).

[2]) Kanc. Brevb. — Han findes i øvrigt ogsaa senere i Rentemesterregnskaberne kaldt „Øverste Arkelimester“ (29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 176); Povl v. Sara underskrev sig som „Oberst-Tøjmester“.

[3]) Jvf. herom og overhovedet om Peder Bilde Heise, Afh. i Hist. Tidsskr. 5. V. 304 flg.

[4]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 172.

har været til Stede, i det mindste den sidste og største Del af den Tid, Toget varede, og at dette, om hvilket Kongen haabede, at det vilde naa Stockholm, er foretaget med omtrent den hele Hær; men naar man lægger Mærke til, at Kongen i Skrivelse af 29. Juli siger, at han havde truffet Aftale med Greven, at denne ikke skulde belejre noget fast Slot[1]), synes det rimeligt, at Hæren har ladet de sværeste Stykker Skyts blive tilbage, og, naar dette videre sammenstilles med, at Peder Bilde (og Sten Rosensparre) den 23. Juli skrev til Mogens Gyldenstjerne, at det begyndte noget underligt, og at Greven og Arkelimesteren ikke syntes at kunne komme ud af det sammen[2]), ligger det nær, at Niels Ulfstand er bleven tilbage med det sværeste Skyts og det meste af Artilleriparken, og at Peder Bilde, uagtet han alt den 24. Jan. 1564 tillige med Sten Rosensparre nævnes som Kongens Krigskommissær hos Daniel Ranzau[3]), og begge den 10. Juli s. A. tillige med Jørgen Lykke og Lave Brade udnævntes til Krigskommissærer hos Greven[4]), i Forbindelse med denne Stilling har overtaget Posten som Artilleriets højestbefalende paa Toget. Dette vilde da stemme med, at der ifølge Rentemesterregnskaberne er betalt Sold til 1 Skansemester og 1 „Skermeister" m. fl. for 3 Maaneder „første Tog med Peder Bilde mod Jønkøping og nu mod Kalmar[5])".

Det vil være bemærket, at der i det ovenfor fremsatte, altsaa i hvad der angaar Tiden indtil henimod

---

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Heise l. c. 307.
[3]) Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 385.
[4]) Kanc. Brevb.
[5]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 173.

Udgangen af 1564, aldeles ikke har været Tale om nogen den højestbefalende underordnet Arkelimester ved Felthæren. Det synes altsaa, at man ligesom i Ditmarskerkrigen 1559 har ment at kunne undvære en saadan, saaledes at den hele Styrelse umiddelbart er bleven udøvet af den højestbefalende.

I Slutningen af 1564 eller Begyndelsen af 1565 indtraadte der dog en Forandring i saa Henseende. Foruden Niels Ulfstand, der vedblev at være højestbefalende, nævnes der nu flere, ham underordnede Arkelimestre ved enkelte Dele af Hæren. Fra 1. Febr. 1565 udbetaltes Maanedssold til Rudolf v. Deventer „Arkelimester" samt 21 Bøsseskytter m. fl., som skulde drage til Skaane med Feltskytset. Den 17. Juni s. A. begyndte Maanedssold for Cornelius Dyckert „Arkelimester", som m. fl. mere underordnede kom med Niels Ulfstand med Feltskytset i Skaane[1]). Senere hen paa Aaret findes Niels Ulfstand med Artilleriet foran Varberg samt i Slaget ved Svartrå og hos ham Rudolf v. Deventer m. fl.[2]). Endelig var der i Tiden fra 31. Marts til 30. Maj 1566 ved Feltskytset i Halmstad „Arkelimester" Hans Meyer og forskellige andre Befalingsmænd med de alt oftere foran fremsatte Benævnelser paa Stillingerne[3]).

Udviklingen i Kommandoforholdene synes altsaa at have været den, at der fra c. 1565 ansattes Arkelimestre, som under den højestbefalende stod i Spidsen for en Del af Artilleriet og varetog Enkelthederne angaaende samme. Disse Arkelimestres Stilling kom da til at svare til den, som i et tysk, militært Skrift siges at være beklædt af en

[1]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1564 til 29. Sept. 1565, 174 b. flg.
[2]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1565 til 29. Sept. 1566, 112.
[3]) Rentemesterregnskab 29. Sept. 1565 til 29. Sept. 1566, 115.

„Arkeleymeister", der var at betragte som en Slags „oberster-Büchsenmeister" hvis Pligt det var at vide Besked med alt angaaende Skytsets Vedligeholdelse og Brug[1]). Idet denne havde et Antal Stykker Skyts under sin umiddelbare Befaling, blev hans Stilling omtrent svarende til en Høvedsmands, og de ved hint Skyts m. v. ansatte Befalingsmænd og Bøsseskytter m. fl. bleve hans undergivne[2]).

Forinden det nærmere udvikles, hvilken Virksomhed der udøvedes af de enkelte Befalingmænd m. fl., hvis Stillinger i Artilleriet betegnedes med de foran fremsatte, ganske særlige Benævnelser, maa det store Tilhæng, som Kuskene, Hestene og Skansegraverne udgjorde ved Artilleriet til Lands i Krigstid, omtales.

Om de Rideheste, Vognheste og Trosheste, som benyttedes personlig af Befalingsmændene m. fl., maa det antages, ifølge hvad der foran (S. 162) er fremsat angaaende Niels Ulfstand, at de, ligesom i Rytteriet og Fodfolket, anskaffedes og underholdtes af de enkelte Personer selv for den dem tilstaaede Sold. Anderledes forholdt det sig derimod med Trækhestene ved Artilleriets

---

[1]) Hintzenberger, Krieges-Ordnung. (Kgl. Bibl. Hjelmstjerne. Kv. Nr. 1701). S. 73 b.

[2]) Det synes dog tvivlsomt, hvorvidt der blandt hine fandtes nogen Profos. Af Rentemesterregnskaberne synes det at fremgaa, at det forholdt sig saaledes, idet der nævnes flere Personer med denne Stilling; men ifølge en kongelig Bestalling af 5. Maj 1565 for en Profos var denne ansat hos den øverstbefalende, Niels Ulfstand, som i denne Bestalling kaldes „Oberster Zeug- und Artolereymeister" (Bestallingsreg. 1555—73, 208 b). Hermed kan sammenstilles, at det i et fremmed Skrift (Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73), siges, at naar Profossen ikke havde Stokkeknægte, fik han Oberstens Drabanter til Hjælp i Stedet for.

Skyts og Køretøjer. Disse maatte til Veje bringes af Kongen, naar denne stillede det hele Artilleri ved Hæren, og af ham leveres til Brug. Alle Oplysninger gaa ud paa, at deres Antal var stort. Af en Fortegnelse over Skyts, der i Marts 1535 sendtes fra Braunschweig til Holsten[1]), og en anden over Skyts, som 1555 sendtes fra Kjøbenhavn til Flensborg[2]), synes det at fremgaa at Falkonetterne, og vel overhovedet de lettere Kanoner, førtes frem i det samme Underlag, der benyttedes ved Skydning, Falkonetterne med 6 Heste, hvorimod de svære Stykker, særlig det ogsaa til Belejringer fornødne Artilleri, paa Marche førtes frem paa en Vogn for sig, medens Underlaget, Lavetten, droges frem ved Hjælp af en Forvogn eller Forstilling eller ogsaa var anbragt uden Hjul paa en Vogn for sig. Navnlig det Køretøj, paa hvilket Kanonen selv førtes frem, behøvede en Bespænding af 10, 12 eller muligt flere Heste. Ikke blot Skytsets Vægt, men endnu mere Vejenes Tilstand nødvendiggjorde disse store Bespændinger. Foruden til Skytset udfordredes dernæst Heste til at trække Vognene med de Kraner, som benyttedes til at bringe de svære Kanoner fra Transportvognene over i Lavetterne eller omvendt, derhos til de Rustvogne, som vare belastede med Krudtet, Kuglerne og andre Fornødenheder. Af Skyts, som er i Kamp eller kampberedt, findes ofte Afbildninger, derimod ere Afbildninger af Artilleri paa Marche temmelig sjældne. De, som ere forefundne[3]), fremstille Hestene med Kumte-

[1]) Plesner, Optegnelser af gamle Inventarieregnskaber. Haandskr. i Art. Bibl.

[2]) Dipl. Flensb. II. 632.

[3]) Arentsehe, Ein Buch o. s. v., Kjøbenhavn 1578. Billedet S. 189. —Jvf. Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73; (Art. Bibl.) særlig I. S. CCXI, II. S. LX og LXIII).

seletøj, men ikke med Halskobler, skønt saadanne stundom ifølge Rentemesterregnskaberne ere blevne forfærdigede til Kjøbenhavns Tøjhus. Køretøjerne have Vognstang. Kuskene ses ridende paa én af Hestene. I Almindelighed var der kun 1 Kusk for hver 4 Heste og hos hver af dem (stundom hver 2 Kuske) 1 Dreng, som skulde hjælpe med at spænde for og fra, skære Hakkelse, fodre og vande. Da Gangarten næppe nogensinde var en anden end Skridt, kunde Kuskene ogsaa meget vel føre Bespændingerne frem gaaende ved Siden af disse.

De saaledes fornødne Heste til Veje bragtes til Dels ved Udbud, hvad der aabenbart havde gammel Hævd. Det fulgte nemlig af sig selv, at saa længe en Del af Artilleriet stilledes af Undersaatterne, maatte disse ogsaa udrede de Kuske og Heste, som skulde føre det stillede Skyts frem. Pligten til at udrede Heste vedblev at være gældende, ogsaa naar selve Skytset ikke stilledes. Under flere af Krigene træffes Eksempler paa, at Heste saaledes ere forlangte udredede af Købstæder[1]). Den samme Pligt fordredes opfyldt af Domkapitler og Klostre[2]), dog ses, at det stundom har været disse tilladt at give Penge i Stedet for[3]). Af Præster fordredes der udredet Heste 1568[4]). Ved Syvaarskrigens Begyndelse ses, at ogsaa Bønder i en Del Herreder i Skaane bleve „udgjorte

[1]) Saaledes 1535 (D. Mag. 3. V. 279) og 1563 (16. Juli 1563, Kanc. Brevb.). I det sidste Tilfælde betegnes Udredningen som et Laan.

[2]) Saaledes 1544, 1547 (D. Mag. 4. I. 33, 339 flg.). — 28. Maj 1563, 23 Maj 1564, 18. Aug. 1567 (Kanc. Brevb.). — Jvf. Dipl. Flensb. II. 969.

[3]) 18. Aug. 1567, 15. Decb. 1573 (Kanc. Brevb.).

[4]) 26. Sept. 1568 (Kanc. Brevb.).

med Udgiers Heste og Vogne at age Feltskytset og anden Del til Arcliet" [1]); men ellers findes næppe noget Eksempel paa, at der er forlangt udredet Heste af Landalmuen. Vistnok have de Heste, som denne besad, i Reglen været for smaa og spinkle til Artilleribrug, og dette har vel ogsaa været Aarsag til, at der ved Siden af Udbud maatte foretages Indkøb. Saadanne nævnes enkelte Gange under Syvaarskrigen, saaledes 1563, da der købtes 50, og 1569, da Kongen befalede indkøbt 100 gode, stærke Heste til Artilleriet [2]).

Til Veje bragtes Hestene ved Udbud, fulgte vistnok altid de fornødne Kuske og Drenge med. Til Veje bragtes Hestene ved Indkøb, maatte Kuskene hverves eller lejes. Det ses saaledes, at, allerede forinden Bønderne i de skaanske Herreder udgjordes til Artilleriet 1563, havde Peder Bilde antaget en Del Kuske i Kjøbenhavn.

Skansegraverne, der i Reglen ogsaa behøvedes i et betydeligt Antal, til Veje bragtes dels ved Udbud af Landalmuen og dels ved Hverving. Udbud findes nævnt adskillige Gange under Syvaarskrigen [3]). Af og til søgte man tillige at hverve Skansegravere, især udenlandske, undertiden i stort Antal. Fra Marts 1567 haves saaledes en Bestalling for Daniel Ranzau angaaende Hverving af

---

[1]) Rigsark. Militære Regnskaber I. B. 1545—70. Af hine Bønder ses 40 at have faaet Betaling 17. Aug. 1563 i Feltlejren ved Kongsbacka efter Peder Bildes Befaling.

[2]) 5. Sept. 1563, 28. Juni 1569 (Kanc. Brevb.). Udgifter til Indkøb af Heste, disse dog i mindre Antal, findes i Rentemesterregnskab 29. Sept. 1563 til 29. Sept. 1564, ligeledes i Regnskabet 1. Jan. 1567 til 1. Jan. 1568.

[3]) Saaledes 1563 (Milt. Regnskaber I. B. 1545—70.) — 3. Sept. 1564, 14. Maj 1565, 24. Aug. 1566, 27. Aug. og 15. Okt. 1567, 8. Sept. 1569 (Kanc. Brevb.).

saa mange, som han kunde faa, og fra 1568 en anden for Heinrich Ranzau angaaende Hverving af 400[1]).

Betragtes de enkelte Personers Virksomhed ifølge deres Stilling, som den var i Aarhundredets anden Halvdel, da Artilleriet havde naaet en betydeligere Udvikling, maa det for det første bemærkes, at der ikke i Regnskaberne synes nævnt 1 Løjtnant hos den øverstbefalende, medens der dog alligevel utvivlsomt har været en saadan, da der 1566 var udstedt en kongelig Bestalling for en Mand, der beklædte denne Post[2]).

I Overslaget fra c. 1554 findes en Fænrik. Derimod savnes denne i Listen fra 1559, og der findes ej heller senere nogen Antydning til, at Artilleriet i egentlig Forstand har haft et Fanetegn. Derimod kan der muligt have været en Fænrik ved Skansegraverne, hvis store Mængde betingede en særskilt Ordning. I udenlandske Hære dannede de stundom en Fænnike under Befaling af en særlig Høvedsmand, og det findes ogsaa omtalt, at de havde et særligt Fanetegn med en Hakke og en Spade til Mærke.

Skansemesteren findes ofte nævnt herhjemme, og han kunde ej heller godt undværes. Hans vigtigste Hverv var at forestaa de Batteribygningsarbejder, der behøvedes, især ved Belejringer, dermed ogsaa Forfærdigelsen af Faskiner, Skansekurve og lignende. Tillige forestod han alt, hvad vi nu vilde kalde Ingeniørarbejde, saaledes Broslagning og Minering[3]). Vistnok har han ogsaa her-

[1]) Bestallingsreg. 1555—73, 243 b og 257 b.

[2]) Bestallingsreg. 1555—73. 229. I denne Bestalling kaldes Niels Ulfstand „Obrister-Zeugmeister".

[3]) Broslagning ved Hjælp af en Læder-Skibsbro, som Daniel Ranzau førte med sig, foretoges den 24. Okt. 1567 (Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 12). Denne Bro nævnes derhos flere

hjemme været at betragte som Høvedsmand for Skansegraverne, og det har sandsynligt været netop af Hensyn til hine Arbejder, at man ønskede at hverve Udlændinge til at være Skansegravere, thi visse Personer, som vare særlig egnede hertil saasom Tømmermænd og Baadførere m. fl. til Brobygning, Bjærgværksfolk til Minering, kunde næppe faas i passende Antal af Landalmuen.

I Listen af 1559 findes en Mand, hvis Stilling synes betegnet med Ordet Setzer. Det er tvivlsomt, hvad dette Ord betyder [1]).

Ved Siden af Skansemesteren indtog Vognmesteren en betydelig Stilling, og denne nævnes ogsaa flere Gange i Regnskaberne. Som Ordet antyder, var det hans Bestilling at holde Orden ved de mange Køretøjer, der hørte til Artilleriet, saaledes at drage Omsorg for deres Vedligeholdelse, stille dem paa rette Plads i Parkerne, give Befaling til For- og Fraspænding og bestemme deres Orden i Marchekolonnen.

Sammen med Vognmesteren virkede den i Rentemesterregnskaberne saakaldte „Skermester", der i Listen af 1559 kaldes „Ober-Schirrmeister", derimod i fremmede Skrifter og ligeledes senere herhjemme sædvanlig „Geschirrmeister". Til dennes Bestilling henhørte Varetagelsen af Kuskene, Hestene og Seletøjerne. Efter hvad der findes fremsat i forskellige Skrifter [2]), var det tillige hans

Gange i Rentemesterregnskaberne. Mineringsarbejder nævnes alt tidlig i Aarhundredet, saaledes ved Müggeburg 1534 (Paludan Müller, Grevens Fejde. I. 272) og ved Assens 1535 (Dipl. Flensb. II. 262 flg.).

[1]) Det maa nærmest formodes, at dette Ord, der ellers ikke er truffet i Datidens Skrifter, betegner det samme som „Schneller".

[2]) Navnlig Arentsche, Ein Buch o. s. v., Kjøbenhavn 1578 (Kgl. Bibl.) og Fronsberger, Kriegsbuch, Frankfurt a. M. 1571—73 (Art. Bibl.).

Pligt, saavidt muligt og efter Omstændighederne sammen med Skansemesteren, at drage Omsorg for, at de Veje, ad hvilke Hæren skulde marchere, bleve gjorte fremkommelige for Skytset, og give Raad om, hvilke Veje og Overgangssteder der helst maatte vælges. Han og Skansemesteren skulde derfor, hvor det kunde lade sig gøre, foran Artilleriets Marchekolonne undersøge Vejenes Tilstand. Ved selve Kolonnen skulde han paasé, at Skytset behandledes paa rette Maade, saaledes at Mundingspropperne vare satte i og Fænghullerne tilklæbede, samt at Køretøjerne ikke bleve belastede med uvedkommende Sager eller Personer. Herhjemme synes det, at hans og Vognmesterens Bestillinger i Reglen ere blevne sammendragne, saa at der ved den samme Styrke kun forekommer enten en Vognmester eller en Skermester.

Kvartérmesterens Stilling maa antages at have svaret ganske til den, som Kvartérmesteren i Fodfolket og Rytteriet indtog.

Vagtmestre ved Artilleriet findes aldrig nævnte.

I Overslaget af c. 1554 forekommer der 2 Bestillingsmænd, der ikke træffes i den nærmest paafølgende Tids Optegnelser, nemlig 1 Krudtvogter og 1 „Schneller". Den førstnævntes Hverv er givet ved Navnet; den sidstnævnte skulde forestaa Haandteringen af Skytset, særlig Overflytningen af det sværere Skyts fra Blokvognene til Skytsunderlagene og omvendt. Sandsynligvis er hans Bestilling i Syvaarskrigens Tid bleven sammendraget med Vognmesterens, da ogsaa Køretøjernes Vedligeholdelse og Smøringen af Akslerne plejede at paahvile ham.

I Listen af 1559 findes opført 1 Zeugwart og 1 „Zeugschreiber". Den førstnævntes Bestilling var at føre Bog og Regnskab over alle de Materielgenstande, Artille-

riet førte med sig, deriblandt ogsaa over de Sager, f. Eks. Krudt, der fra Artilleriet leveredes de andre Vaabenarter til Erstatning. Den sidstnævnte havde at udføre Skriverierne angaaende Personellet. I Syvaarskrigens Tid findes der ikke nævnt nogen Zeugwart, saa at dennes Bestilling og Skriverens da formodentlig have været sammendragne.

Hvad endelig selve Bøsseskytterne angaar, da er for det første det ringe Antal, der nævnes i Regnskaberne ved Udbetalingen af Sold, ret mærkeligt. I Almindelighed kan det vel antages, at Udgiftsposterne kun angaa en Del af dem, der vare til Stede paa et eller andet Punkt; men mange har der dog næppe været ved Hæren, da der i hin Tid sædvanligvis kun havdes 1 Bøsseskytte ved hvert Stykke Skyts, kun, naar der havdes forholdsvis mange til Raadighed, 2 ved de sværeste Stykker. Omvendt kunde der ogsaa ved 2 eller flere af de allermindste Stykker blot forekomme 1 Bøsseskytte. Bøsseskytterne indtog saaledes en Kanonførers eller en Underofficers Stilling ved den enkelte Kanon eller Mortér. Det øvrige Betjeningsmandskab, Svendene eller Haandlangerne, synes i Reglen at være til Veje bragt ved, at det udtoges blandt Skansegraverne og stilledes under vedkommende Bøsseskyttes Befaling. Ved hver af de mindre Kanoner synes Antallet af hine Hjælpere at have været 2—3, derefter voksende i Forhold til Vægten eller Kalibret af det enkelte Stykke.

Artilleriets Retspleje under Feltforhold naaede ikke i det 16de Aarhundrede. i alt Fald herhjemme, nogen bestemt Ordning[1]). En Person, der i Lighed med Fod-

[1]) Jvf. om Retsplejen Emil Madsen l. c. 31 flg.

folkets „Schultheis“ særlig havde at varetage Retsplejen, forekommer derfor ikke ved Artilleriet i hin Tid.

Paa Grund af de mange Fredsaar, der fulgte efter Syvaarskrigen, udrustedes der efter denne herhjemme intet Artilleri til Brug i Krig til Lands, og der haves fra hine Aar til Vejledning angaaende, hvorledes man da tænkte sig, at Artilleriets Ordning burde være, kun hvad der derom findes fremsat i det oftere forannævnte, af Arentsehe forfattede, militære Skrift. Bortsét fra, at der i dette ikke er forlangt nogen Arkelimester, underordnet den højestbefalende over hele Artilleriet eller Oberst-Feltøjmesteren, som han her benævnes, samt at der ikke fordres nogen Kvartérmester, er det Antal af Befalingsmænd m. fl., der antoges fornødent, forøget ikke lidet og synes saaledes at pege hen paa en videre Udvikling af Vaabnet. Ikke alene genfindes de fleste af de øvrige Befalingsmænd m. fl., der alt ere nævnte som forekommende i Syvaarskrigens Tid, derhos 1 „Puluerhüter“ og 1 „Schneller“, men der er kommet adskillige flere til. Den saakaldte „Zeugschreiber“ har faaet til sin Raadighed 1 „Gegenschreiber“, og „Zeugwarten“ menes at burde have ogsaa en anden Skriver til Hjælp. Der er tilkommet 1 Kapellan, 1 Læge, Spillemænd, 1 Høvedsmand for Skansegraverne, flere Drabanter og 1 Dreng hos hver af de fleste Befalingsmænd og ligestillede. Endelig findes det Personel, som antoges fornødent, forøget med et Antal „Zeugdiener“, hvilke ikke findes nævnte tidligere. De skulde være beredne Underbefalingsmænd, der særlig havde at bistaa Vognmesteren med at overholde Orden ved Køretøjerne. Unge Adelsmænd indtraadte som Regel ikke i Artilleriet, men i disse Poster tænkte man sig, at de snarest kunde anvendes.

At dømme efter de Afbildninger, som findes i Arentsehes Bog og andetsteds, vare Bøsseskytterne ikke iførte Hjelm eller Harnisk. Af Værger havde de blot en Kaarde og vare i øvrigt forsynede med en Krudtflaske eller et Krudthorn med Fængkrudt. Deres Dragt var Datidens borgerlige, mere eller mindre udpyntet ligesom Fodfolkets; dog synes, ifølge hvad der er anført foran (S. 154), en Uniformering at have været gennemført i det mindste en Tid paa Kronborg. Deres Særkende var Lunten, fæstet til og snoet om en Stok, som var længere end en Mands Højde og øverst bar et gaffelformet Beslag.

Harald Héns love.

Af

Jørgen Olrik.

Ikke uden grund har forskningen beskæftiget sig en del med de sparsomme efterretninger, som de historiske kilder fra Danmarks ældre Middelalder giver os om rigsforsamlinger på Isøre og en dertil knyttet lovgivning. Man undres over at træffe en institution, der repræsenterer hele riget, allerede i 11. årh., altsaa paa en tid, da man næppe kunde vente rigsenheden så højt uddannet som f. ex. i Valdemarernes tid, der dog ikke kender til nogen egentlig fast udformet rigsforsamlings-institution. Langt mere påfaldende er det dog at erfare af kildernes vidnesbyrd, at der på denne forsamling er blevet udstedt love for hele riget. Ti hvis dette forholder sig rigtigt, står vi her overfor en højst besynderlig foregribelse af den historiske udvikling, idet lovgivningsmagten fra ældgammel tid var hos de enkelte „lande“ og forblev hos dem længe efter Harald Héns tid, så at end ikke Valdemarerne med al deres magtfylde og udvikling af rigsenheden nåede til at udstede nogen rigslov. Først i løbet af 13. årh. arbejder en rigslovgivning sig langsomt frem, oprindelig nøje knyttet til ændringer i Vederloven, og først

efterhaanden frigørende sig fra disse. Til denne historiske udvikling af dansk rigslovgivning står unægtelig efterretningerne om Harald Héns rigslove i en besynderlig modsætning.

Den først fremhævede modsætning mellem efterretningerne om rigsforsamlinger allerede i 11. årh. og det faktiske forhold, at rigsforsamlinger som en mere varig institution først udvikledes i løbet af 13. årh., er imidlertid for en stor del ophævet ved dr. phil. Anna Hudes skarpsindige undersøgelser[1]). Det godtgøres her, at de gamle Isøreting ikke kan kaldes nogen permanent institution, da de i reglen kun træder sammen til kongevalg, når dette på grund af flere kongsemners optræden gøres nødvendigt. Faktisk er mange kongevalg foregåede på landstingene, ja de islandske kilder fastslår ligefrem (ganske vist med urette) Viborg ting som det lovmæssige valgsted for Danmarks konger[2]). Af alt dette ses Isøretingets lidet stabile karakter, der passer bedre for 11. årh. end det præg af en fast statslig indretning, som man har villet give det.

Tilbage står da den nys omtalte modsætning mellem efterretningerne om Harald Héns rigslove og den faktiske historiske udvikling af dansk rigslovgivning. Vanskeligheden kan kun klares ved, at man på grundlag af kildernes ord søger at udfinde indholdet af Haralds love. Uheldigvis er nogle af de kildesteder, hvori lovene omtales, noget dunkle og vanskelige at fortolke, og det er da også meget langt fra, at der er nogen enighed mel-

[1]) Danehoffet s. 11 ff.

[2]) Til de islandske kilder kan føjes den engelske historieskriver Radulfus Niger, der om Viborg siger: „ubi solent reges elegi". Se tillæget til nærværende afhandling.

lem de forskere, der hidtil har behandlet dette æmne. Det princip, som her skal følges, er at lægge særlig vægt dels på de ældste kilder, dels på de kildesteder, som giver tydelig og klar efterretning om lovene. Ud fra dette grundlag er det hensigten med nærværende afhandling at føre problemets løsning et stykke videre frem.

Valdemartidens historieskrivere sætter Harald Héns lovgivning i nøje forbindelse med kongevalget efter Sven Estridsøns død. Denne tradition støttes på en måde indirekte af Ælnod, der vel ikke siger noget om Haralds eget valg, men tilføjer, at de Danske ved senere kongevalg „kræver Haralds love" af kongsæmnerne. Idet vi således går ud fra denne overleverings rigtighed, vil vi kaste et blik på situationen ved kongevalget, inden vi går over til at granske lovbestemmelsernes indhold.

Ifølge Sven Aggesøn og Sakse samledes efter Svens død en rigsforsamling ved Isøre[1]). Ledende på en sådan forsamling har utvivlsomt stormændene været, hvorved dog ikke bør forstås hirdmændene, men det folkeledende aristokrati, bondehøvdingene[2]). Det har nu åbenbart været ved disses støtte, at Harald er blevet taget til konge. Det fremgår nemlig med tydelighed af Ælnod (kap. 4), at der var en art valgkamp mellem Knud og Harald, og at Harald havde folkestemningen for sig og derfor toges til konge. Heri samstemmer Sakse fuldstændig. Det må have været det konservative bondeparti, der satte Haralds valg igennem mod den stolte og heftige Knud, som man vel nok alt dengang har ventet

[1]) Knytl. nævner Viborg i henhold til den islandske teori om valgstedet.

[2]) Jfr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid 217 ff. og prof. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 6. R. IV. 687 f.

sig voldsomheder og overgreb af, fordi han ønskede store reformer i den bestående tingenes tilstand. Modsætningen mellem Harald og Knud er tillige modsætningen mellem de to åndsretninger, som fra denne tid til langt ind i 12. årh. brødes i Danmark: den konservative retning, der ikke ønskede ændringer i den gamle retstilstand og således også ved kongevalget holdt på den nedarvede skik at tage ældste kongesøn til konge[1]); og den reformivrige, mere kirkevenlige retning, der ønskede at fremme en stærk kongemagt og i det hele udvikle rigsenheden[2]). Dommen over Harald Hén og hans kongegerning falder derfor såre forskelligt efter historieskrivernes partistandpunkt; kun Ælnod er ret upartisk, medens den konservative retnings heftige talsmand, Roskildekrønikens forfatter, priser ham i høje toner som en herlig mand og retfærdig styrer, og Sakse lige modsat dadler ham for hans slaphed og karakteriserer ham som et hængehoved.

Det må da her fremhæves, at Haralds love absolut må have været i overensstemmelse med det konservative bonde- og stormandspartis ønske, som satte hans valg igennem; dette fremgår også med tydelighed af kilderne[3]), og det lyder ingenlunde utroværdigt, når Sakse lader Harald før valget ligefrem tilsige folket love efter dets eget ønske[4]).

Overhovedet fremgår det af kongevalgets karaktér, at situationen har noget ved sig, som kan minde om

[1]) Knytl. har her det træffende udtryk: drógu þeir þat fram, sem forn løg voru, at enn elzti konúngsson skyldi konúngr vera.
[2]) Jfr. Ræder, Danm. under Sven Estr. og hans Sønner s. 298.
[3]) Ælnod: populi votis admodum favere.
[4]) Saxo ed. P. E. Müller s. 570: impias se leges abrogaturum, blandas placidasque pro eorum arbitrio laturum promittit.

senere tiders håndfæstninger[1]), hvilket i høj grad støttes af Ælnods ord om den rolle, Haralds love spillede ved senere kongevalg. Selv om man på ingen måde tør kalde Haralds love for en virkelig håndfæstning, må man dog vente, at de indeholder bestemmelser, der mutatis mutandis svarer til senere håndfæstninger.

Efter disse almindelige betragtninger går vi over til at granske selve kildestederne angående kong Haralds love. Vi begynder med de ældste kilder og tager først den eneste krønikeskriver for os, som priser kong Harald: Roskildekrønikens forfatter, der skrev c. 1140.

Krønikens kortfattede efterretning om Harald lyder i oversættelse: Harald, en ypperlig mand og såre retfærdig hersker, gav alle ret til at bruge skovene, som de mægtige havde tilegnet sig alene[2]).

Hvorvidt der nu i disse ord fremstilles en virkelig lov, eller en praktisk afhjælpning af misbrug, får stå hen; så meget er klart, at krøniken opfatter Harald som ophavsmand til almuens ret til brug af almindingerne[3]). Det er åbenbart, at krøniken opfatter Harald som reformatoren, idet inden hans tid „de mægtige" havde tilegnet sig skovene. Ved dette i sig selv uklare udtryk kan nu umulig forstås stormændene, bondehøvdingene, da det just var disse, der satte Haralds valg igennem[4]),

---

[1]) Jfr. Matzen, Danske Kongers Haandfæstn. s. 25; Holberg, Dansk Rigslovgivn. s. 115 f.

[2]) . . . vir optimus, rector justissimus. Hic silvas, a solis potentibus obsessas, communes fieri jussit.

[3]) Om andre skove end almindingerne kan der ikke være tale, da kun disse ejedes af kongen, der gerne gav almuen brugsret til dem, f. ex. til oldensvin. Jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog s. 346 ff.

[4]) Stormændene kaldes i krøniken primates, optimates, meliores, men ikke potentes.

og det stemmer da ogsaa bedst med hele tankegangen i krøniken, når man antager meningen at være den, at Haralds lov hindrede eller afskaffede misbrug af kongemagten, så at man ved „de mægtige“ må forstå kongernes fogeder eller vel endog kongerne selv[1]). Må dette da fastslås som meningen af krønikens ord, bliver det et andet spørgsmål, om der er nogen grund til at tro på denne traditions rigtighed. Der er særlig grund til at fremhæve, at almuens brugsret til almindingerne forméntlig beror på ældgammel sædvaneret og på forhånd måtte antages for ældre end Harald Héns tid[2]); at vi ellers ikke ved det mindste om, at Harald Héns forgængere krænkede den gamle sædvaneret; at vi derimod har en højst interessant tradition, der går ud på, at Haralds efterfølger Knud just krænkede denne gamle sædvaneret for at tvinge bønderne i Halland til at yde ham redskud[3]); og at denne fortælling passer særdeles godt med, hvad vi ellers ved om Knuds karaktér. Der synes da at være gode skel for den antagelse, at Haralds virksomhed på dette punkt har indskrænket sig til at stadfæste den gamle retstilstand, og at dette er blevet fremhævet så meget stærkere, som den voldsomme Knud sandsynligvis har krænket denne.

Selv om denne antagelse er sandsynlig, er det dog i følge sagens natur kun en hypotese, der trænger til støtte fra anden kant, og desuden er det kun en enkelt

---

[1]) Jfr. Ræder, Danm. under Sven Estr. s. 299.

[2]) At Sven Aggesøn (SRD I 54) udleder brugsretten til skovene fra Sven Tjugeskægs tid, kan vel ikke gælde for historie, men er et vidnesbyrd om den høje ælde af denne gamle sædvaneret. Den tilsvarende tradition hos Sakse synes (næppe med rette) at tale ikke om brugs-, men om ejendomsret. Saxo s. 492.

[3]) Knytl. kap. 28.

af Haralds forméntlige lovbestemmelser, som Roskildekrøniken oplyser os om. Vi vender derfor nu vort blik til den ældste kilde, Knud den helliges historieskriver Ælnod, der skrev mellem 1120 og 1124, og hvis udsagn åbenbart har en ganske særlig vægt. Ælnods ord lyder i oversættelse omtrent således:

Da Harald havde taget ved det fædrene kongedømme, lagde han vind på ganske at rette sig efter folkets ønsker, ikke just ved at udvælge for dem sådan lov og ret, som de vilde have, men derimod ved at fastsætte med sin kongelige myndighed til at overholdes af efterkommerne sådan lov og ret, som de alt havde valgt sig[1]).

Meningen med dette sted, der frembyder forskellige fortolkningsvanskeligheder, synes nu at være denne:

Efter at have fremhævet, at Harald ved sin lovgivning lod sig lede af hensynet til folkets ønsker, nævner Ælnod ligesom to måder, hvorpå dette kunde finde sted, af hvilke Harald dog ikke benyttede sig af den første („ikke just ved at ..."), men af den sidste („men derimod ved at ..."). De to fremgangsmaader, som modsættes hinanden, er disse: 1) at udvælge for folket sådan

[1]) Ordlyden hos Ælnod er: Haroldus, patrium nactus imperium, populi votis admodum favere, eisque leges et jura, non tam, quæ vellent, eligere, immo quæ vel quales elegissent, posteris reservandas regali studebat auctoritate decernere. Denne text har nu prof. Gertz ændret betydelig ved rettelser (H. Olrik, Danske helgeners levned s. 108). At reservandas må rettes til servandas, er indlysende; men er de øvrige rettelser nødvendige? At rette tam til tantum og elegissent til elegisset, giver muligvis bedre Latin; men da rettelserne fuldstændig forandrer betydningen af texten, der i den gamle skikkelse er meget vel forståelig, synes de mindre berettigede. Ved nærværende oversættelse tages de to ved „non tam" og „immo" indledede led som modsatte, idet immo ved] en anakoluthi er indsat i steden for quam.

lov og ret, som de vilde have, hvilket må betyde: udstede nye love i overensstemmelse med folkets ønsker; 2) at fastsætte til overholdelse af efterkommerne sådan lov og ret, som de alt havde valgt sig, hvilket må betyde: stadfæste bestående lov og ret i landet [1]). Således forstået bliver da meningen med Ælnods ord, at Haralds love ikke indeholdt ny bestemmelser, men bestod i en højtidelig stadfæstelse af bestående love. Hvilke love det egentlig er, Harald stadfæster, siges ganske vist ikke udtrykkelig, men texten giver dog et fingerpeg ved det ubestemte udtryk „lov og ret", som vanskelig lader sig anvende på nogle enkelte lovbestemmelser, men naturlig må opfattes som betegnende hele den bestående retstilstand [2]). Hermed stemmer ypperligt de ord, Ælnod tilføjer: Derfor kræver Danerne den dag i dag ved kongevalg de af ham fastslåede love [stadfæstede] af kongsæmnerne, og de lovpriser og hylder ham for de love, han har indrømmet dem, som fredens og den offentlige friheds fader [3]). Hvad kan nemlig passe bedre, end at man ved kongevalg kræver af kongerne, at de skal overholde lands lov og ret? Det er åbenbart et

---

[1]) Anderledes synes man ikke at kunne forstå textens modstillede led: eligere, quæ vellent — decernere, quæ elegissent, af hvilke det første må betyde: udstede love, som folket nu (ved kongevalget) udtalte ønsket om, det andet: fastslå love, der allerede tidligere var udstedte. Afgørende er her modsætningen mellem imperfectum (vellent) og plusquamperfectum (elegissent).

[2]) Det kan her fremhæves, at Ælnod om Knud den helliges love bruger ordet edictum, hvorimod ordet leges på to steder (kap. 1 og 23) just bruges om de bestående love.

[3]) Unde leges ab eo sancitas Dani usque in hodiernum ab electis et eligendis sibi regibus expetunt, eumque veluti pacis ac libertatis publicæ provisorem, pro concessis ab eo legibus, laude et favoribus extollunt. Mærkes kan også her udtrykket sancitas om lovene, „stadfæstede, højtidelig fastslåede".

både selvfølgeligt og naturligt kongeløfte, der dog ingenlunde var uden betydning. Med rette kan man her henvise til, at en af hovedbestemmelserne i de senere håndfæstninger netop var den, der krævede af kongen, at han skulde overholde lands lov og ret [1]). Just dette, at man ikke kan tænke sig noget naturligere kongeløfte — forsåvidt et kongeløfte (håndfæstning) overhovedet kræves — end en simpel og ligefrem stadfæstelse af den gængse lov og ret, just dette må være os en grund til at holde fast på rigtigheden af det vundne resultat.

Ved granskning af de ældste kilders udsagn om Haralds love er vi da nåede til at fastslå, at den ældste og i enhver henseende vigtigste kilde ligefrem udtaler, at Haralds „lovgivning" bestod i stadfæstelse af den gamle retstilstand, medens den anden kildes noget uklare efterretning bedst forstås ud fra denne antagelse, samt at denne også stemmer bedst med den gentagne stadfæstelse af Haralds love ved senere kongevalg, som Ælnod beretter om. Vi går nu over til Valdemartidens krønikeskrivere for at granske deres efterretninger om Haralds love og se, om de kan forliges med den her fremsatte antagelse.

Vender vi os først til Sven Aggesøn, så lyder hans kortfattede efterretning således: Harald var den første, der anordnede og fremsatte love for Danerne på det nævnte sted for kongevalg (ɔ: Isøretinget) [2]). Disse få ord kan ikke siges at kaste noget lys over lovenes ind-

[1]) Hdfæstn. 1282 § 5, 1320 § 27, 1326 § 22, 1360 § 1, 1376 § 17.
[2]) Hic primus leges Danis in regiæ electionis loco jam dicto præscripsit atque rogavit.

hold [1]); derimod stadfæster de med stor bestemthed de ældre kilders udsagn, at Haralds love galdt alle Daner, hele folket. Desuden er Sven Aggesøn og Sakse de eneste, der udtrykkelig nævner Isøre ting som stedet for Haralds lovgivning, som ovenfor nævnt, selv om også Ælnods ord gør det sandsynligt at sætte lovene i forbindelse med kongevalget. Endelig siger Sven, at Harald var den første, der gav lovene på Isøreting, hvilket vel næppe betyder andet end, at Sven ikke har kendt nogen tradition om ældre lovgivning [2]), men dog i og for sig klinger sandsynligt og navnlig passer fortræffeligt med det foreløbige resultat, vi kom til ved undersøgelse af de ældre kilders efterretninger; at Harald var den første, der „gav love" ved kongevalg, følger ganske umiddelbart af Ælnods fremstilling. Forsåvidt som der i Svens ord ligger, at også senere konger havde givet love på Isøre, så passer jo også dette fortræffelig med Ælnods ord om de senere kongers stadfæstelser af kong Haralds love.

Således stemmer da også Sven Aggesøns ord godt med det resultat, de ældre kilders efterretninger førte os til, og, idet vi fastholder kildernes enighed om, at lovene gælder hele Danefolket, vender vi os til den kilde, der har de fyldigste efterretninger om kong Haralds love: Sakse.

Sakses ord er ikke lette at forstå og end mindre at oversætte; deres tydelighed lider under hans alt for store ordrigdom og tilbøjelighed til at sige det samme

[1]) Man kan nemlig næppe lægge nogen vægt på udtrykkene præscripsit atque rogavit, hvis mening ikke er særlig tydelig, og som næppe betyder andet end, at lovene skrev sig fra Harald Hén.

[2]) Om hele forståelsen af stedet hos Sven Aggesøn se de fortræffelige bemærkninger i Anna Hude, Danehoffet s. 15 f.

på 2—3 forskellige måder, og de kan endelig ikke siges at være særlig klare i tankegangen; de er da også blevet forståede på meget forskellig måde af de videnskabsmænd, som har behandlet ænmet. Vi vil dog forsøge at gengive hans ord på Dansk:

Harald holdt råd i otte dage, og, opfordret til i gerning at udføre, hvad han i løfter havde fremsat, nemlig at lade sin kongelige højhed tjene folkets, gav han for det første ret til modbevis mod stævning og lod værnet gå frem for søgsmålet, idet han gav den anklagede klagerens ret, nemlig til at modbevise søgsmålet, medens loven tilforn forbød at vise et af vidner støttet søgsmål tilbage ved at føre værn i sagen. Denne ret, stadfæstet ved skik og brug, som den er, har vist sig ligeså uheldsvanger for gudsfrygt som nyttig for frihed. Ti selve muligheden for at føre værn i en sag, uden brug af våben eller vidner, blot støttet på edsbevis, har på grund af folks begær efter at få deres ønsker opfyldte plettet manges foretagender med méned, ja, fuldstændig gjort det af med brugen af tvekamp. Ti efterslægten har fundet det bedre at afgøre de retstrætter, de indlod sig på, ved sværgen end ved stål. Og forholdet er dog det, at det første er det farligste for gudsfrygt, det andet for liv og sikkerhed. Denne skik har Danerne vedholdende bevaret og holder endnu den dag i dag hårdnakket på den, ja, de vil hellere opgive ånden end slippe den, og vove liv og blod for dens overholdelse [1]).

[1]) Saxo ed. P. E. Müller s. 571 f.: Haraldus, habito in octo dies concilio, quod promissis complexus fuerat, rebus prosequi monitus, ut regia majestate popularem excoleret, inprimis adversum provocationem restipulandi jus edidit, prioresque

Af dette ikke særlig klare sted hos Sakse må vi da søge at udfinde meningen uden at påvirkes af nogen forudfattet mening om, at Sakses efterretning utvivlsomt må være rigtig. Særlig må det her fremhæves, at Sakses fra de øvrige kilders meget afvigende ord dog paa et punkt stemmer med dem: det fremgår ikke alene af Sakses forudgående skildring af situationen, men siges også udtrykkelig, at loven angår hele Danefolket [1]); og dette gælder ikke blot lovene i almindelighed, men også den eneste enkelte lovbestemmelse af disse, som Sakse anfører [2]).

---

defensionis partes quam accusationis instrumenta constituit. Reo siquidem actoris jus in refellenda accusatione concessit, quam antea, testium fide subnixam, defensionis præsidio repellere non licebat. Quod jus usurpatione firmatum, ut familiare libertati, ita religioni pestiferum evasit. Ipsa namque defendendi potestas, non armorum, non testium usu, sed sola sacramenti fide subnixa, multorum conatus votorum cupiditate perjurio polluit, sed et funditus singularium congressionum usum evertit. Posteris namque susceptas causarum controversias satius jurejurando visum est expedire quam ferro. Verum alterum religionis intuitu, alterum salutis respectu periculosius. Quem morem Dani pertinaciter retentum ad hoc usque tempus obstinate usurpant, adeo ut vita magis quam eo carere cupiant, salutemque suam pro ipsius observatione devoveant.

Med hensyn til den omtvistede betydning fornemmelig af ordene arma og singulares congressiones må jeg her nøjes med at henvise til prof. Steenstrup i Tidsskr. f. Retsvidenskab IV, s. 116 ff., og Matzen, Bevisreglerne etc. s. 90, hvor de af dr. Ludv. Holberg bl. a. i Dansk Rigslovgivn. s. 100 ff. fremsatte fortolkninger er gendrevne. Jfr. også delvis H. Olrik, Konge og præstest. I, s. 206. Også på flere andre punkter afviger min oversættelse en del fra Holbergs i Kong Valdemars Lov s. 241 f., hvorimod den væsentlig stemmer med dr. phil. Winkel-Horns oversættelse af Sakse.

[1]) ... ut regia majestate popularem excoleret ....

[2]) At Sakse har ment, at lovene indeholdt flere bestemmelser end den af ham anførte, ses af ordet inprimis. Til den enkelte af ham anførte lovbestemmelse sigter udtrykkelig slutnings-

Det er da ganske umuligt, ikke alene overfor de andre kilders énstemmige vidnesbyrd, men også overfor Sakses egne tydelige ord at fastholde den af afdøde overlærer Kinch [1]) og dr. Ludv. Holberg [2]) forfægtede antagelse, at den enkelte lovbestemmelse, Sakse anfører, kun må opfattes som en ændring i Vederloven.

Den eneste støtte for denne påstand er i virkeligheden det argument, at Sakses ord og vendinger minder meget om ordlyden af nogle tilsvarende bestemmelser i hans Vederlovstext [3]). Meningen af de første sætninger hos Sakse er nemlig tydeligt denne: kong Harald gav ved processer den anklagede klagerens ret, idet han gav anklagede ret til at fri sig ved éd, medens det tidligere var lov, at anklagede var fældet ved vidners udsagn.

Denne lovbestemmelse er nu af de nævnte forfattere forstået som en ændring i Vederloven, fordi kun denne, ifølge Sakses text og de to andre optegnelser af den, har kendt en art vidnebevis, idet det var klagerens ret og pligt i større sager at støtte sin klage ved udsagn af to vidner [4]). Ved denne teori undgår man tillige at antage, at Sakse virkelig har ment, at anklagerens ret til

---

ordene: Quem morem Dani pertinaciter retentum ad hoc usque tempus obstinate usurpant. ... Jfr. Steenstrup, anf. st.; Ræder, Sven Estridsøn og hans Sønner s. 285 f.; A. D. Jørgensen i Årb. f. nord. Oldkyndh. 1876 s. 77.

[1]) Årb. f. nord. Oldkyndh. 1875 s. 290 ff.

[2]) Kong Valdemars Lov s. 100 ff. Til denne tolkning har prof. Matzen nærmest sluttet sig (Danske Kongers Haandfæstn. s. 12; Om Bevisreglerne etc. s. 52 ff.).

[3]) Præterea objecta defensionis præsidio repellere non licebat; siquidem testium criminatio neque alieno patrocinio neque propria cujusquam repulsione subrui poterat ... sed neque ei, si sponsione provocatus fuisset, restipulatione uti licuit. Saxo ed. Müller p. 529.

[4]) Jfr. det ovenfor citerede sted.

vidneførsel er en ældre institution end anklagedes ret til at fri sig ved éd, også for almindelig lov og rets vedkommende. Denne tanke må nemlig forkastes af indre grunde, da den vender op og ned på den naturlige historiske udvikling af bevisreglerne; anklagedes ret til at fri sig for søgsmålet ved ed må være af ældgammel oprindelse, måske ældre end alle andre afgørelsesmidler, og kan umulig stamme fra Harald Héns tid [1]).

Imidlertid fremgår det aldeles tydeligt af texten, at det virkelig er Sakses mening, at den af provinslovene i talrige tilfælde hjemlede ret for anklagede til at fri sig ved tylvtered stammer fra Harald Hén, idet ordene „Denne skik o. s. v.", som ovenfor anført, nødvendigvis må opfattes om gængs lov og ret blandt Danerne [2]).

---

[1]) Jfr. Matzen, Bevisreglerne etc. s. 47 ff.

[2]) Således har da også Kolderup-Rosenvinge opfattet Sakses ord (Nyt juridisk Archiv XIV, s. 23), dog uden at fremhæve det historisk umulige i beretningen; dette har derimod I. E. Larsen gjort (Saml. Skr. I. 1. s. 533) og efter ham Stemann (Retshist. s. 204) og Sylow (Den materielle Bevistheoris Udvikl. s. 153), dog uden nøjere redegørelse. Til denne fortolkning har også Pappenheim sluttet sig (Krit. Vierteljahrschr. XXXII s. 66) efter at have taget sin tidligere theori om jernbyrds indførelse tilbage.

Vederlovstheorien svækkes yderligere ved, at Sven Aggesøn i sin Vederlovens historie ikke med ét ord hentyder til Haralds forméntlige lov, skønt der nævnes en del andre lovændringer, der skyldes „modernorum lenitas". Man har derfor antaget, at Haralds lov har været nævnt i det af Sven Aggesøns text udfaldne stykke, hvorved man føres til den ny hypotese, at loven kun gjaldt majestætsforbrydelsessager. Men rigtigheden heraf kan vanskelig godtgøres. Der er næppe nogen grund til at antage, at det af Svens text udfaldne stykke har indeholdt andet end en vidtløftig fremstilling af processen i majestætsforbrydelsessager, således som man kan læse den i Sakses text af Vederloven ved hans fremstilling af procesreglerne for større sager (graviora); Saxo p. 528. Ændringer i den gamle Vederlov omtaler Sven nemlig gennemgående i kapitlernes

Således er der ikke andet for end at indrømme, at Sakse sandsynligvis har haft den forestilling, at vidnebeviset var den gamle skik og brug hos folket, der blev fortrængt ved Haralds reform, og at dette er grunden til, at hans ord om Haralds reform delvis svarer til de citerede ord af hans Vederlovstext [1]).

At Sakse har denne opfattelse, er nu ikke så uforståeligt, når man søger at trænge ind i hans tankegang. Sakse lægger ingenlunde skjul på sin mening om Haralds love og særlig deres bestemmelse om ret til at værne sig med ed; han fremsætter åbenlyst sin store misfornøjelse med den, og man kan ikke undgå at lægge mærke til, at spørgsmålet har en vis aktuel interesse for ham, idet han af kirkelige grunde fælder en stærk fordømmelsesdom over édsbeviset, — en dom, som han ingenlunde var ene om, da der endog i pavebreve bruges meget stærke ord derom [2]). Men når Sakses personlige følelser på denne måde er med i spillet, kan der ikke siges at være noget forunderligt i, at han med sin stærke trang til at anse alt gammelt for godt og omvendt lade alt godt stamme fra oldtiden, også her har fremstillet den efter hans mening slette lov som det nye, der afløser den gode gamle tilstand [3]). En prøve

---

slutning, når først den gamle regel er fremstillet, og at han betragter den af ham givne fremstilling af procesreglerne ved majestætsforbrydelser (de eneste, som han henregner til „større sager") som den stadig gældende, ses deraf, at han overalt bruger præsensformer i verberne. Nogen virkelig grund til at antage, at Haralds formentlige ændring i Vederloven har været omtalt i lakunen, er der da ikke.

[1]) Jfr. Ræder, Sven Estridsøn s. 285, og Steenstrup, anf. st.

[2]) Jfr. Holberg, Dansk Rigslovgivn. s. 113.

[3]) Et exempel på Sakses tilbøjelighed til at give retslige institutioner præg af ælde, er hans lovtradition om, at nævninger

på denne Sakses tankegang findes just i de sætninger, som følger efter fremstillingen af, hvorledes Haralds lov erstattede vidnebevis med anklagedes ed. Her meddeler Sakse nemlig, at Haralds love også afskaffede tvekamp [1]). Denne underretning tjener ganske vist ikke til ære for Sakses juridiske forstand, da han tidligere har meddelt ved omtalen af Poppos jernbyrd, at Danerne afskaffede tvekamp [2]). Der er derfor på forhånd ingen grund til at fæste lid til denne efterretning, så meget mindre som Sakse synes at have overdrevne forestillinger om tvekampens betydning i fortiden [3]), sikkert foranlediget dertil ved sin sympati for det heltemæssige og oldtidsagtige ved dette afgørelsesmiddel. Således må man da med Matzen [4]) antage, at Sakse kun har fået tvekampen med på dette sted af uvilje mod Haralds formentlig ny påfund, der fordærvede al god og gammel lov og ret [5]).

---

stammer fra Regner Lodbrogs tid — en i retshistorisk henseende selvfølgelig ret værdiløs tradition, der viser hans trang til at føre sådanne institutioner tilbage til enkeltpersoner.

[1]) Ti således må ordene oversættes; jfr. ovenfor.

[2]) Saxo ed. Müller p. 499.

[3]) Matzen, Bevisreglerne etc. s. 90.

[4]) Matzen, anf. st.

[5]) I denne sammenhæng er der grund til at fremhæve den underlig løse og ugrammatikalske påhæftning af sætningen „sed et funditus etc.“. Man kunde fristes til at antage, at den tilligemed de to følgende sætninger var senere tilføjet, foranlediget ved det lille „armorum“, som, sandsynligvis af rent retoriske grunde, har indsneget sig foran testium. Sakses sympati for tvekampen fremgår især af sætningen „Verum alterum etc.“ Karakteristisk for Sakses tilbøjelighed til retoriske vendinger er, at han lige efter at have dadlet lovens slaphed taler om, at Harald tilsidesatte de af ham givne loves strenghed; legum severitas skal her danne en retorisk modsætning til Haralds sløvhed. — I hvert fald giver den slags efterretninger ikke nogen stærk tillid til Sakses juridiske ufejlbarlighed.

Idet vi altså tilsidesætter Sakses efterretning om tvekamp som uholdbar, bliver der tilbage hans hoved-efterretning, at nemlig Haralds love indførte anklagedes ret til at fri sig ved (tylvter-) ed. Om Sakses efterretning gælder da noget tilsvarende som om Roskildekrønikens, at denne efterretning om, at Harald har indført en retstilstand, som faktisk må være meget ældre end hans tid, ret afgjort tyder hen på den anskuelses rigtighed, som vi vandt ved granskning af de ældre kilder, at nemlig Harald ikke har forandret bestående love, men tværtimod stadfæstet dem, så at man meget godt kunde beråbe sig på Haralds love f. ex. til forsvar for tylvterédsbeviset.

Man sporer i Sakses ord brydningen mellem to retninger i tiden, når man læser hans hvasse kritik af edsbeviset, der vel kan være gavnligt for frihed, men skadeligt for gudsfrygt ved at foranledige mened, og man sporer en vis afmægtig harme i hans ord om Danernes iver for at holde fast på denne dårlige skik. Man kan da efter Sakses ord ikke være i tvivl om, at alle forsøg på ændring heraf fra modsat (ɔ: konservativ) side er blevne mødte med en henvisning til Haralds love, og det er et spørgsmål, om Sakse egentlig har vidst meget andet om disse end just dette, at forslag om ændringer i édsbeviset altid blev tilbageviste med, at édsbeviset var hjemlet ved Haralds love. Dette kan man med tydelighed læse ud af Sakses personlige udgydelser, og det kan ikke nægtes, at det under disse omstændigheder ikke lå så fjernt for Sakse at antage Harald for den egentlige ophavsmand til denne lovbestemmelse; og denne ide måtte så nødvendigvis føre med sig, at de (gode) love anførtes, som afskaffedes ved Haralds (dårlige) lov.

Denne psykologiske forklaring af Sakses efterretninger, der går ud fra det lys, som hans ord kaster over hans personlige stilling til sagen, får imidlertid stå ved sit værd; så meget er vist, at den retslige institution, som Sakse tilskriver Harald Hén, ifølge sagens natur må være af langt ældre oprindelse, så at altså også Sakses efterretning trods sin dunkelhed og delvise urigtighed tyder på, at Haralds „lovgivning" har indskrænket sig til at stadfæste bestående lov og ret.

Vi har så kun tilbage at behandle en hidtil ret uænset kilde: den med Sakse omtrent samtidige engelske krønikeskriver Radulfus Niger. Om den almindelige værdi af denne kildes danske efterretninger må jeg henvise til min særlige undersøgelse desangaaende i tillæget til nærværende afhandling; jeg skal her blot bemærke, at Radulf gennemgående viser sig så vel underrettet om de danske kongers historie, at der aldeles ingen grund er til at tilsidesætte denne efterretning.

Radulfs ord lyder i oversættelse: Efter Sven blev Harald Danmarks konge; han stadfæstede den lov og ret, som en anden Harald havde fastsat [1]). Denne efterretning har nu i mere end én henseende interesse for os.

For det første er at mærke, at den fuldstændig stemmer overens med det tidligere fremsatte resultat, som vi fornemmelig vandt ved at støtte os til Ælnods ord. Der siges her udtrykkelig, at Harald stadfæstede ældre love, og der bruges om disse love ganske samme ubestemte udtryk som hos Ælnod: lov og ret (leges et

[1]) In Dacia post Suein successit Haraldus. qui leges et jura, quæ alius Haraldus statuerat, confirmavit.

jura). Således svarer den engelske kilde ganske til Ælnods beretning og vinder derved betydelig troværdighed, så at man også nødes til at lægge en vis vægt paa den tilføjelse, som den har udover Ælnod: at det nemlig var en anden Haralds love, som Harald Hén stadfæstede.

Hermed sigter Radulf nødvendigvis til „Harald Blåtands love", som han kender fra Adam af Bremen [1]) og omtaler således: Efter Orm (ɔ: Gorm) herskede Harald, der fastsatte de love, som de nu har, for Danerne, Friserne og Nordalbingerne og bekræftede dem [2]). Radulf opfatter således Harald Blåtand som ophavsmanden til Danernes love, og således må utvivlsomt også Adams ord, som Radulfs er en fri omformning af, forstås. Adam, der er den eneste primære kilde angående Harald Blåtands love, idet alle andre efterretninger er afledede fra hans, bruger følgende udtryk, der sikkert må opfattes som en gengivelse af Sven Estridsøns udtalelser [3]): Afgjort er det, at han både for vort folk og for Nordalbingerne og Frisernes folkefærd har fastsat lov og ret, som de den dag i dag for hans store navns skyld be-

---

[1]) Radulfus Niger er den eneste engelske skribent, der har kendt og benyttet Adam af Bremens nordiske efterretninger; se min undersøgelse i tillægget.

[2]) . . . post Wrm [regnavit] Herioldus, qui leges, quas nunc habent, constituit Danis et Frisonibus et Transalbianis et firmavit. Om betydningen af Transalbiani (= Nordalbingi) henvises til Pal.-Müller, Harald Blaatands Lovgivning s. 22 ff.

[3]) Om tolkningen af dette noget vanskelige sted se A. D. Jørgensen: Nordiske kirkes grundlæggelse, tillæget s. 51, der væsentlig bekræfter Pal.-Müllers opfattelse (Harald Blaatands Lovgivning). Som Sven Estridsøns ord har også de fleste middelalderlige historieskrivere, der har benyttet Adam, forstået ordene; således Helmold, I 15; Radulfus Niger (se ovenfor) samt de danske kilder Scr. rer. Dan. I, s. 17. 67 (de to danske kilder er for øvrigt enslydende).

flitter sig på at overholde [1]). Vi genfinder her to træk, som vi kender fra Ælnods ord om Harald Héns love: dels det almindelige udtryk lov og ret [2]), dels betoningen af Danernes iver for at overholde lovene [3]). Bægge disse omstændigheder tyder bestemt på, at Adam ved Haralds love ikke forstår enkelte lovbestemmelser, men den gældende lov og ret. At Sven Estridsøn, der åbenbart har haft en stærk trang til at forherlige Harald Blåtand — hvori Adam støtter ham ved sit forsøg på at omgive Haralds minde med helgenglorien — og som egentlig ikke kan siges at være velunderrettet om Haralds tidsalder — at han sætter Haralds, den første kristne konges, navn i forbindelse med den gældende lov og ret, kan egentlig ikke undre os, og der er heller intet i vejen for, at der forholdsvis hurtig blandt folket kan have uddannet sig den skik at kalde landets love efter den første kristne konge, under hvem kristendommen egentlig vandt den

[1]) Certissimum vero est, eum tam nostro populo quam Transalbianis et Fresonum genti leges et jura constituisse, quæ adhuc pro auctoritate viri servare contendunt.

[2]) Pal.-Müller gengiver også udtrykket leges et jura ved „lov og ret" (Har. Blaatands Lovgivn. s. 56). Radulf har sandsynligvis ordene „leges et jura" just fra dette sted hos Adam.

[3]) Ordene „servare contendunt" kan meget vel med Falck (Schl. Holst. Arch. IV s. 175—178) opfattes som en antydning af, at lovene vel sattes højt, men dog ikke var uanfægtede, uden at dette dog kan forsvare den teori, at Harald Blåtands love skulde have bestået i indførelse af jernbyrd som retsligt bevismiddel. Denne teori, som P. E. Müller (Critisk Undersøgelse af Saxos syv sidste Bøger s. 29 f.) har opstillet, grunder sig overhovedet kun på en sammenstilling af Adams efterretning med de ord hos Sakse, i hvilke denne i anledning af Poppos jernbyrd (der henlægges til Sven Tjugeskægs kongetid) beretter, at fra den tid afskaffede de danske tvekamp og indførte jernbyrd. Men dette er et altfor skrøbeligt grundlag at bygge en sådan teori på, især da Sakses ords historiske rigtighed må anses for meget tvivlsom; jfr. Matzen, Bevisreglerne etc. s. 89 f.

afgørende sejr i landet; man kan her henvise til Norge, hvor „St. Olafs lov" betegnede almindelig lov og ret i landet [1]).

Når Radulf altså sætter Harald Blåtands og Harald Héns love i forbindelse med hverandre, må det indrømmes, at sandsynligheden taler for denne beretnings rigtighed, og man kan sige, at der just ved denne efterretning falder et ejendommeligt lys over begrebet „kong Haralds love", der ifølge det her udviklede i 11. og 12. årh. må have betegnet gængs lov og ret i landet — enten man så med disse ord har tænkt på Harald Blåtand eller på Harald Hén.

Vi afslutter her vor granskning af kong Harald Héns love. Selvfølgelig er det indvundne resultat ikke noget historisk sikkert, men er — som følge af materialets ejendommelige beskaffenhed — kun en hypotese ligesom de fra andre sider fremsatte antagelser om indholdet af kong Haralds love. Det skal dog her til slut fremhæves, at resultatet ikke er nået ved at bygge udelukkende på en enkelt kildes udsagn, men ved en ligelig behandling af samtlige kilder med bestemt fastholden af det ene punkt, som alle kilder er enige om: at lovene galdt alle Daner. Særlig vægt er der dog lagt på den ældste kildes udsagn, samt på den efterretning, der på en ejendomme-

---

[1]) Middelalderens noksom kendte tilbøjelighed til at give lands lov og ret navn efter enkelte konger ses jo bl. a. af navnet „kong Valdemars love", der anvendtes om almindelig lands lov og ret; jfr. hdfstn. 1282 § 5, 1320 § 27 etc. Om betydningen af dette udtryk se bl. a. Matzens imødegåelse af Holberg (Danske Kongers Hdfstn., indledn. s. II); J. E. Larsen Saml. Skr. I. 1. s. 128; A. D. Jørgensen: i Aarb. 1876 s. 77 f. Tilsvarende paralleller kan som bekendt hentes fra Englands historie („kong Edvards love" m. m.).

lig måde stemte med dette foruden at indeholde et nyt og ejendommeligt træk. Hvad Sakses ord angår, er det blevet godtgjort, at de, når man forstod dem på den naturlige og nødvendige måde, indeholdt historisk umulige efterretninger; men samtidig antydedes det, at man ved at søge at udrede Sakses personlige tankegang med en vis sandsynlighed kunde nå den rigtige kerne, der gemmer sig i hans ord, og som stemmer med det af de andre kilder indvundne resultat. Endelig maa det ikke mindst fremhæves, at resultatet stemmer ypperlig med den tidligere skildrede situation ved kongevalget, og at det ophæver den i de indledende ord skildrede tilsyneladende modsætning mellem Harald Héns lovgivning og den faktiske udvikling af rigslovene i 13. årh., idet Harald Héns lovgivning indskrænkes til en stadfæstelse af bestående love og altsaa ikke kan kaldes nogen lovgivning (ændring i bestående retstilstande) i egentlig forstand — noget man heller ikke kunde vente udviklet i 11. årh.; endelig at resultatet stemmer særdeles godt med Isøreforsamlingens af dr. Anna Hude påviste lidet stabile karakter, idet den urimelige antagelse, at en sådan forsamling skulde have givet virkelige rigslove, bortfalder[1]).

[1]) Resultatet stemmer væsentlig med en af den afdøde rigsarkivar A. D. Jørgensen uden nærmere begrundelse fremsat anskuelse. Han udtaler nemlig i Nord. kirkes grundlægg. s. 751, 770 (jfr. Aarb. 1876 s. 77): Om Haralds styrelse haves kun de vildledende efterretninger om hans lovgivning . . . Blandt de love, som senere tilskrives Harald Hén, det vil sige, den lovgivning, som senere konger måtte stadfæste ved deres udvælgelse, nævnes også den, at sagerne på thinge skulde afgøres ved tylvteréd. Meningen hermed er ikke, at det var Harald Hén, der havde givet en sådan lov, men snarere at kong Knud havde tilsidesat den.

Således får Haralds love ligesom Isøretinget sin naturlige plads i den historiske udvikling, og hertil svarer nu også, at Haralds love glider ligeså stille ud af historien som Isøretinget, under den stærke rets- og statslige udvikling på Valdemarernes tid. Først senere i Middelalderen, da man, ligesom på Svenssønnernes tid, atter følte trang til at sætte kravet om overholdelse af lands lov og ret op mod en stærk kongemagts formentlige overgreb, genoplivedes begrebet under et nyt navn, som på en for datiden naturlig måde henpegede på Danmarks storhedstid: kong Valdemars love.

Dog synes A. D. Jørgensen tilbøjelig til at mene, at Harald slet intet har haft med de efter ham benævnte love at skaffe, hvilket vanskelig kan fastholdes overfor kildernes, og ganske særlig Ælnods, beretning om Haralds „lovgivning". Men forsåvidt som det her antages, at denne kun består i en stadfæstelse af gængs lov og ret, og at det var dette sidste, man mente ved udtrykket „Haralds love", får den her hævdede anskuelse en betydelig lighed med A. D. Jørgensens mere i forbigående fremsatte antagelse.

Tillæg:

Radulfus Nigers danske efterretninger.

Medens den livlige forbindelse mellem England og Danmark i 11. årh. har affødt en ret hyppig omtale af Danmark og danske forhold i engelske kilder fra denne tid, er engelske efterretninger om Danmark fra 12. årh. ret sparsomme. Herfra danner dog en enkelt krønikeskriver fra århundredets slutning, Radulfus Niger, en undtagelse, der er så meget interessantere, som hans danske efterretninger er af en særlig ejendommelig karakter og gennemgående må kaldes særdeles gode.

Om Radulfs liv og personlighed ved vi ikke meget [1]). Han har forfattet to krøniker, af hvilke den ene, en verdenskrønike til 1194, er den betydeligste; det er i denne, at hans danske efterretninger findes [2]). Hans krøniker viser ham som lidenskabelig tilhænger af ærkebispen Thomas Beckett i dennes strid med kong Henrik II; han fulgte ærkebispen i hans landflygtighed og udlod sig i hæftige angreb paa kongen; overhovedet står han ubetinget på kirkens side i den store kamp med den verdslige magt, ikke mindst kejsermagten. Hans liv og virksomhed falder i 2den halvdel af 12. årh. [3]).

[1]) Se R. Pauli i Nachr. v. d. kgl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen 1880 nr. 19, hvor alt, hvad der vides om Radulf og hans forfattervirksomhed, er samlet. — En artikel om Radulf i det engelske biografiske lexikon bringer intet af betydning og citerer end ikke Paulis nævnte afhandling.

[2]) Udtog i Monum. Germ., Scriptores XXVII s. 327 ff. En fuldstændig textudgave (London 1851) har ikke stået til min rådighed, men de danske efterretninger er iøvrigt aftrykte fuldstændigt i udtoget i Mon. Germ.

[3]) Sættes til 1140—1200 og 1160—1210, henholdsvis i Nachr. 1880 og i indledningen til Mon. Germ.s text.

Et sted kalder han sig magister; et andet sted i en af sine krøniker opregner han en del teologiske værker, han har forfattet. At han har været Cistercienser eller i al fald stået i nøje forbindelse med denne orden, må anses for givet. Han omtales i to breve fra Johannes af Salisbury fra år 1166; denne udtrykker i det ene sin glæde over hans flittige studier i Paris.

Radulfs verdenskrønike er naturligvis for største delen en kompilation af tilsvarende ældre arbejder. For den første og største del af værket ligger Hugo af Fleury til grund, for 9—11. årh. Sigebert af Gembloux (—1112), dog forøget med enkelte andre efterretninger; for tiden efter 1112 er Radulf væsentlig selvstændig. Dette gælder særlig for Spaniens, Syditaliens og Nordens vedkommende, fra hvilke lande Radulf bringer efterretninger, der ikke kan kaldes beslægtede med de lokale kilder, og som han derfor må have forskaffet sig ad anden (mere personlig) vej. Det er udelukkende hans nordiske, eller rettere væsentlig danske, efterretninger, vi her skal dvæle ved.

Det er for det første værd at fremhæve, at Radulf er den eneste engelske krønikeskriver fra Middelalderen, der har kendt og benyttet Adam af Bremen. Og vel at mærke er det kun Adam af Bremens nordiske efterretninger, han benytter, derimod ikke hans nordtyske og mere alménevropæiske efterretninger.

Dette forhold tyder nu afgjort på, at Radulf har haft gode forbindelser i Danmark. Hvis han havde kendt Adam af Bremens værk i hele dets udstrækning, tør man nemlig gå ud fra, at dette vilde have afsat spor i et værk af den art som hans krønike; da han nu kun benytter Adams nordiske efterretninger, kan

man med en vis sandsynlighed antage, at Radulfs kilde ikke er Adam af Bremen selv, men et af en dansk mand foretaget uddrag af dennes nordiske efterretninger; af sådanne uddrag findes adskillige fra 12. årh., idet den danske årbogslitteratur, da den drog tiden før Sven Estridsøn ind under sit område, i begyndelsen nøjedes med at skære Adams ord i stykker og fordele efterretningerne annalistisk [1]). Et sådant uddrag af Adam må Radulf da antages at have skaffet sig og altså have haft en vis forbindelse med litterære kredse i Danmark [2]).

Om kongerne efter Sven Estridsøn har Radulf en række selvstændige efterretninger, anbragte på tre forskellige steder i hans krønike. De falder således i tre forskellige grupper af ulige størrelse: 1) fra Harald Hén til Erik Lam; 2) hovedstykket, om borgerkrigenes og Valdemar I.s tid; 3) en lille notits om Knud Valdemarsøns tronbestigelse. Da intet af afsnittene er særlig langt, oversættes de her i deres fulde udstrækning:

I. Efter Sven blev Harald konge i Danmark; han

[1]) Jfr. A. D. Jørgensen, Bidrag t. Nord. Hist. s. 217 f. Benyttede på denne måde er Adams efterretninger f. ex. i Roskildekrøniken, den lille krønike Scr. rer. Dan. I s. 15—18, jfr. s. 66—68, Lundeårbogen m. m.

[2]) Et enkelt lille træk tyder også i denne retning. Radulf kalder kong Hårek (i 9. årh.) for Haralds broder, hvilket ikke støttes af Adam og kun beror på en sammenblanding af Adams „Horuch“ (ɔ: Rørek, Ad. I, 17) med kong Hårek (Ad. I, 27). Samme fejl genfinder vi imidlertid i danske uddrag af Adam, således i Roskildekrøniken (Scr. rer. Dan. I s. 374), Lundeårbogen (Scr. rer. Dan. I s. 229), jfr. Rydårbogen (Scr. rer. Dan. I s. 157). At Radulfs uddrag af Adam har samme fejl som de danske excerpter, må bestyrke tanken om en vis sammenhæng mellem Radulf og et med de nævnte beslægtet uddrag.

stadfæstede den lov og ret, som en anden Harald havde fastsat.

Efter ham fulgte hans broder Knud. Da denne havde udrustet en orlogsfærd mod England, gav hans broder Olaf, der jagede efter folkegunst, hæren hjemlov. Forbitret herover sendte hans broder ham som fange til grev Robert af Flandern. Til slut, da kongens fogeder fór hårdt frem mod folket, rejste de sig imod ham, indtil han bukkede under for dem, en martyr i døden.

Olaf, hvem tronfølgen tilfaldt, var nu som fange i Flandern; og Nils, der efter ham var den første, opsatte at tage styret, eftersom de havde sluttet den edelige pagt indbyrdes, at den ældste stadig skulde være konge efter formanden. Nils udfriede da nu sin broder af fangenskab, idet der lovedes løsepenge, og han selv blev tilbage som gidsel for ham. Da nu hans broder efter at have fået sin frihed igen nægtede at udløse ham, hjemsøgtes han hele sin livstid med hungers og sots plage.

Efter ham fulgte hans broder Erik, en god mand, der på øen Cypern [1]) gik heden som en Guds bekender.

Efter ham fulgte Nils, han, der havde vist sin utaknemlige broder den velgerning at sætte ham i frihed. Nils' søn Magnus dræbte imidlertid Magnus [2]), søn af hans farbroder Erik; derfor stred en anden Erik mod Nils og fældede hans søn, og Nils selv blev derefter dræbt i byen Slesvig [3]) af borgerne der. Efter ham fulgte

[1]) Håndskriftet, der gennemgående er tarveligt og hyppig forvansker navnene, har: Chirp.

[2]) Denne navnefejl (Magnus for Knud) skyldes uden tvivl en afskriver, der tankeløst er kommet til at gentage det lige i forvejen stående navn.

[3]) Håndskriftet: Selewic.

Erik, der dræbtes på tinge af Plog [1]). Efter ham fulgte en anden Erik, den anden Eriks dattersøn.

II. I Danmark fulgte efter Erik Knud, kåret ved fælles valg i Viborg [2]), hvor kongevalg plejer at finde sted. Men mod ham rejste Sven sig og vandt overhånd ved sin frænde Valdemars hjælp, så at Knud måtte drage til kejser Konrad for at søge hans hjælp. Kejseren tilbød ham nu hjælp på den betingelse, at han skulde modtage Danmarks krone af hans hånd. Men Knud afslog dette, vendte hjem igen og kaldte sin frænde Valdemar til at dele styret med sig. Straks efter forjog de i fællesskab Sven, der så vendte sig til kejseren og modtog kronen af ham. Men kejseren var dog ikke stærk nok til at genindsætte ham. Derimod fattede Knud og Valdemar, der elskede freden, medynk med denne fredsforstyrrer Sven, sluttede en fredspagt med ham og tog ham til medstyrer, idet de overlod ham tredjedelen af riget. Fordi nu det sted, hvor pagten sluttedes, var nærmest ved Knuds område, hvori der var mange kongelige herligheder [3]), indbød Knud dem til at opholde sig en tid hos ham og nyde landets herligheder. Knud modtog altså de mange gæster med kongelig pragt og gavmild overflod og beværtede dem med troskyldigt og velvilligt sindelag; men imidlertid udpønsede den skændige Sven, der tragtede efter hele riget, hvordan han kunde dræbe sin vært og sin frænde, rigets fyrster. Han lagde da folk i baghold, rejste sig i natten mod dem, og dræbte sin vært og frænde, den

---

[1]) Håndskriftet: Floc.
[2]) Håndskriftet: Hybergis.
[3]) et in ea multæ essent regales deliciæ.

kristeligste kong Knud, i hans egen gård [1]), omtrent fjortende dagen efter fredslutningen. Valdemar blev hårdt såret, og undslap med nød og næppe; han flygtede til Knuds og sine venner, og da han havde fået sin vunde lægt og rejst en hær pány, angreb han den højst ugudelige Sven og fældede ham. Derefter herskede Valdemar alene, grusom og tapper, men god til at udbrede den kristne tro [2]). Han tvang Ryboernes rige og konge til at tage ved kristendommen og lagde dem under sig. Han lagde også en fast borg ved udgangen af Danmark og spærrede adgangen således, at ingen tillands kunde slippe ind i Danmark uden gennem den. Denne borg fik Knuds søn Valdemar overdraget, udvalgt bisp til Slesvig.

III. I Danmark fulgte efter Valdemar hans søn Knud, hvis hustru var en datter af Saksens hertug.

Om disse Radulfs efterretninger må det nu for det første siges, at de for en udlænding er forbavsende gode og historisk rigtige.

Om Radulfs ord om Harald Hén er talt ovenfor; følger vi derefter kongerækken ned i tiden, finder vi, at han om Knud den hellige er vel underrettet: han kender hans plan om tog til England, der dog atter måtte opgives [3]); han kender et så rigtigt og ejendommeligt træk

[1]) in conclavi. Dette udtryk betegner vel næppe andet end, at Knud dræbtes i et hus, „inden fire vægge".

[2]) crudelis et fortis, propagator tamen bonus fidei christianæ.

[3]) Når efterretningerne om Olafs optræden overfor ledingshæren indeholder momenter, der strider mod den ældste kilde, Ælnod, og således antagelig er historisk urigtige, så er der dog ingen grund til at lægge Radulf denne fejl til last, da den deles af hele den senere historiske tradition på Valdemarstiden (Sven Aggesøn og Sakse). Jfr. herom H. Olrik i Hist. Tidsskr. 6. R. IV s. 277 ff.

som det, at kongens fogeder fór hårdt frem mod folket — noget, som ellers egentlig kun Ælnod giver rigtig besked om — og beretter sluttelig om hans martyrdød. Radulf kender fremdeles Oluf Hungers fangenskab i Flandern og véd, at Nils blev tilbage hos grev Robert som gidsel; han kender Eriks tilnavn og ved, at han døde på Cypern; han kender Magnus' drab af Knud Lavard og den påfølgende borgerkrig, og beretter fuldstændig rigtigt om Magnus' fald og om Nils' drab i Slesvig. Han ved, at Erik Emune dræbtes på tinge af Plog og efterfulgtes af Erik Lam; og der er særlig grund til at fremhæve, at slægtskabsforholdet mellem alle de hernævnte konger, der vel for en udlænding kunde tage sig noget indviklet ud, fremstilles fuldstændig korrekt. Om borgerkrigens tid giver Radulf en langt udførligere besked og viser sig også her gennemgående vel underrettet, om han end af grunde, der nedenfor skal blive anførte, ikke altid holder sig nøje til den historiske sandhed; han kender Knuds valg på Viborg ting, hans kamp mod og fordrivelse ved Sven og Valdemar, og hans henvendelse til kejser Konrad; han véd, at Sven hyldede kejser Frederik som overherre, men blev fordrevet af Knud og Valdemar, og om de blodige begivenheder 1157 beretter han fuldstændig rigtigt og udtømmende [1]). Endelig fremhæver han hovedpunkterne i Valdemar I.s regering, som meget karakteristisk falder sammen med de af Sven Aggesøn fremhævede storværker,

---

[1]) Kun den uvæsentlige fejl findes, at han lader kongemordet gå for sig 14 dage efter fredspagten på Låland.

nemlig Ryøs erobring og befæstelsen af Danmarks sydgrænse [1]).

Vi spørger dernæst, hvorfra Radulf kan have fået alle disse gode efterretninger. For det første følger det af det foregående, at Radulfs hjemmelsmand må have været en mand, der vidste god besked med de danske kongers historie i 12. årh. Herved behøver vi dog ikke at blive stående; vi kan med sikkerhed tilføje, at hjemmelsmanden må have haft afgjort sympati for Knud Magnussøn, næret et bittert had til Sven Grade og set med et vist køligt blik på Valdemar I.

Der er nemlig i afsnittet om borgerkrigen en så afgjort tendens til gunst for Knud, at den må falde enhver i øjnene. Radulf begynder med, at Knud vælges på Viborgting, det retmæssige sted for kongevalg [2]); mod denne retmæssige konge gør Sven oprør og vinder ved Valdemars hjælp så stor fremgang, at Knud må drage ud af landet og henvende sig til den tyske kejser om hjælp. I det følgende er det nu åbenbart hensigten at fremhæve den dybe modsætning mellem Knuds og Svens forhold til den tyske kejser. Knud henvender sig ganske vist til kejser Konrad om hjælp, men da denne kræver anerkendelse af hans overhøjhed som vederlag, nægter

---

[1]) Jfr. Sven Aggesøn Scr. rer. Dan. I 63. Kun opførelsen af tårnet på Sprogø nævnes ikke; men dette må jo dog også afgjort anses for det mindste af de af Sven Aggesøn nævnte tre storværker.

[2]) Det er ret ejendommeligt, at Radulf eller rettere hans hjemmelsmand, der vil hævde Knuds retmæssighed til det yderste, opstiller samme dristige teori om det retmæssige valgsted, som kendes fra de islandske kilder. Dog må faktisk Viborg ting ved adskillige kongevalg have spillet den vigtigste rolle, og teorien om Viborg ting som rette valgsted viser i al fald Isøretingets ringe betydning. Jfr. A. Hude, Danehoffet, s. 25 f.

den patriotiske Knud at tage mod hjælpen på denne betingelse. Den egennyttige Sven tager derimod glat væk riget til len af kejseren uden at tænke på sit fædrelands selvstændighed. For yderligere at kaste en mørk skygge over Sven fremstilles nu sagen, som om han i 1152, da han drog til kejser Frederik, allerede var fordreven fra Danmark og således søgte kejserens hjælp mod sit eget fædreland; og med en vis triumferende hån tilføjes, at kejseren med al sin magt dog ikke formåede at genindsætte ham. Heraf følger nu, at den i og for sig rigtige efterretning om Knuds og Valdemars sammenslutning og Svens fordrivelse, er blevet henlagt til tiden før Svens færd til kejser Frederik. Disse efterretninger hos Radulf er således historisk urigtige; dog har de ingenlunde præg af at være uvidenheds fejl, men langt snarere tendentiøse forvanskninger, da efterretningerne hver for sig er rigtige og røber, at Radulf eller hans hjemmelsmand er godt inde i Knuds personlige forhold, så at egentlig kun efterretningernes rækkefølge er omdannet i tendentiøs retning[1]).

---

[1]) Med hensyn til efterretningen om Knuds afvisning af den tyske kejsers krav om overhøjhed har man dog ret til at stille sig noget tvivlende. I hvert fald danner Radulfs beretning ligefrem et modstykke til Sakse, der siger (P. E. Müllers udg. s. 692): Interea Canutus .. Fridericum ... auxilii imploratione sollicitat. promittens, se patriæ procurationem in ejus beneficio repositurum; hvorimod Sven ifølge Sakse kun nødtvungen tager Danmark til len af kejseren. Dog kunde man herimod betone, at heller ikke Sakse ser upartisk på sagen, idet han afgjort fremstiller sagen fra Valdemars synspunkt og derfor kun lidet sympatiserer med Knud, sålænge Valdemar står på Svens side, hvorimod han efter Valdemars brud med denne udslynger hårde beskyldninger mod Sven. Desuden kan man anføre to skrivelser til kejser Konrad henholdsvis fra Sven og Knud (Martene et Durand, Veterum script. coll. II, nr. 318—19),

I samme stil berettes nu om begivenhederne 1157, gennemgående i god ovesensstemmelse med Sakse, der her måtte have væsentlig samme blik på begivenhedernes gang. Når Knud og Valdemar tager Sven til medkonge, sker det af pure medlidenhed; mordet i Roskilde skildres i fuld overensstemmelse med Sakse. Sven skildres, som rimeligt er, som den skændige skurk, der lumsk overfalder sin vært og frænde. Hovedvægten ligger på Knuds mord, og Knuds forgrundsstilling ses også af det lille træk, at Valdemar efter kongemordet siges at flygte til Knuds og sine venner. Efter beretningen om Valdemars sejr over Sven følger en kølig karakteristik af Valdemar, der for os har mest interesse derved, at den gentager det ord, som også Sven Aggesøn anbringer i sin karakteristik af ham: at han var grum; iøvrigt anerkendes hans tapperhed og heldige Venderkampe.

Vi kan imidlertid nå til at bestemme Radulfs hjemmelsmand endnu nærmere ved at betragte hans topografiske oplysninger. Han nævner kun to stednavne i Danmark, begge i Jylland; det er Viborg og Slesvig; derimod omtaler han stederne, hvor fredspagten sluttedes, og hvor Knud myrdedes, i ganske almindelige, skønt fuldt ud rigtige, ord og vendinger [1]). Det er dog især Slesvig, han véd god besked om; han véd, at Nils blev dræbt af borgerne der i byen, og han kender Valdemars virksomhed for at styrke Danmarks sydgrænse. Dette sidste må vække vor forbavselse; ti man skulde ikke tro, at

af hvilke Svens foruden at være skrevet i en mere søgt pyntelig stil, tillige afgjort er den ydmygste og synes at hentyde til lenshylding, medens Knuds er mere lige ud og ikke taler om hylding.

[1]) Quia vero locus, ubi foedus firmatum est inter eos, vicinior erat dicioni Cnud. . . .

en Englænder kunde have synderlig interesse af Danevirkes befæstning. De følgende ord giver imidlertid et afgørende vink om, hvor hans hjemmelsmand må søges: „Denne borg blev overdraget til Knuds søn Valdemar, udvalgt bisp til Slesvig“ [1]).

For en udlænding, der skrev en ganske kort fremstilling af de danske kongers historie, kunde denne begivenhed, at Valdemar valgtes til bisp i Slesvig, umuligt tage sig ud som noget betydningsfuldt eller mindeværdigt, der fortjente at optegnes, hvis der ikke netop var personlige grunde tilstede, der talte derfor; skulde nogen bisp nævnes for sine bedrifters eller sit store navns skyld, måtte det vel være Eskil og Absalon; men Radulf nævner lige så lidt disse som nogen anden dansk bisp. Denne efterretning taler derfor afgørende for, at Radulfs hjemmelsmand er bisp Valdemar selv eller en til denne nøje knyttet mand.

Det er overflødigt at fremhæve, hvor godt denne antagelse stemmer med den stærke tendens til gunst for Knud Magnussøn og med den gode kendskab til Slesvig og Dannevirkes befæstning; vi skal blot pege på, at der herved falder et ejendommeligt lys over karakteristikken af Valdemar I, og dernæst godtgøre, at også visse ejendommeligheder ved de ældre kongers historie passer meget godt med den her fremsatte antagelse. Knuds fader Magnus lovprises vel ikke, men på den anden side berettes hans drab af Knud Lavard [2]) ganske tørt, uden

[1]) Quod castrum obtinuit filius Canuti Waldemarus electus de Selewich. Udtrykket electus giver tillige et vink om tiden, da Radulf har fået sine danske efterretninger. Valdemar må nemlig ca. 1188 være bleven indviet til virkelig bisp.

[2]) Dennes hellighed nævnes ikke.

et bebrejdende ord, hvilket danner en vis modsætning til de meget stærke udtryk, der bruges om Knud Magnussøns mord; men til gengæld indtager bedstefaderen, kong Nils, en ejendommelig stilling i Radulfs beretning. Nils fremstilles nemlig som den ædle kongesøn, der ofrede sig for Olaf og gik i fængsel for ham; det antydes, at han strengt taget meget godt kunde være blevet hjemme og have taget styret i stedet for Olaf; men for sin ædelmodighed fik han kun skam til tak.

Denne historie er der lagt en sådan vægt på, at den gentages ved beretningen om Nils' tronbestigelse; ja Nils' martyrium svulmer op til sådanne dimensioner, at endog hungersnøden under Oluf Hunger, der dog ellers af kirkelige forfattere fremstilles som forskyldt af drabet af Knud den hellige, ligefrem påstås at være himlens straf for Olufs forurettelse af Nils. Denne forgudelse af Nils passer ikke i nogens mund bedre end i bisp Valdemars, for hvem det måtte være naturligt, at fremstille sine forfædre som den ædle forurettede gren af kongeslægten. — For Nils træder de andre Svenssønner mere tilbage i skyggen; dette gælder for så vidt også om Knud den hellige, der ikke omtales synderlig varmt[1]).

[1]) Overhovedet må vel bisp Valdemar ifølge sine familietraditioner have haft et noget andet blik på Knuds reformvirksomhed, end f. ex. Sakse. Omvendt må han have set med gunstigere øjne på Harald Hen end Sakse gør. Forsåvidt kunde man sige, at man på forhånd må vente at finde en pålideligere efterretning hos Radulf om Haralds love end hos Sakse, der er stærkt forud indtaget mod Harald Hen og derfor ikke giver nogen upartisk fremstilling af hans love. Dette bekræfter sig da også i virkeligheden, se undersøgelsen om Haralds love. Men i hvert fald er det vist, at der ingen grund er til at antage, at bisp Valdemar og hans krés ikke skulde have vidst

Endnu skal her fremhæves, at Radulf støtter Robert af Elys og Vilhelm af Malmesburys efterretninger om Sven Estridsøns tronfølgeorden; sønnerne, hedder det, havde sluttet den edelige aftale indbyrdes, at de skulde tage kongedømmet efter alder[1]).

Naturligvis vilde det have været ønskeligt, hvis man kunde have skaffet dette ved indre kritik vundne resultat en yderligere støtte ved at påvise en direkte ydre forbindelse mellem bisp Valdemar og Radulf. Der er allerede henpeget på, at den måde, hvorpå Radulf benytter Adam af Bremen, tyder på, at det er et dansk uddrag af Adam, han har haft for sig, og han har altså haft danske forbindelser. Men noget direkte bevis for en ydre forbindelse mellem dem lader sig næppe opdrive; man må nøjes med at henvise til, at de i al fald har haft en fælles interesse, Cistercienserordenen, og iøvrigt bemærke, at der på denne tid må have været nogen forbindelse mellem Danmark og England; således var jo Radulfs navne, kong Valdemars skriver, senere Ribebisp, Englænder af fødsel, og Lucas, Kristoffer Valdemarsøns skriver, var ligeledes Englænder.

Meget nyt bringer Radulfs danske efterretninger os ikke; deres værd beror hovedsagelig på deres ejendommelige syn på Danmarkshistorien, der efter det her påviste for en væsentlig del må antages at falde sammen med bisp Valdemars blik på Danmarks fortid.

---

lige så god besked om fordums lovgivning som Absalon og Sakse og deres kres, så at efterretningerne i formel henseende må siges at være omtrent ligestillede, idet kun indre kriterier afgør, hvilken der skal have forrangen.

[1]) .. quoniam inter eos ex condicto juramenti convenerat ut major natu post alium semper regnaret. Jfr. H. Olrik, Danske helgeners levned, s. 364.

Smaastykker.

1.

Kong Christian VII.s egenhændige Forvisningsordre for Dronning Caroline Mathilde (i Arkivet paa Breitenburg).

Ved Louis Bobé.

Det af den lærde Henrik Rantzau i anden Halvdel af det sextende Aarhundrede samlede store og prægtige Bibliothek og den dertil knyttede værdifulde Haandskriftsamling, der paa hans Tid skaffede Breitenburg evropæisk Ry, gik, som bekjendt, til Grunde, da de Kejserlige under Wallenstein 29. Septbr. 1627 stormede og ødelagde Fæstningen og Slottet [1]). En Del Pergamentsbreve, udstedte af Johan og Henrik Rantzau, Skjøder, Adkomstbreve og Forskrivninger, der have været gjemte i et sikkert Skjulested, udgjøre nu alene Arkivets ældste Del. 1643 indtog Svenskerne Breitenburg og tilintetgjorde, hvad der imidlertid var bleven samlet. Først fra

[1]) Zeitschrift der Ges. f. schlesw. holst. lauenburg. Gesch. XI, 69 ff., XII, 192 ff., XIV, 305 ff. Opel, Der niedersächs. dänische Krieg, III, 306 ff. Det ses dog af en Aaret efter udstedt Kvittering i Arkivet, at man fra forskjellige Folk i Omegnen, særlig i Itzehoe, har opkjøbt ikke faa Bøger, der vare frelste fra Undergangen. Jvfr. den i Danske Kongers Historie 88 b (Rigsarkivet) opbevarede Beretning om Belejringen, dateret Crempe am 21 Septembris ao. 1627. Forf. er sikkert Heinrich Magens, f. 1595 † 1640, Amtsforvalter paa Breitenburg (Seestern-Pauly, Bericht über die milden Stiftungen in Holstein I, 133, Michelsen og Asmussens Archiv für Staats- u. Kirchengesch. III, 204, IV, 249).

dette Aar af er der Tale om Arkivalier af rent personligt Indhold, Embedspapirer, Familiebreve o. l. Til al Held er Statholder Grev Christian Rantzaus og hans Søn Ditlevs Arkiver blevne bevarede i det store og hele som de maa antages at have henligget ved deres Død. Her findes saaledes Renskrifterne til Christian Rantzaus Relationer til det danske og gottorpske Hof samt Regeringen i Glückstadt, og i mange Fascikler hans Korrespondance med danske og fremmede Statsmænd, en Samling Breve fra Ulfeldt til ham fra Aarene 1637—62, Theodor Lentes Breve om Statsforandringen og Begivenhederne i Aarene 1660—61, Breve fra Svigersønnen, den senere Storkansler Frederik Ahlefeldt o. s. v., der indeholde ikke uvæsentlige Bidrag til Belysning af Tidens Historie, og hvoraf et Udvalg ved Ejeren Grev Otto Rantzau-Breitenburgs Imødekommenhed vil se Lyset.

I Slutningen af forrige Aarhundrede erhvervedes til Bibliotheket den bekjendte, flittige og dygtige Genealog O. H. Møllers efterladte Samlinger til den danske, slesvigske og holstenske Adels Historie. Her gjemmes bl. a. i mange Bind hans Samling af Ligprædikener, Bryllups- og Fødselsdagsvers samt Sørgedigte, blandt hvilke en stor Del hverken findes nævnte i Bibliotheca danica (III. Bd.) og ejheller ere bevarede i Bibliothekerne i Kiel, Hamborg eller Lybek.

Særlig Interesse knytter sig til et historisk Aktstykke, om hvilket der i Tidens Løb har været skrevet meget og fremført forskjellige Gisninger, men hvis Existens først nu er blevet bekjendt. Blandt en Pakke Papirer med Betegnelsen „Obbendorfer Akten" findes den originale, paa fransk affattede Billet, hvorved Christian VII. d. 17. Jan. 1772 forviste Caroline Mathilde til Kronborg. Den formodede Ordlyd har først været optegnet i Suhms haandskrevne Efterretninger og er derfra vandret over i nyere danske og fremmede Skrifter. To andre samtidige, Gude og Drieberg[1]), have meddelt Billettens Slutningspassus, der udtaler Ønsket om at Dronningen maa angre sin Brøde. Medens Suhms Text indeholder andre

[1]) Hist. Tidsskr. 4. R. II, 715 f.

Ord og Tanker end Originalens og nærmest beror paa egen eller andres Opfindelse, viser det sig, at Drieberg, der om Morgenen den 17. Januar holdt Vagt i Struensees Værelse, maa have kjendt Billettens Indhold.

Originalen, hvis Ægthed er utvivlsom, bestaar i et Folioark, paa hvis første Side læses, umiskjendelig med Kongens egen Haand:

Madame,

J'ai trouvé a propos de vous envoïer a Cronbourg, comme vôtre conduite m'y oblige, J'en suis très faché, je n'en suis pas la cause, et je vous souhaite un répentir sincére.

Christian.

Tilvenstre under den sidste Linje af Billetten staar med en fremmed Hand „ce 17de Jan: 1771"(!). Under Kongens Navn sammes Kabinetssegl i rødt Lak. Det to Gange sammenfoldede Ark er gjemt i en Konvolut uden paa hvilken læses:

Originahl Piece von 17^{en} januar 1771(!),

welche Ihro May: der K. Christ 7te Eigenhendig Unter, ja Selbst geschrieben hatt an der Königin Matilde welche aber Solche von Sich geworfen, da Gr. R. [1]) Ihr Solche zu gestelt hatte, dardurch Sie das tinte Fass umgeworfen, aus welchen der Gr. R. Es wieder zu Sich genohmen, und da Er es getrocknet der Königin wieder gegeben, wie diese Es aber nicht haben wollen, Solche bei sich gesteckt, und abzugeben vergessen, Selbige aber Mit Sich genohmen und da Er gestorben wahr, Seiner gemahlin zu henden gekommen, dieselbe mir Solche im Septbr. 1791 zu Oppendorf gegeben.

Udskriften paa Konvoluten viser sig at være skreven af Grev August Wilhelm Frantz Rantzau (f. 1768, d. 1849), der 1847, to Aar før sin Død, arvede Herskabet Breitenburg, og er den nuværende Besidders Bedstefader, fra hvem der foreligger en Række haandskrevne Dagbøger, i hvilke Haandskriften viser en nøje Overensstemmelse med Skrifttrækkene i de ovenanførte Linjer. Schack Carl Rantzau, død 21. Januar

[1]) ɔ: Graf Rantzau.

1789 i Ménerbes[1]) havde i Ægteskab med Catharine Rigsgrevinde Rantzau, død 1792, erhvervet Godserne Obbendorf, Schønhorst og Bürau.

Den nederste Halvdel af Arkets fjerde og sidste Side er overhældt med Blæk, der, som nævnt, skal være fremkommet ved at Dronningen i sin Forbitrelse havde væltet Blækhuset over Skrivelsen. Lieutenant C. F. Bech, der var Øjenvidne ved Dronningens Fængsling, fortæller, at Grev Rantzau lod hende overrække Ordren gjennem en Kammerjomfru, hvorefter han fulgte denne ind i Dronningens Soveværelse og bad hende gjennemlæse Skrivelsen, som hun holdt i Haanden, for at forvisse sig om at den var skrevet med Kongens Haand. Dronningen skal da have slængt den hen paa Bordet med „en Slags Arrighed“ [2]).

Det maa antages, at Kongen kun har renskrevet Ordren efter en ham forelagt Koncept. Skrifttrækkene er i Sammenligning med hans talrige egenhændige Vedtegninger, der findes i Kancelliets og Rentekamrets Forestillingsprotokoller, paafaldende smukke. Med Undtagelse af en svag opadgaaende Tendens i Linjerne bærer Skriften ikke Vidne om den Ængstelse og Uro, der maa have grebet ham.

2.

Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668?

Ved J. A. Fridericia.

Det vil erindres, at afdøde A. D. Jørgensen i sin *Peter Schumacher Griffenfeld* (Kbh., 1893, I, 199 ff., 473 ff.) fremsatte den Paastand, at Kongeloven i Virkeligheden var 3 Aar yngre end den udgiver sig for, idet den, skønt den bærer

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. III, 732. Thümmel, Reise in die mittäglichen Provinzen von Frankreich, IV, 64 f.

[2]) Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 95.

Tidsmærket 14. Novbr. 1665, faktisk først var forfattet og udstedt i Slutningen af 1668. Hans Beviser for denne Paastand var følgende[1]): Muligheden for en Antedatering foreligger ved, at Schumacher selv har sagt, at Gavebrevet til Prins Jørgen, der kalder sig givet 14. Novbr. 1665, er antedateret og i Virkeligheden først skriver sig fra Novbr. eller Decbr. 1668; herved er det givet, at Regeringen overhovedet paa dette Tidspunkt indlod sig paa at antedatere. I Motiveringen heraf siger Schumacher kun, at Kongeloven var dateret 1665, ikke at den var udstedt det Aar. Det „Slægtregister" over det kongelige Arvehus, som Schumacher begyndte at føre i Henhold til Kongelovens 39. Artikel, er først anlagt 1669. I Prinsesserne Anna Sofies og Frederikke Amalies Arveafkaldsbreve af henholdsvis 10. Oktbr. 1666 og 24. Oktbr. 1667 tales kun om Fundamentallove og den fædrene Disposition og Forordning, medens Prinsesse Vilhelmine Ernestines Afkaldsbrev af 21. Septbr. 1671 nævner den af hendes Fader givne Fundamentallov, der kaldes Lex regia; altsaa har der ingen Kongelov eksisteret endnu i Oktbr. 1667. Der er endvidere bevaret et Brev fra Schumacher til Kristoffer Gabel af 12. Marts 1669, af hvilket fremgaar, at Seglet til Kongeloven endnu ikke var i Arbejde paa dette Tidspunkt (skulde hellere have heddet: var sat i Arbejde); heraf følger „vel med Nødvendighed, at de nu bevarede, monumentalt udstyrede Haandskrifter af Loven først ved samme Tid var under Udarbejdelse, og at den foreløbige Original, som vel for alle Tilfældes Skyld maa være bleven udstedt, ikke kan have været synderlig ældre, med andre Ord falder sammen med Udstedelsen af Prins Jørgens Brev". Endelig fremgaar „til Overflod" af den i Kongeloven brugte Retskrivning, at den tidligst er fra Slutningen af 1668; thi Schumacher — og det er jo hans Haandskrift, vi har i begge Eksemplarerne af den originale Kongelov — „skriver nemlig bl. a. i sin Ungdom „och", senere „oc", lige til Slutningen af 1668, da han

[1]) Det skal dog bemærkes, at jeg gengiver hans Beviser i en fra hans egen noget afvigende Rækkefølge.

i Kammerprotokollen, første Gang i Brevet for Prins Jørgen, skriver „og", hvad han saa bibeholder, men Kongeloven har ligeledes „og"; Tilskyndelsen til denne Forandring har han øjensynlig faaet af Pontoppidans Grammatik af dette Aar (1668), hvor den tilraades". Jørgensen fremhæver, at dette Retskrivningsbevis er han først bleven opmærksom paa længe efter, at han ellers var klar over Sagen; men han kalder det nu „et nyt afgørende Bevis". Spørger man endnu om Grunden til, at Regeringen har indladt sig paa denne Antedatering, da ligger den nær. Man havde under Forhandlingerne 1663 med de sachsiske Afsendinge om Anna Sofies Giftermaal med Kurprins Johan Georg givet Antydninger om en Arveret for Kongedøtrene, med hvilke den endelige Kongelov stod i Strid; Anna Sofies Bryllup stod nu 9. Oktbr. 1666; det gjaldt for at forebygge Indsigelser, hentede fra at Kongeloven var yngre end Ægteskabet og derfor uden forpligtende Gyldighed for de før dens Udstedelse avlede Børns Vedkommende, at slaa fast, at den var ældre. Hertil skal føjes, at Kongen netop 1668 havde bestemte Grunde til at komme til et Resultat med Hensyn til „sin sidste Vilje" og Arvefølgen, idet Kongedatteren i Dresden imødesaa sin første Nedkomst, og der var Mistanke om et Attentat paa Dronninggaard mod selve den danske Kongefamilie.

Saa vidt A. D. Jørgensen. Allerede i en Anmeldelse af Værket om Griffenfeld, trykt i det Letterstedtske Nordisk Tidskrift 1894, tillod jeg mig Indsigelse mod hans Paastand (S. 441 f.). Bortset fra det noget usandsynlige i, at Frederik III, uden tvingende Grund — og en saadan kunde jeg ikke se i Forholdet til Sachsen —, skulde have villet foretage et Slags Falskneri med Enevældens fremtidige Fundament, forekom Beviserne trods deres Skarpsindighed mig ikke overbevisende. At Schumacher, som rigtigt er, først har begyndt at skrive paa Slægtregistret 1669, kunde dog i og for sig ikke være afgørende. At han talte om Kongeloven som dateret og ikke som udstedt 1665, var ganske i Overensstemmelse med dens egen Udtryksmaade. De forskellige Udtryk i Prinsessernes Afkaldsbreve af 1666—67 og 1671

kunde meget let forklares ved, at Kongeloven i de førstnævnte Aar under alle Omstændigheder ikke var noget offentligt Dokument, som man kunde ønske at henvise til over for fremmede, medens den 1671 var tagen frem af Hvælvingen og oplæst for Gehejmeraadet. Derimod kunde jeg dengang ikke komme helt bort fra de to andre Beviser, Seglenes Forarbejdelse og Retskrivningen, men jeg gjorde gældende, at de kun havde Betydning for Udfærdigelsen af de nu bevarede Haandskrifter, ikke af den foreløbige Original, som ogsaa Jørgensen forudsatte Tilværelsen af; jeg kunde udtrykkeligt have tilføjet, at naar han havde udtalt, at denne ikke kunde være synderlig ældre, afhang dette jo af de andre Bevisers Holdbarhed.

Som man ser, gik jeg 1894, ligesom Jørgensen, ud fra, at der ingen Forskel var i Henseende til Beseglingen og Retskrivningen imellem de to bevarede Originaler, af hvilke den ene findes i Rigsarkivet, den anden i Regaliekammeret paa Rosenborg. Efter den første havde A. D. Jørgensen nogle Aar i Forvejen udgivet et bogstavret Aftryk i *Kongeloven og dens Forhistorie* (Kbh., 1886, S. 38 ff.), medens han i Fortalen til samme Skrift (S. VI f.) havde beskrevet begges Ydre.

Sysselsat med Forberedelserne til at skrive Frederik III's Historie i *Danmarks Riges Historie* er jeg nu kommet tilbage til Spørgsmaalet og har ved Museumsdirektør Dr. Mollerups Velvilje haft Lejlighed til nøjere at undersøge Originalen i Regaliekammeret og kollationere den med den trykte Udgave af 1886, hvad der er det samme som med Originalen i Rigsarkivet. Det skal nu straks siges, at reelt er der ingen nævneværdig Forskel paa de 2 Haandskrifter. Et enkelt Sted er to Ord stillede anderledes ved Siden af hinanden[1]), et andet Sted er et først glemt Ord skrevet til foroven, et tredje Sted viser Spor af Radering. Men alt dette er reelt ganske betydningsløst. Helt anderledes stiller det sig derimod med Hensyn til Beseglingen og Retskrivningen.

[1]) Art. 29, Udg. S. 61 L. 11 vircklig**en** hannem i Stedet for hannem vircklig**en**.

I Regaliekammerets Original findes efter Dateringen (Giffvet paa Vort Slott Kiøbenhaffn, den 14. Novembr. Aar 1665) kun Kongens Underskrift: Friderich, hvorimod Rigsarkivets har: Under vort Zignete. Friderich (Udg. S. 67). Endvidere er der bevaret en simplere Traad, der har forenet de 6 Blade, hvoraf Haandskriftet bestaar, uafhængigt af de Snore, hvori Guldseglet hænger. Saa meget tør sluttes heraf, at da Frederik III underskrev denne Original, behøver der ikke at have været Tanke oppe om, at den skulde forsynes med et Signet eller Segl. Jørgensens Bevis, hentet fra Tidspunktet for Seglenes Forarbejdelse, kan da ikke ramme denne Original.

Jeg vendte mig dernæst til Retskrivningen. Som allerede sagt, har Jørgensen paapeget 3 Stadier i Schumachers Stavning af Ordet: „og". De kan nøjere afgrænses paa følgende Maade. Hvad der er bevaret af hans Autografer indtil Efteraaret 1665, har Skrivemaaden: „och" [1]; sidste Gang findes den, saa vidt mig bekendt, i en Optegnelse i hans Kammerprotokol af 21. Septbr. 1665 [2]). Derefter skriver han 1666, 1667 og største Del af 1668: „oc", og endelig fra Udgangen af 1668: „og" [3]). Tager man nu Kongeloven, saa findes Ordet: „og" 362 Gange i den [4]). I Rigsarkivets Original er Skrivemaaden alle Vegne: „og". Men nu viser sig det helt modsatte i Regaliekammerets. Der er 2 Gange: „oc", 3 Gange: „og", og 357 Gange: „och". Hertil maa føjes, at dets Retskrivning ogsaa i andre Henseender viser Forskel fra Rigsarkivets, og

[1]) Se især Brevene i Danske Mag. 5. R. II, 52 ff.

[2]) Senere Autografer fra 1665 kender jeg ikke.

[3]) Overgangen fra „oc" til „og" er tydelig baade i Kammerprotokollen og i hans egh. Randbemærkninger i et Register til Kancelliekspeditionerne fra April 1668 til Maj 1670 (Rigsark., Frederik III's Kabinetsarkiv). Dog er der ganske naturligt en Vaklen, som naar Kopien i Kammerprotokollen af Prins Jørgens Gavebrev et Sted har „oc", hvor den ogsaa med Schumachers Haand skrevne Original (Rigsark.) har „og".

[4]) For Sikkerheds Skyld bemærker jeg, at jeg ikke har medtaget Titelindledningen, som ingen af Stederne er med Schumachers Haand.

det altsammen i Retning af hvad Schumachers Retskrivning var i hans yngre Dage[1]). Alt i alt er det nu umuligt, at en Mand selv i en retskrivningsforvirret Periode kan have skrevet 2 saa vigtige og ellers enslydende Haandskrifter paa samme Tid. Men da Retskrivningen endvidere er den fra 1665 og ikke den fra Tiden mellem dette Aar og 1668, falder ogsaa enhver Tanke bort om, at de er skrevne blot nogenlunde samtidigt[2]).

Forholdet er nu altsaa det: Der er ingen reelle Beviser for, at Kongeloven er antedateret. Beseglingsbeviset rammer ikke Originalen i Regaliekammeret, og denne viser ved sin Retskrivning, at den netop stammer fra den Tid, Dateringen angiver. Datum 14. Novbr. 1665 er altsaa ægte paa den. Af Kongeloven er den Dag udfærdiget en Original, eller, om man vil, en Koncept[3]). Men først i Slutningen af 1668 er den anden Original udfærdiget. Og der bliver altsaa tilbage af Jørgensens Hypotese, at Kongen først da endelig har slaaet Loven fast, rimeligvis fordi han begyndte at ane, at han ikke skulde leve meget længere[4]).

---

[1]) Dog er der større Inkonsekvens end ved Ordet: „og". Der findes: Magt, Egteskab, saaledes som i Rigsarkivets Haandskrift, men ogsaa: Mact, Ecteskab, betractet, acte, Fryct, Encke, dyctig, roelig, m. m.

[2]) En Indvending, der kan gøres mod denne Slutning, er selvfølgelig den, at Schumacher jo dog 3 Gange har skrevet: „og", og saaledes foregrebet sin egen, ja hele Tidens ortografiske Udvikling, eftersom Pontoppidans Grammatik jo først er fra 1668. Denne Indvending er dog i Virkeligheden uden Betydning, thi for det første er der Spor til Vaklen allerede i den ovfr. nævnte Optegnelse af 21. Septbr. 1665, der eet Sted har: „end og", og dernæst, hvad der er vigtigere: Reformen med Forandringen af „och" eller „oc" til: „og", skyldes slet ikke, som Jørgensen synes at mene, Pontoppidan, men Peder Syv i hans Betænkninger over det Cimbriske Sprog, og denne Bog var udkommen 1663.

[3]) Herpaa kunde jo tyde den enkelte Radering og den enkelte Tilskrift af et Ord.

[4]) Om det formentlige Attentat har spillet en Rolle, kan naturligvis ikke vides.

Det er altid en lidt kedelig Sag at polemisere mod en højtfortjent Mand, som ikke længer kan forsvare sin Mening. Men Spørgsmaalet har en ikke ringe Interesse, ikke alene fordi det angaar et af vor Histories vigtigste Aktstykker, men ogsaa fordi det hænger sammen med to andre Spørgsmaal, det ene om Udviklingen af Schumachers Indflydelse hos Frederik III, det andet om det Tidspunkt, paa hvilket Kongen endeligt og urokkeligt har fastslaaet den ubetingede Enevælde. Særlig om det sidste Spørgsmaal har jo ogsaa Jørgensen opstillet en ejendommelig Teori. Men herpaa skal jeg ikke ved denne Lejlighed komme ind.

3.

Sagnkrøniken i Lundeårbøgerne.

Af Jørgen Olrik.

Lundeårbøgerne rummer som bekendt i deres senere skikkelse (fra 13. årh.) en ejendommelig lille sagnkrønike, indskudt blandt de tørre årbogsefterretninger, efter år 762, lige foran ordene „Nu går Romernes kejserdømme over til Franklands konger". Sagnkrøniken findes dog kun i de tre bevarede håndskrifter af årbøgerne, men ikke i det til grund for Ludewigs udgave (Reliquiæ manuscriptorum IX, 1) liggende håndskrift [1]).

[1]) Om håndskriftforholdet se A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens hist. i Middelald. 216 ff. Denne forfatter tildeler det ene af de bevarede håndskrifter, et fragment fra c. 1300 (Arnemagn. saml. 843, 4°). en særlig betydning, idet han mener, at dette håndskrift repræsenterer en ejendommelig (ældre) form af årbøgerne, der manglede de bibel- og verdenshistoriske notitser, som findes i de to andre håndskrifter, der er udgivne af Waitz i Nordalbing. Studien V, 7 og af Langebek i Scr. rer. Dan. I, 212. Dette håndskrift skulde altså have begyndt årbøgerne med den lille sagnkrønike. Denne A. D. Jørgensens

Denne lille sagnkrønike er meget ejendommelig og indeholder adskillige ellers ukendte oldsagn; den danner ubetinget et afsluttet hele overfor årbøgernes andre afsnit, som den ifølge hele sin natur intet har tilfælles med.

antagelse er vistnok ikke urigtig; men det må dog bemærkes, at af fragmentets 13 blade er de 4 første optagne af et bibelhistorisk kompendium (hvis begyndelse mangler); hvorvidt der efter dette har fulgt et verdenshistorisk kompendium, er da ikke godt at sige. Så meget er i al fald vist, at dette bibelhistoriske kompendium ingen lighed har med de tilsvarende afsnit i de to af Waitz og Langebek udgivne tekster, men er betydelig vidtløftigere. Iøvrigt udmærker dette håndskrift sig ved talrige tilføjelser i randen, af hvilke dog de fleste er uden synderlig betydning; men enkelte, der angår Danmark, har Langebek aftrykt som noter under texten af hans udgave i Scr. rer. Dan. I, 212, hvilket altså er ganske vildledende, da de i håndskriftet står som randgloser til en helt anden text end den af Langebek udgivne. Disse randgloser udmærker sig gennemgående ved den fuldstændige historiske vilkårlighed, hvormed de sætter Danmarks navn i forbindelse med verdenshistorien; navnlig gælder dette den anden tilføjelse, der meddeler, at Julius Cæsar underlagde sig Danerne og ved Slesvig opførte Juresborg, der rettere efter ham burde kaldes Julesborg. Den tredje tilføjelse, der handler om Domitians og Trajans kampe med Dacerne, skyldes naturligvis en forveksling af Dacer og Daner. Endelig har den samme hånd, som har skrevet de ovennævnte randgloser, vistnok også foretaget en rettelse i selve sagnkrønikens text. I dennes indledningsfortælling, hvori berettes, hvorledes kejser Augustus (!) på Dans tid angreb Danmark, er nemlig Augustus i marginen rettet til Vesotes rex Egipti, vistnok med samme hånd, som den, der har skrevet gloserne. Denne Ægypterkonge Vesotes er kun kommen her på denne plads ved den fuldstændigste vilkårlighed; efter oplysning af min broder dr. phil. Axel Olrik er han en af de konger, som Justinus i sin Verdenshistorie nævner som de ældste; Justinus (I, 1) omtaler ham i følgende sammenhæng: Efter at have bemærket, at erobringskrige ikke var kendte i gamle dage, går han over til at tale om Ninus, der var den første, som brød den gamle skik. Dog havde allerede før Ninus' tid Vesotes af Ægypten og Tanaus af Scythien gjort store tog udenfor deres egne lande; men disse gjorde tog ikke for erobrings, men for

Vi vil her forsøge at nå til en nøjere bestemmelse af dens affattelsessted og -tid.

Den i og for sig nærmestliggende antagelse vilde utvivlsomt være den, at krøniken stammer fra en lundsk forfatter ligesom årbøgernes andre partier. Denne antagelse er dog uholdbar, da ingen af de stedfæstelser, krøniken indeholder, peger til Skåne. De væsentligste stedfæstelser er disse.

1) I indledningssagnet om Danmarks tilblivelse betragtes Sælland med tilliggende øer, der i krøniken kaldes Videslev, som Danmarks hovedland; over Videslev sætter Upsalakongen Ypper sin søn Dan til underkonge, og fra Videslev indkaldes denne af Jyderne til forsvar af sydgrænsen, hvorefter han tages til konge over hele Danmark.

2) Det er overvejende Lejrekonger, som krøniken nævner; navnlig spiller den bekendte, til Lejre særlig knyttede sagnkres om Ro, Helge, Yrsa, Adisle og Rolf Krake en fremtrædende rolle; om Dan, Ro og Haldan berettes særskilt, at de blev højlagte ved Lejre.

3) I krøniken findes sagn om, hvorledes Roskilde blev grundlagt ved, at Ro flyttede den gamle midt i Sælland beliggende købstad Høgekøbing ned til en vig af Isefjord og således grundlagde en ny by, der fik navn efter ham selv og efter en rig væld ekilde der på stedet.

4) Krøniken fortæller, at Rolf lagde indtægterne af Horns herred i Sælland til sin søster Skulds bord og i herredet byggede den by, der efter hende fik navnet Skuldelev.

Disse træk peger alle i en bestemt retning, idet de nemlig afgørende tyder på, at krønikens forfatter er Sællænder og, nøjere bestemt, hører hjemme i Roskilde. — At de oldsagn, som krøniken fortæller, og som aldeles overvejende drejer sig om Lejrekonger, er sællandske, kan der ikke herske nogen tvivl om; Jylland spiller kun en rolle i det

---

hæderens skyld. — For at lægge fortællingen om Danmarks tilblivelse så langt tilbage i tiden som muligt har glossatoren altså vilkårlig indsat denne gamle sagnkonge i steden for Augustus, som han muligvis har følt ikke hørte hjemme på dette sted.

indledende sagn om Dan, og Skåne nævnes kun ved samme lejlighed samt som hjemsted for Rolfs drabsmand Hjarvard. Imod denne krønikens sællandske karakter taler selvfølgelig ikke de enkelte spredte stedfæstelser andetstedsfra, som findes i krøniken, således beretningen om højlæggelsen af kong Helges elskede Tora på Torø (Turø) ved Fyns sydkyst, eller omtalen af Læsø som havjætten Læs hjem; det samme gælder omtalen af Hedebys navn som afledt af dronning Hede — et navnesagn, der allerede findes hos Ælnod. Medens nemlig disse træk står ganske isolerede, peger den lille gruppe stedfæstelser, som ovenfor er opregnede, afgjort hen på Roskildeegnen og snarest Roskilde by som forfatterens hjemsted. Dette gælder først og fremmest sagnet om Roskilde bys grundlæggelse, der nævnes som kong Ros hovedbedrift; som et ejendommeligt lille træk kan fremhæves, at efter at have fortalt, hvorledes Ro gav byen navn, tilføjer forfatteren stolt: quæ hoc nomine voca[bi]tur in æternum [1]). Tyder allerede dette stærkt på en vis forkærlighed for Roskilde hos forfatteren (lokalpatriotisme), bekræftes antagelsen om Roskilde som hans hjemsted ved de andre stedsagn fra Roskildeegnen, som han fortæller. Til grund for beretningen om de forskellige kongers højlæggelse ved Lejre ligger således åbenbart en stedlig overlevering om bestemte høje navne; på Roskildeegnen peger endelig også stedsagnet om Horns herred og Skuldelev hen, der er af en så fuldstændig lokal karakter, at det vanskelig kan tænkes optegnet af en mand, der ikke hørte hjemme eller i al fald var godt kendt i denne egn [2]).

[1]) Ganske lignende ord anvendes efter fortællingen om, hvorledes stormændene gav riget navn efter Dan: Tu es Danus, regio tuo Dania vel Dacia vocabitur, quod nomen in æternum non delebitur. — At forfatteren bruger de samme stolte ord ved omtalen af Roskilde som ved fremstillingen af Danmarks tilblivelse, finder sin naturligste forklaring ved den antagelse, at denne by er forfatterens hjemsted.

[2]) Den samme opfattelse, som her er fremsat, er allerede tidligere kort antydet af Axel Olrik, Forsøg på en tvedeling af kilderne til Sakses oldhistorie I 98 (jfr. II 296): „Sprogformen

Denne antagelse om Roskilde som krønikeforfatterens hjemsted vilde naturligvis yderligere vinde i sikkerhed, om man i krøniken kunde finde tilknytningspunkter til tidligere roskildsk historieskrivning. Dette er i virkeligheden ikke vanskeligt; man sporer nemlig i krøniken en kendelig stilistisk påvirkning af den bekendte lille Roskildekrønike, den ældste sammenhængende Danmarkskrønike, begyndende med kong Haralds omvendelse 826, forfattet af en Roskildeklerk c. 1140. Mindre væsentligt er det, at visse ord og vendinger fra Roskildekrøniken genfindes i sagnkrøniken (såsom *sicut postea docebimus; in regnum succedere; in regnum levari*); ti dette kunde muligvis skyldes tilfældigheder; som en tilfældighed kan det derimod umulig forklares, at en hel lang periode i sagnkrøniken ordret er skrevet ud af Roskildekrøniken. Det hedder nemlig om kong Snjo: Regnavit igitur Snyo . . . crudeliter in Dacia, superbus, iniquus, elatus, et in malitia nimis potens, per omnia terribilis, more fulminis incedens, flentibus, si quid videbantur habere, abstulit, habentibus et male ridentibus sparsit, multas iniquas leges instituens et injustas. Dette er en ordret gengivelse af Roskildekrønikens karakteristik af Erik Emune: Hericus autem . . . superbus, elatus, et in malitia potens, per omnia terribilis, more fulminis incessit, flentibus, si quid videbantur habere, abstulit, habentibus et male ridentibus sparsit; samt af Erik Egode: multus iniquas et injustas leges adinvenit.

Således er det da utvivlsomt, at sagnkrøniken har benyttet Roskildekrøniken, og den tidligere fremsatte antagelse om Roskilde som dens forfatters hjemsted har herved vundet ny bekræftelse. Men det indvundne resultat giver tillige anledning til forskellige overvejelser angående sagnkrønikens oprindelige bestemmelse. I og for sig er en krønike, der udelukkende består af oldsagn og standser ved den historiske

i navnene er ikke skånsk, som man skulde vente, men vestligere dansk; forfatteren er særlig kendt med steder i det nordligere Sælland, ikke blot Roskilde og Lejre med dets kongehøje, men han dvæler også ved et sted som Skuldelef i Hornshæreth".

tids begyndelse, en så mærkelig fremtoning i dansk middelalderlig historieskrivning, at man har ret til at spørge: Hvorfor i al verden standser krøniken ved den kristne kongerækkes begyndelse i steden for at føre Danmarkshistorien ned til samtiden, som alle andre middelalderlige krøniker gør? Man kan umuligt antage, at krøniken, når den med stor sandsynlighed må antages forfattet i Roskilde, oprindelig skulde være skrevet med det formål at indflettes i Lundeårbøgerne, med hvis øvrige tekst den ikke har spor tilfælles. Hvad ligger derimod nærmere end at antage sagnkrøniken for skrevet som indledning til Roskildekrøniken, som den viser tydeligt slægtskab med i stilistisk henseende? Man får herved en fyldestgørende forklaring af, at sagnkrøniken standser just ved den kristne kongerækkes begyndelse: her tager jo nemlig Roskildekrøniken fat, og sagnkrønikens ejendommelige stilistiske forhold til Roskildekrøniken får også herved sin fulde forklaring. Sagnkrøniken må da være forfattet af en mand i Roskilde, der har følt det som et savn, at de gamle hedenske oldtidskonger slet ikke nævnes i Roskildekrøniken, og har søgt at bøde herpå ved sin lille sagnkrønike; denne indledes da også lidt demonstrativt med de ord: *primo tempore* („for at begynde med begyndelsen").

Sagnkrøniken kommer herved til at stå som en ret ejendommelig overgangsform i dansk krønikeskrivning: den stammer fra en tid, da man under påvirkning af den genvågnende nationale sans og interesse for fædrenes store bedrifter følte savnet af en Danmarkshistorie, der ikke nøjedes med den kristne kongerække, men gik helt tilbage til rigets første tider — en tankeretning, der affødte Sven Aggesøns og Sakses historiske skrifter. Sagnkrøniken står da som en overgangsform til disse sammenhængende Danmarkshistorier: man har ikke vovet sig til at skrive en helt ny Danmarkshistorie, men har nøjedes med at stille nogle af de vigtigste oldsagn i spidsen for den allerede forhåndenværende Danmarkskrønike, — en sågmeget besynderligere sammenstilling, som ånden i sagnkrøniken fjerner sig i høj grad fra Roskildekrønikens tendens. Idet vi betegner sagnkrøniken som

en overgangsform til de større historiske skrifter fra Valdemarstiden, er hermed tillige dens affattelsestid given: den ældre Valdemarstid. Den stærke nationale strøm, som går igennem krøniken, især dens første fortælling (om Danmarks tilblivelse), peger hen til samme tid, navnlig når det tages i betragtning, at nationalfølelsen er stærkt fjendtligt vendt mod den mægtige nabo sydpå og især mod den tyske kejser; krønikens forfatter har meget travlt med at forsikre, at Danmark aldrig har været nogen fremmed underlagt (kun med én undtagelse: kejser Ludvig, som fik kristnet den første danske konge), og det er kejserens (!) angreb på sydgrænsen, der bliver anledning til, at Danmarks enkelte lande samles til ét rige. Ret ejendommeligt er det også, at skurken i sagnkredsen om kong Rolf, nemlig Hjarvard, kaldes „tysk af byrd", skønt han umiddelbart i forvejen benævnes skånsk høvding (comes Scaniæ). Hele denne tyskfjendtlige tendens og den store iver for at betone, at Danmark altid har været frit og uafhængigt af den tyske kejser, peger med bestemthed på Valdemar I's eller begyndelsen af Knud Valdemarsøns kongetid, da forholdet til Tyskland og til den tyske kejser virkelig var et brændende spørgsmål for alle Danske.

Når krøniken således må antages at være forfattet i Roskilde i den ældre Valdemarstid, så er der ét berømt navn, som man fristes til at sætte i forbindelse med dens affattelse; det er Absalons. Dennes iver for at fremme fædrelandsk historieskrivning er tilstrækkelig kendt, og der er derfor intet usandsynligt i, at han i sin tidligere bispetid kan have tilskyndet en Roskildeklerk til at tilvejebringe en samlet Danmarkskrønike, om det også kun kunde ske ved at sætte en ny indledning på den forhåndenværende krønike (Roskildekrøniken). At dette kejtede forsøg senere er blevet glemt for Sven Aggesøns og Sakses langt betydeligere værker, kan ikke undre os, såmeget mindre, som sagnkrøniken er skrevet på meget tarveligt Latin og røber en naiv uvidenhed om verdenshistoriens kronologi [1]). Men dens ivrig fædrelandske tone er

[1]) Begyndelsen er tilstrækkelig talende: Primo tempore, invadente Daciam imperatore in ætate David (!) . . .

just således, at man kan tænke sig den inspireret af Absalon — såmeget mere, som den er parret med et på engang kongeligsindet og aristokratisk sindelag, der giver sig udslag i sagnet om, hvorledes Danmark fik sit navn[1]). — Hvorom alting er, så indtager den lille sagnkrønike en ret ejendommelig stilling i Valdemartidens historieskrivning, enten den nu skyldes Absalons initiativ eller ikke.

4.

Svend Estridssøns Dødsaar.

Af Johannes Steenstrup.

Underbibliothekar Dr. Sofus Larsen har i „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed" for 1899, andet Hefte (S. 130—45) skrevet en Afhandling „Naar døde Svend Estridssøn?", der meddeles som Tillæg til en anden Afhandling „Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman", med hvilken den dog kun for saa vidt staar i Forbindelse, som deri Kong Svends Død nævnes. Forf. hævder i Modsætning til, hvad jeg havde søgt at godtgjøre i dette Tidsskrift (6 R., Bd. IV, S. 722 f.), at Dødsaaret er 1074 og ikke 1076.

Jeg skal strax udtale, at jeg ganske fastholder min tidligere Opfattelse, og jeg skal søge at vise, at Dr. L. bygger paa saa mange urigtige Opgivelser og gjør sig saa jævnlig skyldig i Feilslutninger, at hans Resultat nødvendig maa blive urigtigt. Dr. L. er meget udførlig og bred, jeg skal søge at være kort.

[1]) Vidit autem rex Dan regionem suam, super quam regnavit, . . . quod esset bona; vocavit primates suos et exactores, et ait: Bene placet mihi regio mea, quo nomine appellabimus eam. Respondentes principes terræ dixerunt: Rex, in æternum vive. Tu es Danus, regio tua Dania vel Dacia vocabitur, quod nomen in æternum non delebitur. — Dette lille sagn indeholder på en måde i kort begreb den for Valdemarstiden ejendommelige samfundsopfattelse.

Forf. sigter aabenbart i disse Afhandlinger efter at give netop den ægte og skarpeste Kildekritik og at fremdrage saa mange Bevismidler som muligt, til Ex. ogsaa palæografiske, men han bliver let saa forvisset om Sikkerheden af den fulgte Undersøgelsesmaade, at han glemmer at betænke, om ikke den givne Sammenhæng forlanger en anden Fremgangsmaade og om ikke det med alle Kunstens Midler fundne Resultat for en roligere Betragtning staar mærket med Usandsynlighed. Dr. L. har saaledes i Hovedafhandlingen bl. a. med skarpt Øie læst og med palæografisk Kundskab rettet et grumme udvidsket Ord paa Ligstenen over den tydskfødte Slesvigerbisp Herman, saaledes at der kommer til at staa *presulis Angli*; han er meget tilfreds med Resultatet, *presul Anglus* betyder Biskop i Slesvig, thi i Middelalderen brugtes *Anglus* for at betegne en Sønderjyde. Da dette nu ganske sikkert aldrig har været Tilfældet[1]), skulde man synes, at alene herved alvorlig Tvivl maatte vækkes om Rigtigheden af det saa møisomt vundne Resultat. Og netop paa samme Maade gaar det i den Tillægs-Afhandling, som her skal belyses.

Kilderne ere uenige i deres Opgivelse af Svends Dødsaar (Dødsdagen 28 April staar derimod fast). De danske Kilder have enstemmig 1074, de fremmede i Nord og Vest 1076, og jeg søgte i den ovennævnte Undersøgelse at bevise, at de sidste havde Ret.

Den 28 April 1074 kan Kong Svend ikke antages at være død — dette er ikke blot min, men A. D. Jørgensens og mange andres Opfattelse — thi Pave Gregor forudsætter endnu 11

---

[1]) Forf. paaberaaber sig Beda og Æthelwerd. Selv om nu to Engelskmænd ved Tiden 730 og 1000 havde havt en saadan Sprogbrug, vilde det da ikke være kritisk rigtigt at gjøre den til dansk Brug i det 12te Aarh. Endvidere have de to Historikere intet saadant; de nævne, at Englænderne, Angli, kom fra et Landskab Angel ved Danmarks Sydgrænse, hvilket jo er noget helt andet. Dr. L. vilde ved at efterse Registret til Langebeks Scriptores let kunne overbevise sig om, at Anglus ikke har denne Betydning.

Maaneder og 3 Uger senere, at han er i Live, idet han tilskriver ham 17 April 1075. Efter Datidens Kommunikationsforhold og Danmarks nøie Forbindelse med Rom maa det anses for ganske usandsynligt, at den berømte Konges Død skulde være ubekjendt for Pavehoffet paa den Tid. Hertil siger nu Dr. L.: „Dette Raisonnement tager mærkeligt nok slet ikke Hensyn til de ekstraordinære Forhold, som just dengang efter Gregors eget Udsagn gjorde sig gjældende. Fra Somren 1073 havde Sachsen været i Oprør mod Keiser Henrik IV., og Forbindelsen mellem Italien og Norden var derfor i de følgende Aar højst usikker, undertiden ganske afbrudt. Paven havde alt tidligere skikket Sendemænd til Kong Svend; men „propter perturbationem terræ Teutonicæ periculosum tunc fore cognoscentes ad nos reversi sunt"". Saaledes er Pavebrevets Dato ikke „i mindste Maade i Stand til at rokke de danske Hjemmelsmænds Autoritet i dette Spørgsmaal".

Nu maa imidlertid Oprøret i Sachsen i Løbet af Aaret 1073 og den første Maaned af 1074 — indtil Kongen maa slutte den ydmygende Fred i Gerstungen 2 Febr. d. A. — siges slet ikke at vedrøre denne Sag, eftersom Kong Svend jo i hvert Fald først døde nogle Maaneder senere; kun kan man antage, at det netop var paa den Tid Gregors Sendebud vare i Tydskland paa Veien mod Nord, men vendte om. I den følgende Tid, i hvert Fald i det sidste Halvaar af 1074 og indtil Sommeren 1075, var alt roligt i Tydskland, og et Budskab om Kong Svends Død vilde med største Lethed kunne være naaet baade til Kongen og til Rom, ligesom pavelige Udsendinge uhindret vilde have kunnet drage gjennem Sachsen til Danmark. Det er i Løbet af denne Tid, at Sachserne mærkede, at Kong Henrik nærede Hævnplaner mod dem og i Stilhed forberedte alt til en ny Kamp. Der løb Rygter om, at han søgte Forbund med forskjellige udenlandske Fyrster; saaledes skulde han have givet Danskernes Konge store Tilsagn om Løn for Hjælp, og Kilden, som bringer denne Efterretning, forudsætter klart nok, at den *rex Danorum*, som regerede 1074—75, er den samme som den, med hvem Kong Henrik

havde havt Sammenkomst i Lüneburg 1071 [1]). I Juni 1075 brød det løs, og Henrik vandt Slaget ved Unstrut [2]). — Netop under politiske Forhold som disse kan man være overbevist om, at de krigsførende Parter ville skaffe sig Efterretninger om Regenterne i Nabolandene, og Kundskaben om Kong Svend var i Live eller død, har derfor sikkert været kjendt i Tydskland og atter herfra kunnet meldes til Rom.

Thi mellem Rom og Tydskland var Forbindelsen i Aarene 1074—75 jo saa langt fra afbrudt, at Gregor sendte Brev paa Brev til tydske Geistlige og havde Forhandlinger med dem, saaledes som hans „Registrum" paa mange Sider udviser. Iøvrigt gik de Danskes Vei til Rom jo ikke over Sachsen, men ad Rhinveien og Lothringen, og her have danske Pilegrimme stadig uhindret kunnet færdes. Endelig kunde Gregor jo af Franske, Engelskmænd, Norske, Svenske og mange andre faa Efterretning om, at den Konge var død, til hvem han følte sig saa stærkt knyttet og hvis Lige i Ydmyghed, Trofasthed og enestaaende Kjærlighed til Kirken han knap nok havde fundet mellem Konger (Gregors Udtalelse i Brev 6 Nov. 1077).

Derfor maa formentlig Aaret 1074 forkastes som usandsynligt. Desuden fandt jeg Opgivelsen i de danske Kilder yderligere svækket ved besynderlige Modsigelser. Saaledes betegner Ælnoth 1074 som Kongens 28de Regeringsaar (1047 + 28 = 1075). Hertil bemærker Dr. L.: „Hvorfor kan Ælnoth ikke for sine Ansættelser have benyttet samme Udgangspunkt, som Prof. Steenstrup mener, at Forf. af Knytlinga for en Del og med en vis Ret har lagt til Grund for sine, nemlig Vaaren 1046?" Hertil maa bemærkes, at det dog ikke er mig, som har tillagt Knytlinga dette Udgangspunkt; det er Sagaen selv,

[1]) Bruno fortæller det som vitterligt, ikke blot som Rygte, i sit faa Aar efter forfattede Værk „De bello Saxonico liber" c. 36, jfr. c. 20, 21 (Pertz, Scriptores V. 335, 341), men tydske Historikere udtale, at den lidenskabelige Forfatters Opgivelser høist kunne tages som Rygter, der gik i Sachsen.

[2]) Om disse Tidsangivelser se Giesebrecht, Kaiserzeit, 5te Aufl., III. 1 (bl. a. S. 296, 309, 312). Meyer v. Knonau, Heinrich IV u. Heinrich V. II (bl. a. S. 327, 413. 485, 496).

der siger, at der var gaaet 29 Vintre siden Kong Magnus' Død (1047 + 29 = 1076) og endvidere 2 Vintre i Ufred med Kong Magnus, altsaa før 1047; og dette er jo fuldkommen korrekt. Ælnoth gjør intet saadant Regnestykke, han siger, at Svend døde 1074, som var „annus regni ejus vicesimus octavus", han har selv tidligere sagt, at Svend og Magnus kæmpede mange Kampe sammen „de principatu Daciæ" indtil Svend ved Magnus' Død „nativi soli principatum obtinuit" (Scr. III. 332, 339). Hvis vi uden Antydning af Kilderne selv tage et af de Aar 1042—46 som Udgangspunkt, da Svend laa i Kamp med Magnus, efter Behag snart et, snart et andet af dem, og hvis vi stundom regne efter virkelige Regeringsaar, stundom efter Kalenderaar, „kan man faa næsten alt Muligt til at passe" (saaledes siger Ræder, Danmark under Svend Estridsen og hans Sønner 590). Dr. L. bemærker ikke det Farlige deri; han lader Roskildekrøniken („1074 i sin Regerings 31te Aar") og Necrologium Lundense („1074, herskede i 30 Aar") begge tælle fra 1044. Ad denne Vei komme vi virkelig ikke et Skridt videre.

Paa Grund af de danske Kilders Mangelfuldhed maa vi altsaa holde os til Udlandets. Og jeg gjorde opmærksom paa, at i England maatte man vide Besked om Danmarks Konge, eftersom denne i de Aar to Gange sendte Flaader derover. To af hinanden uafhængige Kilder, den angelsachsiske Krønike og Simeon of Durham, berette om Kong Svends Død 1076.

Dr. Larsen bestrider nu, at de to Kilder ere uafhængige af hinanden og at Simeon er en Førstehaands Kilde. Simeon har kun ordret afskrevet en Notits hos Florentius af Worcester[1]). „Jeg har benyttet den Udgave af hans Værk (Chro-

[1]) Dr. Larsen siger, at Krøniken „sædvanligvis, men maaske ikke helt med Rette tillægges Florentius Wigorniensis" (S. 140). Florentius' Forfatterskab kan dog næppe bestrides, og jeg veed ikke, at nogen tager det i Tvivl (Dictionary of national biography, Florence of W., Hardy, catalogue of materials II. 129 f.). Dr. L. henviser til Liebermann, Anglo-Normannische Geschichtsquellen 295, men her antydes kun, at maaske ogsaa andre havde medvirket, og der synes nærmest tænkt paa hans Krønikes allersidste Partier.

nicon ex chronicis), som udkom i London 1592", siger Dr. L. Men det er høist urigtigt at benytte en saa forældet Udgave, naar en ny og bedre findes; jeg har benyttet Thorpes Udgave af 1848—49 for English Historical Society, og deri findes den paaberaabte Notits ikke. Saaledes var jeg i min gode Ret ved at antage, at Simeon ikke her har havt Florents af Worcester til Kilde. Thorpe erklærer ogsaa i sin Udgave, at de Dublinske Haandskrifter, som bleve lagte til Grund for Udgaven af 1592, synes at være af ringere Værdi end dem, som han har benyttet for sin Udgave[1]), og det kan ses af andre Oplysninger, at der i de Dublinske Haandskrifter er gjort Tilføjelser fra andre Kilder[2]).

Den nye Udgave af Simeon af Durhams Krønike bekræfter da ogsaa ganske Rigtigheden af min Opgivelse. Udgiveren har trykt Notitsen om Kong Svend med stor Sats, altsaa som en original Notits af Simeon, i Modsætning til Stykker, der staa med mindre Sats før og efter og angives som tagne af Florentius[3]). „Jeg har benyttet R. Twysdens Udgave i Hist. Anglicanæ Scriptores X, London 1652", siger Dr. Larsen, men det er meget uklogt saaledes at holde sig til forældede Udgaver og derved kommer man til vrange Resultater.

Jeg har betragtet Simeon som selvstændig Kilde ved Siden af den angelsachsiske Krønike, fordi denne Forfatter, der har mange Oplysninger fra danske Landsdele af England, veed,

---

[1]) Florentii Wigorniensis monachi chronicon ex chronicis ed. B. Thorpe, 1848—49. II. p. XIII.

[2]) Hardy angiver i Descriptive catalogue of materials relating to the history of Great Britain II. 129 f. foruden 7 andre Manuscripter 2 i Trinity College i Dublin bevarede. Det første af disse Nr. 602 nævnes som benyttet ved Udgaven af 1592, i hvilken der dog findes enkelte Ting, som ikke ere tagne af Manuscriptet. Det andet Nr. 315 beskrives som en Sammenstykning fra forskjellige Forfattere, deriblandt Florentius. — Se ogsaa om Tilføielser Liebermann, Ungedruckte Anglo-Normannische Geschichtsquellen 24.

[3]) Simeonis monachi opera omnia, ed. Arnold, 1882—85 (Chron. & Memorials) II. 208. — En anden Udgave fra vor Tid er den af Hinde for Surtees Society besørgede (1868).

hvad Krøniken ikke veed, at Svend var boglærd. Men her er jeg, efter Dr. L.s Udsagn, „ganske paa Vildspor. Man kunde med lige saa stor Ret slutte, at ogsaa den sachsiske Annalist havde hørt om Kong Svends litterære Dannelse, siden han kalder ham *rex scientissimus*. Nej, begges Visdom er laante Fjer, den sachsiske Annalist har afskrevet sin Notits efter Adam af Bremen", og Simeon har udskrevet Florents (hvilket altsaa, som paavist, ikke er Tilfældet). De færreste Læsere ville vel kunne forstaa, hvad en Sachser-Annalist fra den senere Halvdel af det 12te Aarh. kan have at gjøre med de her nævnte Kilder, og Simeon har ikke Ordet *scientissimus*, men derimod *bene litteris imbutus*. Denne Kundskab kan Simeon have mange Steder fra, jeg har ikke villet udtale noget derom, men kun sagt, at Svends litterære Dannelse var „kommen ham for Øre". Men jeg finder det næsten mærkeligt, at Dr. Larsen ikke her har set en Kilde, hvorfra Simeon kunde have hentet Oplysningen. I sin Undersøgelse hævder nemlig Dr. L., at Samlingen af Gregors Breve (Registrum Gregorii) skal i den Grad have været kjendt og benyttet af de engelske Aarbogsforfattere, at de her tog deres Oplysninger om danske Forhold. I Brev af 25 Jan. 1075 skriver nu Gregor til Kong Svend, at han var en af de mest boglærde blandt de christne Fyrster [1]).

Dr. Larsen opstiller derpaa en hel Theori om, hvorfra de to Kilder fra England have deres Kundskab. Den latinske Kilde har ikke benyttet den angelsachsiske Krønike, men maa have havt en latinsk Text for sig; dette kan ses af Navneformen *Suanus*, der er „dannet paa Trods af al Etymologi og alle Lydlove" og kun er en Afskriverfeil for *Sueinus*, hvilket bliver nærmere belyst palæografisk med Afbildning. Her gjør Dr. L. sig skyldig i den Feil at sætte Formen *Suanus* i særlig Forbindelse med Aaret 1076, skjøndt Florentius anvender den overalt fra Aaret 1013, altsaa paa Steder, hvor han vitterligt

[1]) Monumenta Gregoriana, ed. Jaffé, 167: præ ceteris regnorum principibus tam peritia litterarum quam studio ecclesiasticæ exornationis pollere intelleximus.

nok oversætter den engelske Krønike og derfor har dennes *Swegen* for sig. Ikke blot Svend Tveskjæg, Svend Alfifas Søn, og Svend Estridssøn, men endog Angelsachseren Jarl Godwins Søn Swegen betegnes som *Suanus*, og denne Form anvender senere Simeon af Durham og mange andre engelske Kilder. Derfor gaar denne philologiske og palæografiske Kritik helt til Spilde.

Dette fælles Grundlag for de to engelske Kilder — hedder det videre — maa have været en Slags kirkelig Krønike, „thi de tre Efterretninger fra Danmark maa alle henregnes til denne Kategori, ja fra et rent kirkeligt Synspunkt maa de betragtes som Hovedbegivenhederne i Danmark fra 1076—1100" (S. 143). Her er Tale om **1.** Kong Svends Død, og denne gjøres altsaa af Forf. rent vilkaarligt til en kirkelig Begivenhed, **2.** Knud den Helliges Død og **3.** hans Skrinlæggelse. Bag disse tre — 3 — Notitser skimter Dr. L. en hel Krønike; dette er dog vel næsten at give Fantasien frie Tøiler. — Og hvorfra har saa hin ukjendte Krønike faaet det falske Aarstal 1076? „Forklaringen ligger i Gregor den VII's Registrum". Krønikeskriveren fandt i denne Brevsamling, at det sidste Brev til Kong Svend var fra 1075, det første til hans Efterfølger fra 1077 og sluttede saa, at Kongen maatte være død 1076. Enhver ser, at dette er den reneste Gjætning. Det ligger meget nærmere at tænke, at de mange Danske, der endnu fandtes i England, hørte det rigtige Aar 1076 af deres Frænder i Danmark, eller at Vagtmændene ved Kysterne, som frygtede Danerkongens Angreb, fik hans Død i Tide opspurgt. Denne Forklaring har da i hvert Fald den Fordel ikke at være kunstig.

Men Dr. L. gaar endnu videre, ogsaa Navnet paa den Søn, der fulgte Svend paa Thronen, har den ukjendte Krønike faaet fra Registret. Han kaldes i dette *Aconus*, men det kan være en Feillæsning for *Aroldus*, saaledes som det nærmere grafisk paavises (hvad der iøvrigt næppe var fornødent). Altsaa, uagtet ikke et eneste Haandskrift i Europa af Registret har Formen Aroldus, skal denne have staaet i et Haandskrift, der gik til England, thi — derfra kunde den engelske Krønike

have Navnet. Dette er virkelig at drage Slutninger i en Ring. Den regerende danske Konges Navn kan lettest tænkes at være gaaet direkte over Nordsøen.

Det bliver vist derfor bedre at slaa en Streg over al denne Gjætten og sige, at de engelske Kilder have selvstændige Efterretninger om at Kong Svend døde 1076.

Dette Aar have endvidere de islandske Annaler og Snorre. Dette er kun een Kilde — siger Dr. L. — thi Annalerne støtte sig til Snorre og hans Tidsregning. Imidlertid er det vist, at Annalerne tillige have støttet sig til danske Kilder, og disses Angivelse af 1074 maa de altsaa have vraget. Snorre, hedder det videre, er ikke selvstændig, han støtter sig til Are Frode, og Are har havt „et ret godt Kjendskab til engelske historiske Arbeider". Saaledes naa vi atter til et engelsk Udgangspunkt — men rigtignok kun ved at tegne Muligheder ude i det Fjerne. Fordi Snorre har benyttet Are, er det ikke givet, at han har benyttet ham ved denne Tidsangivelse, og fordi Are har kjendt engelske Kilder, er det ikke sagt, at han har truffet en engelsk Krønike med Opgivelsen om Kong Svend. Imidlertid skal Beviset for, at vi virkelig have Kilden til Snorres feilagtige Tidsbestemmelser i de engelske Annaler være den, at vi i disse netop møde „de to Aarstal, som væsentlig skiller Snorres Kronologi fra den danske for dette Tidsrums Vedkommende, nemlig 1076 som Svend Estridssøns Dødsaar, 1087 som Knud den helliges".

Vi skulle nu se, hvorledes det forholder sig med de to her sammenlignede Led. Har Snorre virkelig 1087 som Knuds Dødsaar? I den nyeste og bedste Udgave af Heimskringla ved Finnur Jónsson læses, at efter Svends Død, som indtraf 10 Aar efter Harald Haardraades og Harald Godwinssøns Død, regerede Harald i 4 Aar, Knud derpaa i 8 Aar, altsaa til 1088 (saaledes i Texten efter Hovedhaandskriftet, 3 Haandskr. have dog 7 Aar)[1]; Storm har ogsaa i sin Oversættelse af Snorre (S. 530) 8 Aar. Saaledes er allerede dette Udgangspunkt ikke helt sikkert.

---

[1]) Heimskringla, Saga Óláfs konungs kyrra c. 5.

Men dernæst, findes der virkelig en fæstnet dansk Kronologi fra dette Tidsrum? Jeg skal nedenfor anføre, hvilke Tidsangivelser der forekommer i de danske Hovedkilder for Tidsrummet efter at Forbindelsen med England er ophørt, indtil Aarhundredets Udgang.

Lundeaarbogen (Scr. I. 237). Hardeknud dør 1046 [1042], Svend regerer efter ham 29 Aar, dog dør han 1074. Magnus slaar Venderne 1049 [1043]. 1050—53 ere vilkaarligt føiede til nogle efter Adam af Bremen fortalte Begivenheder. 1074 bliver Harald Konge, regerer 8 Aar, men dør dog 1080. Knud dræbes 1086, Oluf regerer derpaa i 7 Aar til 1095, Erik i 9 Aar til 1102.

Sjællandske Aarbog (Scr. II. 606). Svend bliver Konge 1044, dør 1074. Harald dør 1080, Knud 1090, Oluf Hunger 1096, Erik Eiegod 1101.

Rydaarbogen (Pertz, Scriptores XVI. 400 f.). Svends Død 1074; Knud regerer i 8 Aar og dræbes 1088, Oluf regerer i 7 Aar, Erik Eiegod dør 1101.

Roeskildeanonymen (Scr. I. 378). Svend dør 1074 i sin Regerings 31te Aar, Harald regerer i 7 Aar, Knud dør 1090 i sin Regerings 11te Aar. Oluf regerer i 9 Aar.

Man vil heraf se, at de danske Aarbøger — og til de her anførte svare de øvrige — indeholde en Samling vaklende og selvmodsigende Opgivelser; der er i Virkeligheden kun et eneste Aarstal, ved hvilket Krønikerne haardnakket holde fast, nemlig Svends Dødsaar 1074. Men som en Følge heraf bliver det ganske haabløst at opstille en særegen dansk Kronologi og at ville paaberaabe sig dennes Lighed eller Ulighed med en engelsk eller islandsk, som tilmed atter kun repræsenteres ved 3—4 Aarstal.

Nu staar kun Knytlingasaga tilbage, og om den maa Dr. L. indrømme, at den vist ikke direkte har benyttet Snorre. „Det har for den foreliggende Undersøgelse meget lidt at sige, om Knytlinga bygger paa Snorre eller ei; thi selv om den gjør det, saa er Snorre dog paa dette Punkt ikke nogen Førstehaandskilde", hvorpaa Snorres formentlige Afhængighed af engelske Kilder paavises. Men hvis nu Knytlinga ikke

gjør det — ja, fra dette Spørgsmaal bøier saaledes Dr. L. helt af. Nu er det imidlertid vist, at Knytlinga har benyttet mange særlige, ogsaa danske Kilder, dens detaillerede Oplysninger om Tiden for Svends Død bør derfor agtes, og Sagaen har 1076.

Hermed har jeg gjennemgaaet alle Hovedpunkterne i Dr. L.s Undersøgelse [1]). Jeg skal kun berøre, at han paa Afhandlingens sidste Side udtaler, at selv om de engelske Krøniker „opfører som Kong Svends Dødsaar 1076, viser det jo kun, at Krønikernes Forfattere trode, at dette Aar var Kong Svends Dødsaar, ikke at deres Tro er rigtig". Dette er en vidtrækkende Sandhed, som man kun undres over at høre udtalt, eftersom den afskjærer enhver Diskussion; jeg vil undlade paa denne Maade at anfægte de danske Kilder og deres Aarstal.

Efter alt, hvad der saaledes er paavist, kan jeg kun betragte Dr. Larsens Afhandling som forfeilet. Han har været uforsigtig i Benyttelsen af Kilderne, han har med al anvendt Skarpsindighed kun kunnet fremsætte en Række Hypotheser, for hvilke Grundlaget hele Tiden glipper og som vare ufornødne, da andre Forklaringsmaader laa saa langt nærmere.

Aaret 1076, som meddeles af en Række gode udenlandske Kilder — medens det danske Aarstal 1074 maa kaldes usandsynligt —, bør vist derfor staa fast.

[1]) Paa en Del Enkeltheder, der ikke vedrøre Hovedspørgsmaalet, skal jeg ikke her komme ind. Jeg skal dog bemærke, at naar Dr. L. S. 132 vil forene to afvigende Kildeangivelser ved at henvise til, at „Gyngeherred var fra gammel Tid delt i Østre og Vestre Gyngeherred", beror det paa en Misforstaaelse. Gyngeherred var ikke delt i Oldtid eller i Middelalder; det deltes 1637, se Styffe, Skandinavien under unionstiden, andra uppl., 71.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 19. Aug. døde Professor ved Christiania Universitet Oluf Rygh. Han var født 1833 og havde været knyttet til Universitetet siden 1859, da det overdroges ham at vikariere for P. A. Munch; ved dennes Død blev han Lektor, senere (1866) Professor i Historie. Samtidig var han bleven Bestyrer af Universitetets Oldsagssamling og optoges stadig mere af denne og af arkæologiske Studier; der oprettedes derfor 1875 en Plads for en ordinær Professor i nordisk Arkæologi, som tillige skulde være Bestyrer af Oldsagssamlingen, og denne Stilling overtog Rygh. Samlingen voxede under hans Styrelse til det mangedobbelte og fik en mønsterværdig Ordning med ypperlige Kataloger. Om hans sunde Dom og sikre Kritik, der altid frygtede for at fremsætte mere end bevislige Sandheder, vidnede ogsaa hans store Værk „*Norske Oldsager, ordnede og forklarede*“ (1885), saavel som hans arkæologiske Afhandlinger, der vel kun ere faa, men dog bleve grundlæggende for Opfattelsen af mange Spørgsmaal vedrørende Befolkningens Indvandring til Norge og dens Bestanddele, Landets fremadskridende Bebyggelse og Kulturtrinenes Følge.

Paa eet Omraade har Rygh udfoldet en enestaaende Virksomhed. Han var 1878 bleven Medlem af en Kommission til Revision af Gaardnavnene i Matrikelen og paatog sig snart Hovedarbeidet derved. Hans Indsamlinger vare saa omfattende, at han kunde overgive Rigsarkivet et Manuskript paa 17 Foliobind, der gav Oplysninger om enhver enkelt Gaards Navn gjennem Tiderne med Henvisning til trykte og utrykte Kilder, hvori den omtales, og Forklaring af Navnet; et særligt Bind gav en almindelig Veiledning om Navnenes forskjellige Art, deres Opstaaen og lydlige Forandring gjennem Tiderne osv. Rygh havde ikke tænkt, at dette Arbeide kunde udgives, men i Erkjendelse af dets overordentlige Betydning bevilligede Storthinget 1896 de fornødne Midler hertil. Af dette Kæmpeværk, „*Norske Gaardnavne*“, naaede Rygh at faa udgivet to Bind,

nemlig Smaalenenes og Akershus Amter, samt et Bind Forord og Indledning (1897—98); det vil til alle Tider vidne om Forfatterens Jernflid, ypperlige filologiske Viden og kritiske Skarphed, og man maa i høi Grad haabe, at det maa blive fortsat og ført til Ende.

Rygh var en beskeden, tjenstvillig Forsker, hvis hjælpende Haand er kommen mange Videnskabsmænd til Gode.

Joh. Stp.

Arkivar i det svenske Rigsarkiv, Carl Silfverstolpe er død 3. Juni 1899, 59 Aar gl. I en lang Række Aar havde han fortrinsvis været sysselsat med store og vigtige Udgiverarbejder, navnlig *Svenskt Diplomatarium från och med år 1401*, Bd. 1—3 (1401—20) (Stockh., 1875—92), *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags Protokoll från och med år 1719*, Bd. 8—15 (1734—47) (sstds., 1886—99) og *Riksrådet Grefve A. J. v. Höpkens Skrifter*, Bd. 1—2 (sstds., 1890—93). Ved Siden heraf stiftede og redigerede han det fortjenstfulde Tidsskrift: *Historiskt Bibliotek*, Bd. 1—7 (sstds., 1875—80), der var Forgængeren for det nuværende svenske Historisk Tidskrift. Hans selvstændige Forfatterarbejde har for en væsentlig Del samlet sig om Bidrag til Vadstena Klosters Historie.

Professor Oscar Alin i Upsala har begyndt en Fremstilling af: *Carl Johan och Sveriges yttre Politik 1810—1815*. Heraf er udkommet 1. Hæfte (Stockh., 1899), der til Dels paa Grundlag af hidtil ubenyttede Kilder behandler Bernadottes Tronfølgervalg 1810, Skinkrigserklæringen mod England og Karl Johans dobbeltsidige Forhandlinger med Rusland og Frankrig 1811, der havde til Hovedopgave at vinde Hjælp til Norges Erhvervelse. Omtrent samtidigt har den franske Forfatter Christian Schefer udgivet: *Bernadotte roi (1810—1818—1844)* (Paris, 1899), en Bog, der dog kun synes at have Betydning ved dens Forsøg paa en Karakteristik af Karl Johan.

Den tyske Arkivarforening vil afholde sin første *Arkivdag* i Strassburg i Slutningen af Septbr. 1899. Der er anmeldt Foredrag af forskellige Lærde, saa vel angaaende arkivalske som historiske Spørgsmaal.

Det er, som bekendt, for en væsentlig Del gennem Udviklingen af en metodisk Kildekritik, at Historieforskningen i den nyere Tid har opnaaet et langt sikrere Grundlag end tidligere. Denne Kritik er selvfølgelig for dens Hovedreglers Vedkommende ensartet for alle Tidsrum og alle Kilder, men det kan dog ikke overses, at Kildernes Forskelligartethed for de forskellige Perioder maa frembringe betydelige Variationer i Metodens Anvendelse. Nu er det saa, at Litteraturen om historisk Metodologi hidtil aldeles overvejende har sysselsat sig med Reglerne for Behandlingen af Kilderne til Oldtidens og Middelalderens Historie, saa at der næsten ganske savnes Hensyntagen til den særlige Form for Kritik, som Kilderne til den nyere og nyeste Tids Historie bør gennemgaa. Det vil sikkert blive en Opgave for fremtidig Metodologi at opstille visse almindelige Regler for Behandlingen af Memoirer, Regeringsinstrukser, Gesandtskabsrelationer m. m. med en i alt Fald nogenlunde lige saa stor Fylde og Paalidelighed, som det er lykkedes at fastslaa saadanne for Kritiken af Indskrifter, Aarbøger, Krøniker, Diplomer m. m. Et lille Bidrag til en saadan Metodologi for et særligt Omraades Vedkommende giver en Afhandling af Professor ved Berlins Universitet Theodor Schiemann: *Einige Gedanken über die Benutzung und Publikation diplomatischer Depeschen (Historische Zeitschrift Bd. 83, 1899).* Forf., der udelukkende henter sine Eksempler fra det 19. Aarh., fæstner navnlig Opmærksomheden paa to Punkter. Det ene er, at Instrukser fra Regeringer for deres Afsendinge ofte er ikke nogen virkelig Rettesnor for disse, men kun bestemte til at forelægges for den Regering, hos hvilken Afsendingen virker, og altsaa et højst upaalideligt Grundlag for Kendskab til Regeringens Politik. Der er ingen Tvivl om, at Forf. har Ret heri, og det kan tilføjes, at det gælder ogsaa ældre Tider end vort Aarh. (jvfr. om danske

Instrukser paa Griffenfelds Tid Bemærkningerne i Historisk Tidsskr. 5. R. IV, 446). Det andet Punkt er, at ogsaa Gesandters Relationer og lignende Breve meget ofte har været affattede med den bestemte Forudsætning, at de kunde eller maaske endog skulde falde i Modstanderens Hænder, og derfor ogsaa i saa Fald giver et falsk Billede. Forf. gør nu opmærksom paa, at man ikke er uden Kontrolmidler over for de Betænkeligheder, der vækkes herved; disse Kontrolmidler er de Paategninger, der som Regel findes paa Brevene om deres Afsendelsesmaade (pr. Post, Kurer, privat Overbringer eller lign.). Han kræver nu, at saa vel alle Aktstykkeudgivere som Forfattere for Citaters Vedkommende skal anføre hvad der vides om denne Afsendelsesmaade. Kravet synes vel strengt med Hensyn til alle Citater, men at han har lagt Fingeren paa Punkter, som alle Forskere i diplomatisk Historie bør have for Øje, er sikkert.

Af Professor Dietrich Schäfers Bearbejdelse af *Hanserecesserne fra 1477—1530* er udkommet 6. Bd. (Leipzig, 1899); det omfatter Tiden 1510—16.

Professor P. Blok i Leiden har udgivet 4. Del af sin Fremstilling af det nederlandske Folks Historie (*Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Groningen, 1899). Denne Del behandler Tiden fra Stilstanden med Spanien 1609 til Freden i Münster 1648. Den er ikke bygget paa nyt Kildemateriale og kan heller ikke siges i det store hele at indeholde nye Synspunkter, men den er en dygtig, upartisk og vel skreven Skildring af Nederlandenes Historie i den for deres Skæbne saa betydningsfulde Periode. Til de interessanteste Partier hører dels Behandlingen af Striden mellem Morits af Oranien og Oldenbarnevelt, hvis Henrettelse Forf. fordømmer som et rent Justitsmord, dels Fremstillingen af Nederlandenes saakaldte Guldalder omkr. 1640. Til Bogen er knyttet et Tillæg, der giver en Udsigt over Kilderne til Nederlandenes Historie i Tiden 1559—1648.

S. R. Gardiner har til sine øvrige Arbejder over Englands Historie i første Halvdel af det 17. Aarh. føjet en Biografi af Cromwell (*Oliver Cromwell*, London 1899). Bogen er et Pragtværk, udstyret med særdeles smukke Fotogravurer efter samtidige Portræter af Protektoren, hans Familie og berømte Samtidige. Teksten giver, dog uden lærd Apparat, den paalideligste Fremstilling af C.'s Liv og tillige Forf.'s meget sympatetiske Opfattelse af den mærkværdige Mands Karakter og Planer.

Den franske Forfatter Richard Waddington, der for faa Aar siden i et fortjenstfuldt Arbejde (*Louis XV et le Renversement des alliances*, Paris, 1896) skildrede de politiske Forhandlinger i Tiden før den preussiske Syvaarskrig, har nu udgivet 1. Del af et stort anlagt Værk om selve denne Krigs Historie (*La Guerre de Sept Ans*, Paris, 1899). Værket behandler Krigens saa vel diplomatiske som militære Side og er væsentlig støttet paa hidtil ubenyttede franske, engelske og østrigske arkivalske Kilder. Den udkomne Del naar til Udgangen af 1757, netop saa langt som den preussiske Geheimearkivar R. Kosers Værk: *König Friedrich der Grosse*, hidtil er kommet til i sin Skildring.

Blandt de historiske Arbejder, der i de senere Aar har tiltrukket sig Opmærksomheden i Frankrig, indtager Henry Houssaye's *Histoire de la chute du premier empire*, en fremragende Plads. 1. Del af Værket udkom 1888 med Titel *1814* og var væsentlig krigshistorisk, 2. Del, der udkom 1894 med Titel: *1815. La première restauration. Le retour de l'île d'Elbe. Les cent jours*, havde sin Betydning ved langt stærkere end tidligere er sket at fastslaa den Misfornøjelse, der straks herskede i Frankrig med den første Restauration, og ved at hævde, at det ikke saa meget var Hæren som store Dele af Befolkningen, hvis Tilslutning muliggjorde Napoleons Tilbagevenden (*le vol de l'aigle*). Nu i 1899 er udkommet 3. Del m. Titel: *1815. Waterloo.* Bogens udmærkede Sider, der har ladet selv ret strenge Kritikere hilse den som et klassisk Værk, er den overordentligt store Masse Enkeltheder,

som Forfatteren har skaffet til Veje til Dels fra hidtil ukendte Kilder, disses Forening til en Række af sjældent fængslende og gribende Billeder, endvidere en Rigdom af skarpsindig Kritik over for Enkelthederne. Forf. er gennemgaaende sympatetisk stemt over for Napoleon, berømmer Genialiteten i hans Felttogsplan, søger at gendrive Paastandene om, at han, legemlig svag, kun har taget liden Del i Ledelsen af Slaget ved Waterloo, men skjuler paa den anden Side ikke hans Fejl og lægger navnlig Vægt paa, at hans Tillid til sin egen Lykke var brudt og at han derfor tøvede med at gribe ind i afgørende Øjeblikke. Langt skarpere er dog hans Dom over Ney's Fejl, om han end i høj Grad anerkender hans Mod og Udholdenhed, og over Grouchy, ligesom han ogsaa kritiserer Wellingtons og Blüchers Planer og Beslutninger. Af stor Interesse er hans Fremstilling af Aanden hos den franske Hær. Efter hvad der allerede er fremkommet i Bedømmelser af Bogen, har Forf. ikke helt behersket den store fremmede Litteratur om Emnet, og mange Spørgsmaal vil sikkert vedblivende være Genstand for Tvivl og Drøftelse. Svagest er her som i de tidligere Bind hans Karakteristik af Personligheder. Men baade som videnskabelig og som kunstnerisk Ydelse vil Bogen sikkert hævde sin Plads.

Den af de franske Historikere Lavisse og Rambaud ledede store Verdenshistorie: *Histoire du IVe siècle à nos jours* nærmer sig nu sin Fuldendelse. For nylig er afsluttet 11. Bind, der har til Titel: *Révolutions et guerres nationales 1848—70* (Paris, 1899). Særlig Opmærksomhed fortjener Chuquets Skildring af den fransk-tyske Krig og Viallate's af Frankrigs økonomiske Historie. Danmarks Historie er behandlet meget kort, men venligsindet af Chr. Schefer. Store Afsnit er helligede til de ikke-europæiske Verdensdele. Af Værkets sidste Bind: *Le monde contemporain 1870—1900* er allerede 1. Hæfte udkommet.

Til de forskellige Rækker af historiske Monografier, som den engelske Litteratur har at opvise fra den senere Tid, har i de sidste Aar knyttet sig den saakaldte *Cambridge Historical*

Series, ledet af Professor i Historie ved Edinburghs Universitet Prothero. Flere af disse Arbejder har nydt megen Anerkendelse, bl. a. Stillman's *The Union of Italy, 1815—95*. Her skal dog særlig Opmærksomheden henledes paa et Skrift, der netop nu har sin store Interesse, nemlig: Johnston: *A History of the Colonization of Africa by alien races* (Cambridge, 1899). Det behandler hele Afrikas Kolonisationshistorie lige fra Oldtiden og ned til den allersidste Tid. Om end den engelske Besættelse er skildret fyldigst, vil man dog ogsaa finde omfattende og paalidelige Afsnit om de andre Nationers Kolonisation, lige saa vel som om Slavehandelen og Missionen. Skriftets Værdi forøges ved forskellige fortræffelige historiske Kort.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Lauritz Weibull: De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—31. Ett bidrag till Gustaf II Adolfs och kardinal Richelieus historia. Lund, 1899.

Meklenburgisches Urkundenbuch, herausgeg. v. d. Verein für meklenburg. Geschichte u. Alterthumskunde. 19. Bd. (1376—80). Schwerin, 1899.

Bergens historiske Forening. Skrifter udgivne af Bergens historiske Forening Nr. 5. Bergen, 1899.

Indhold:

Side

Om Artilleriet i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. Af Oberst **Emil Madsen**. . . . . 135.

Harald Héns love. Af Museumsassistent, cand. mag. **Jørgen Olrik**. . . . . 177.

Smaastykker:

1. Kong Christian VII's egenhændige Forvisningsordre for Dronning Caroline Mathilde (i Arkivet paa Breitenburg). Ved Arkivassistent, cand. phil. **Louis Bobé**. 213.
2. Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668? Ved Professor, Dr. **J. A. Fridericia**. . . . . 216.
3. Sagnkrøniken i Lundeårbøgerne. Af Museumsassistent, cand. mag. **Jørgen Olrik**. . . . . 222.
4. Svend Estridssøns Dødsaar. Af Professor, Dr. **Johannes Steenstrup**. . . . . 229.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. . . . . 240.

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Ceresvej 16, V, fra Okt. Flyttedag 1899 Helgolandsgade 9, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.